Lavinia Betea
Psihologie politică
Individ, lider, mulţime în regimul comunist

LAVINIA BETEA – conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii Bucureşti. Debut literar în 1972, cu poezie, în revista Orizont din Timişoara.

Jurnalist de presă scrisă şi televiziune, în prezent şeful secţiei „Istorie recentă" a cotidianului Jurnalul Naţional şi component al redacţiei revistei „Cahiers de psychologie politique" (Franţa).

După 1990 participă la reuniuni ştiinţifice internaţionale şi colaborează cu articole de istorie a comunismului, psihologie socială şi psihologie politică la reviste de specialitate din ţară şi străinătate. A făcut parte din grupuri şi programe de cercetare ale Laboratorului European de Psihologie Socială (Paris), Fundaţiei pentru o Societate Deschisă (Praga), Facultăţii de Psihologie a Universităţii din Caen, Institutului de Studii Sud-Est Europene (München), Institutului de studii al Războiului rece (Washington), Consiliului Europei (Strassbourg), Centrului European pentru Studiul Reprezentărilor Sociale (Roma).

APARIŢII EDITORIALE: *Sfârşitul libertăţii* (Editura Mirton, Timişoara, 1993); *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României* (Editura Fundaţiei „Ioan Slavici", Arad, 1995, reeditată în 2000 de Editura Dacia din Cluj-Napoca); *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu* (Editura Evenimentul Românesc, 1997); prefaţă, selecţie a textelor şi note la cartea lui Paul Sfetcu *13 ani în anticamera lui Dej* (Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000); *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* (Editura Polirom, Iaşi, 2001); *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist* (Editura Polirom, Iaşi, 2001); *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist* (Editura Humanitas, Bucureşti, 2001; Premiul Academiei Române în 2003; reeditată în 2006 de Editura Curtea Veche, Bucureşti); *Mentalităţi şi remanenţe comuniste*

(Editura Nemira, Bucureşti 2005); *Lavinia Betea convorbiri cu Ioana Berindei, Am făcut Jilava în pantofi de vară* (Editura Compania, Bucureşti, 2006).

Lavinia Betea
Psihologie politică
Individ, lider, mulţime în regimul comunist
Editura Concordia
Coperta: Monica Jumătate
BETEA, LAVINIA
Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist
Arad: Editura Concordia, 2007 226 p.

Cuprins

Cuvânt înainte la ediţia a II-a 9
Programul „omului nou" în abordare psihopolitică 12
Incursiune într-o „etnopsihologie a comunismului 12
Metode şi tehnici utilizate în cercetare 18
I. Ideologie şi reprezentări sociale 29
1.1. Concept şi reprezentare 29
Ideologia comunista – geneză şi relaţii conceptuale 29
Formarea reprezentărilor sociale 34
I. 2. Omul de tip nou 39
„Omul nou" visat 39
Prototipuri ale „omului nou" 42
Pedagogia „reeducării" 50
I. 3. De la „revoluţionarii de profesie" la activiştii de partid 54
Prototipul „revoluţionarului de profesie" 54
„Revoluţionarii de profesie" la putere 57
I. 4. Categorii şi epoci ale „duşmanului de clasă" 61
Repere ideologice 61
Exportul „luptei cu duşmanul de clasă" 63
I. 5. „Dictatura proletariatului" şi „democraţia socialistă 68
„Era mulţimilor şi „revoluţie bolşevică" 68
„Dictatura proletariatului" – teorie şi practică 70

„Curelele de transmisie” ale partidului şi „statul întregului popor” 74
Soldaţii partidului 76
II. Forme şi tehnici de propagandă 80
II. 1. Reprezentări sociale şi propagandă 80
Mecanisme funcţionale 80
Lideri şi mulţime 85
Sugestionarea şi obedienţa mulţimilor 88
II. 2. Manipulări de sovietizare 91
Amorsarea anti-comunismului 91
Tactica „frontului popular” şi „strategia salamului” 94
Agitaţie şi propagandă 97
II. 3. Rescrierea istoriei 102
Memoria colectivă şi „munca la istoria partidului” 102
Falsificarea biografiei 106
„Naţional-comunismul” 110
II. 4. Procese şi scenarii politice 113
Incursiune antropologică – procesele staliniste 113
Funcţiile proceselor politice 116
Cel mai lung proces stalinist – „procesul Pătrăşcanu” (1948 – 1954) 121
„Cazul Ceauşescu” în relaţia torţionar-victimă 125
Ultimul proces stalinist din Europa 129
II. 5. Cultul personalităţii 131
Direcţii de analiză 131
Lenin – fondatorul cultului lui Stalin 132
Magiştri şi discipoli 134
Ceauşescu – „geniul din Carpaţi” 137
III. „Limbă de lemn” şi discurs politic 141
Limba – mijloc de producţie culturală în regimul comunist 141
Caracteristicile „limbii de lemn” 147
Sintaxa 149
Lexicul (vocabularul) 150
Stilul 152
„Limba de lemn” în „varianta Ceauşescu” 153

IV. Ce-a mai rămas din „omul nou”? 161
Schimbările din 1989 şi criza explicativă din ştiinţele socio-umane 161
Un deceniu în date comparative 163
Reprezentări sociale datorate „comunismului rezidual” 168
50 de ani de comunism au fost zadarnici? 193
Anexe
Anexa 1. Cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu la încheierea lucrărilor
Congresului al XIV-lea al PCR din 24 noiembrie 1989 197
Anexa 2. Macheta-robot a ziarului judeţean „Flacăra Roşie” din Arad în anul 1988 203
Anexa 3. Chestionarul aplicat în 2000 pentru investigarea remanenţei reprezentărilor sociale datorate ideologiei şi instituţiilor comuniste 206
Bibliografie 212

„Arta supremă a războiului este de a supune inamicul fără luptă” Sun Tzu (sec. VI, î.e.n.)

Cuvânt înainte la ediţia a II-a

Publicam în urmă cu şase ani, la prestigioasa editură ieşeană Polirom, prima ediţie a cărţii *„Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist”*. Timpul ei îndelungat – şi de n-aş recunoaşte-o? – bogat în peripeţii de documentare şi redactare era consecinţa firească a unui ambiţios proiect de scriere a unei istorii a comunismului autohton în grila teoretică şi metodologică a psihologiei sociale.

Plecasem (oarecum neobişnuit pentru deprinderile generaţiei mele) de la întâmplările şi *observaţiile de teren* ale jurnalistului ce fusesem. Intrasem febril în aventura descoperirii necunoscutelor istoriei contemporane, copleşită de avalanşa informaţiilor şi interpretărilor faptelor şi personajelor singulare ori colective ale trecutului recent. Zonă exclusivistă (şi aglomerată) a istoricilor, politicienilor şi jurnaliştilor, terenul ei fertil

disputelor polemice şi argumentaţiilor amprentate de afecte şi interese, părea atunci puţin permisiv accesului cu instrumentelele conceptuale şi metodologice ale psihosociologici.

Privind înapoi la acei primi ani de după *schimbarea* marcată de prăbuşirea regimului ce-şi propusese ca scop final o societate alcătuită din *„oameni noi* îmi pare că nu îndeajuns am mulţumit acelora fără care proiectul meu ar fi rămas doar „idee". Primul la care mă gândesc este profesorul Ioan Radu de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, coordonatorul tezei mele de doctorat pe tema tipurilor umane promovate de regimul comunist care a acceptat să gireze acel demers. Am avut apoi şansa câştigării unui grant de cercetare ştiinţifică individuală cu tema *„Omul nou – efecte ale ideologiei şi instituţiilor comuniste* oferit pe o perioadă de doi ani de către Open Society Institute (SUA) în urma unei jurizări ce-a avut loc la Praga, finalizat cu calificativul „excelent? Datorită lui am putut efectua un stagiu de documentare la Laboratorul European de Psihologie Socială (Paris), condus de Serge Moscovici. M-am bucurat astfel de interesul şi îndrumarea celui mai însemnat dintre teoreticienii reprezentărilor sociale, ale cărui rezultate şi concluzii le-am folosit in extenso în prezenta cercetare. Norocoase au fost întâlnirile cu profesorul ieşean Adrian Neculau (căruiaâi admirşi stimez reuşitele eforturi deaintroduce psihosociologia în câmpul universitar românesc cu statutul respectabil ce-l are în marile universităţi ale lumii) şi cu profesorul Alexandre Dorna (iniţiatorul asociaţiei şi revistei franceze de psihologie politică) care au ajutat deseori în a da direcţie şi sens investigaţiilor mele.

Datorită acestor munci am multe datorii pe care nu voi putea niciodată, la modul personal, să le plătesc. Oameni care m-au îngăduit în intimitatea lor – *„martori privilegiaţi"* ori *„spectatori angajaţi"* ai trecutului apropiat – povestindu-mi despre zonele de intersecţie ale biografiei lor cu *marea istorie;* de obicei i-am supărat cu maniera voit obiectivă a relatărilor şi interpretărilor publice ale acestor

poveşti de viaţă. Prieteni care m-au ajutat să fac costisitoarele drumuri din capătul vestic al ţării în Capitală ori m-au găzduit când îmi petreceam concediul şi zilele libere la Bucureşti în arhive şi convorbiri; printre ei – mulţi pasionaţi de istorie şi destui dezamăgiţi că nu confirmasem aşteptările lor de „dezvăluire”. Jurnalişti care au semnalat şi comentat cărţile mele şi universitari cu haruri manageriale care m-au invitat la reuniunile lor ştiinţifice. Funcţionari publici de ranguri şi din instituţii diverse care şi-au făcut bine sarcinile de serviciu pe parcursul birocratic al eliberării permiselor de cercetare şi călăuzirii cererilor de documentare de la temă spre dosarele din arhivele cu regim special.

Reflecţiile finale ale lucrării ţin seamă şi se doresc a fi punct de pornire pentru viitoare demersuri ale cititorilor, prezumtivi practicieni şi cercetători în domeniul ştiinţelor socio-umane. Reamintesc concluzia cu care am încheiat prima ediţie a cărţii: cercetarea de faţă este departe de a fi cuprinzătoare. Exemplele ce-au fost amintite rămân aluzive şi trimit la amănunţite date pe care cititorul le va găsi în altă parte. Unele sunt prezentate sistematic – şi articulate cu grijă din perspectiva tematicii abordate şi metodologiei utilizate – în alte cărţi ale autorului. Ele conţin redactarea interviurilor nestructurate cu foste victime *(„Sfârşitul libertăţii”; „Lavinia Betea convorbiri cu Ioana Berindei, Am făcut Jilava în pantofi de vară* şi foşti lideri ai regimului comunist *LMaurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României”, „Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu”, „Convorbiri neterminate; Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* sau studii de caz pe tema evoluţiei unor lideri şi fenomene politice de excepţie (Studiu introductiv la P. Sfetcu, *„13 ani în anticamera lui Dej”* şi *„Lucreţiu Pătrăşcanu – moartea unui lider comunist* Comparativ cu prima ediţie, conţinuturile au fost însă reduse datorită sintezelor operate în exemplele de factură istorică ori reluării unor teme în alte „chei” de abordare prezentate în lucrări ulterioare*(„Mentalităţi şi remanenţe comuniste”).*

Intuiesc, desigur, deruta prilejuită cititorului de aparenta lipsă de unitate a lucrării. Aceasta deoarece cuprinde părţi de factură psihologică, din domeniul politologici şi mai ales din cel al istoriei contemporane. Privite mai îndeaproape, distanţa dintre ele nu mai este o simplă problemă de conţinut (însăşi citarea bibliografiei consultate în maniera politologilor, istoricilor ori a psihologilor fiind în acest caz o chestiune spinoasă şi imposibil de soluţionat spre mulţumirea tuturor). Partea de istorie ca şi cea de ideologie evidenţiază continuitatea dintre tematicile psihologiei filosofice şi cele ale psihologiei declarat ştiinţifice. Ea propune, pe de altă parte, o *concepţie aşa-zis externalistă* a istoriei ideilor în psihologie, mai exact o concepţie care preferă să-şi caute determinările în celelalte aspecte ale istoriei sociale. Toate acţiunile pot fi de altfel explicate prin motivaţiile şi credinţele actorilor sociali, psihologia politică – în înţelesul de ramură a psihologiei sociale –, dobândind în acest caz statutul de *disciplină aplicată.*

Diferenţa de abordare şi utilizare a conceptelor, tematicilor şi datelor din cercetarea noastră poate servi şi ca exemplu din multiplele contraste ale reflecţiei în ştiinţele socio-umane: istoricii, psihologii, lingviştii, politologii, sociologii ori antropologii nu se mai pot ignora reciproc. Este bine pentru cititor să se mişte în largul său în acest teritoriu, percepând concluziile divergente ca poziţii care pot fi exploatate şi confruntate şi nu ca un crez la care să adere. Într-un domeniu în care şcolile de gândire dobândesc prea des aspect de cercuri închise şi unde micro-teoriile se transformă cu uşurinţă în doctrine, este bine, credem, să se înveţe *decentrarea,* să se privească temele raportat la ansamblu şi din unghiuri diferite. Descoperim astfel complementaritatea lor. Ori că le etalăm tocmai pentru a face o alegere în cunoştinţă de cauză.

Programul „omului nou” în abordare psihopolitică

Incursiune într-o „etnopsihologie a comunismului”.

Într-o analiză consacrată fundalului istoric al psihologiei sociale, G.W. Allport (1954) a ridicat întrebarea care continuă să obsedeze cercetările de profil: cum poate individul să fie şi cauză şi consecinţă a societăţii? Răspunsul presupune o abordare interdisciplinară a mentalului social şi individual pentru înţelegerea mecanismelor propagandistice şi omnipotenţa ideologiei comuniste în scopul creării” *omului nou* urmărind, desigur, prin aceasta şi identificarea mentalităţilor şi stereotipurilor comportamentale şi verbale remanente ori a obsesiilor culpabilizante a oamenilor din fostul spaţiu comunist.

Conceptul „omului nou” ce îşi are geneza în vocabularul Sfântului Pavel a fost în central tuturor ideologiilor totalitare. Astfel Mussolini (1933) consideră idealul de *„om nou”* ca element de bază al doctrinei fasciste iar Goebbels (1934) profetiza naşterea iminentă a acestuia. Omul nou de tip fascist sau comunist este prezentat ca dotat cu o psihologie proprie, o etică şi o morală nouă, modelată şi modelabilă ideologic, vorbitor al unui nou limbaj. În toate cele trei ideologii – ca şi în viziunea Sfântului Pavel – rezultatul se obţine prin lupta dintre vechi şi nou, condiţia reuşitei depline fiind dată de apartenenţa la clasa proletariatului (în cazul” *omului nou*” de tip comunist) ori apartenenţa la rasa superioară ariană (în cazul ideologiei naziste).

Dificultăţile abordării temei în contextul propus nu sunt puţine. Reţinem, în primul rând observaţia că societăţile comuniste sunt considerate *„societăţi imitative”* faţă de societatea Rusiei bolşevice (Soulet, 1998). Dar practica rescrierii repetate a istoriei comuniste, în funcţie de necesităţile ideologice ale momentului, în chiar ţara în care a apărut, are ca efect prim necunoaşterea originii unora dintre teoriile şi acţiunile ce-şi propuneau crearea

„omului nou”. Şi curentul de opinie politică instaurat în România după promovarea” *comunismului naţional (1964)* a restrâns câmpul cunoaşterii ideologiei şi istoriei comuniste mondiale. Totodată a rupt realităţile autohtone de contextul originar al revoluţiei bolşevice din 1917 şi de transplantul forţat al instituţiilor şi practicilor sovietice în ţările intrate în sfera de influenţă a URSS după cel de-al doilea război mondial. Din informaţiile destinate publicului au fost eliminate analogiile cu celelalte procese din ţările lagărului socialist deşi acestea au existat continuu. Regimul comunist a fost prezentat ca rezultatul evoluţiei istoriei naţionale iar cultura şi ideologia sa, o producţie a maselor populare cu valori stabilite prin raportarea la comandamentele propagandistice ale prezentului.

Demersul nostru privind relaţiile ideologie, mulţimi, lideri în regimul comunist presupune corelarea dintru-început a teoriilor şi datelor din domeniile ideologiei şi istoriei (reale şi propagandistice) a comunismului, pe de-o parte şi efectele sale în mentalul individual şi colectiv, pe de altă parte.

Tema *„omului nou”* – scopul final al ideologiei şi practicilor comuniste –, a prezentat un interes deosebit în ultimele trei decenii pentru cercetătorii societăţilor comuniste (evident, în anii ’80 din exteriorul lor!). Principala faţetă analizată a fost însă aceea a raporturilor dintre intelectuali şi partidele comuniste, raport exprimat prin termenul *„politică culturală* Sensul ei conţine procesele de conflict şi manevră atât în interiorul comunităţilor producătorilor de cultură cât şi în sfera decizionalilor politici. Cea mai mare parte a informaţiei de care au dispus autorii studiilor de specialitate occidentale şi americane provenea de la artiştii şi savanţii emigraţi, cu experienţa directă a bătăliilor dintre creatori şi cenzori sau istorici şi partid. Amintirile lor personale au luat adesea forma naraţiunilor eroice ale intelectualilor ce apără Adevărul şi Arta (Verdeiy, 1991).

În epoca de tranziţie deschisă de evenimentele din 1989 denumite cu termenul generic *„prăbuşirea*

comunismului", oamenii intră după decenii de îndoctrinare comunistă. Drept urmare, menţin o moştenire ideologică provenită din acţiunea unui aparat de propagandă a cărui ofertă de idei era opresivă şi exclusivă. La nivelul conştiinţei comune, *clişeele, mentalităţile, stereotipurile şi reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste* continuă să fiinţeze, adesea fără ca oamenii să-şi dea seama. Procesul de schimbare este astfel o metamorfoză dificilă, fiind marcat de o evoluţie în zigzag, cu avansuri şi reveniri. Discursurile liderilor politici, programele de reformă şi programele partidelor politice, votul popular arată că mentalităţile se schimbă foarte lent.

Pentru marxişti, cultura în toate aspectele şi formele sale apare ca o *„suprastructură"* condiţionată economic care reflectă interesele şi valorile claselor dominante. Sub acest raport, *cultura proletară – cultură socialistă* numită mai târziu – a avut ca scop formarea" *omului nou".* Dacă-i citim pe Lenin, Troţki, Buharin sau Lunacearschi, constatăm că liderii bolşevici aveau o viziune pur instrumentală, considerând cultura drept o „latură" a procesului de guvernare, menită să modeleze spiritele, să sădească în ele convingerile necesare noului tip societal. Reţinem că, dintru începuturi, funcţia ei fundamentală a fost *propaganda* care în scurt timp a devenit un surogat al realităţii.

Puţini dintre aceia care s-au născut şi au trăit în regimul comunist şi ar putea imagina originea practicilor şi tezelor ideologiei şi propagandei sub imperiul cărora au vieţuit. Cu referire la aceasta, A. Soljeniţîn (1994) observa că poporul rus a fost pentru căpeteniile bolşevice *„plămada docilă a unor experimente prin care se putea obţine orice* experimente ale căror tehnici şi rezultate au fost apoi imitate, în mod obligatoriu şi doar cu mici variaţii, în toate celelalte ţări comuniste, în mod paradoxal, primii ani din istoria culturii sovietice au stat sub semnul unei dualităţi contrastante: pe de o parte, libertatea creatoare, pe de altă parte, tatonarea creării unei culturi pusă în slujba intereselor politice ale noii elite

conducătoare. Abia în anii ’30 când dictatura stalinistă se statornicise, experimentele au încetat iar *„realismul socialist”* şi-a extins regulile în toate sferele vieţii culturale. După cel de-al doilea război mondial a fost impus spre imitare în noile *state de democraţie populară.*

Prima tendinţă a noului curent cultural a apărut la puţină vreme după instaurarea puterii sovietelor, promovată de mişcarea *„Cultura proletara”* (Proletkult). Aceasta afirma că toate creaţiile epocilor istorice anterioare sunt lipsite de relevanţă în noua societate, ele putând fi distruse sau trecute sub tăcere pentru a lăsa loc liber descătuşării energiilor creatoare ale clasei muncitoare. În privinţa conţinutului noii culturi, în această etapă teoreticienii Proletkult-ului n-au insistat, lăsând definirea lui pe seama creativităţii spontane a maselor. Cu rezerva că „inspiraţia” individuală nu are ce căuta în arta nouă deoarece este o „iluzie burgheză”. Caracteristica esenţială a culturii proletare a fost *colectivismul.*

Scopul ei, în plan social, a fost proiectat, în 1918, de un reprezentant proeminent al proletcultismului, Aleksei Gastev, fost metalurgist, devenit poet şi teoretician literar. Gastev este şi autorul descrierii unei astfel de societăţi a viitorului: *„Psihologia proletariatului este puternic standardizată de mecanizarea mişcărilor şi a gândirii de zi cu zi... Tocmai această trăsătură conferă psihologiei izbitoarea ei anonimitate, făcând posibilă desemnarea fiecărei entităţi proletare prin A, sau B, sau C, sau 325, 075, sau o ş.a.m.d... Prin urmare, de la un capăt la celălalt al lumii, proletariatul este străbătut de un flux impetuos de curenţi psihologici, ca şi cum n-ar mai exista un milion de creiere proletare diferite, ci un singur creier universal. În viitor, această tendinţă va face ca, treptat, gândirea individuală să dispară”* (apud Pipes, 1998, p.

În concepţia lui Lenin, sarcina guvernului sovietic trebuia să fie răspândirea în mase a cunoştinţelor ştiinţifice şi gândirii tehnice moderne. Astfel că în toamna anului 1920, Lenin a decis trecerea organizaţiilor Proletkult-ului în subordinea Comisariatului Instrucţiunii

Publice. Teoriile despre independenţa culturii au fost eradicate iar liderii comunişti au instaurat un monopol asupra tuturor surselor de informaţie şi opinie. În perioada de apogeu a regimului, legăturile cetăţenilor cu restul lumii au fost controlate şi în bună măsură întrerupte. Astfel că, prin anvergură şi ingeniozitate, propaganda comunistă a reuşit să creeze la nivel social ceea ce a fost numit*" schizofrenie intelectuală de masă"* (Iakovlev, 1991). Controlul asupra activităţii culturale şi creatorilor sa exercitat în Uniunea Sovietică şi în celelalte ţări intrate în orbita ei, prin intermediul a două mecanisme: *cenzura* (transformată ulterior în *autocenzură)* şi *monopolul strict asupra presei, organizaţiilor şi acţiunilor culturale.*

Într-o ţară în care marea majoritate a populaţiei nu ştia să citească şi să scrie, efectele literaturii erau prea limitate pentru scopul noului regim. De aceea, bolşevicii au ales mijloace mai eficiente prin încurajarea experimentelor teatrale şi cinematografice. Cultura şi etica grupurilor etnice care trăiau între hotarele Uniunii Sovietice a rămas însă organizată în jurul propriilor credinţe şi ritualuri religioase, închiderea lăcaşurilor de cult şi persecutarea clerului a provocat suferinţă oamenilor. Concluzia responsabililor politici cu cultele religioase a fost că asemenea acţiuni nu făceau decât să întărească *„fanatismul religios".* Astfel că s-a renunţat la ele. Mai târziu, în timpul *„Marelui Război pentru Apărarea Patriei"*, Stalin a speculat sentimentele religioase ale cetăţenilor sovietici. În comunizarea statelor intrate în orbita sovietică de influenţă, s-a mizat pe obedienţa preoţimii ortodoxe şi s-au anihilat prin diferite metode bisericile subordonate unor centre situate în exteriorul lagărului socialist.

În tânăra societate sovietică, sărbătorile ce marchează viaţa individuală s-au refugiat în interiorul familiei. Cu excepţia nunţilor, a căror celebrare s-a încercat a fi trecută în sarcinile organizaţiei de tineret. A crescut în schimb numărul ritualurilor de iniţiere în grupurile şi instituţiile sociale (intrarea în grădiniţă, apoi în fiecare an şcolar şi mai departe, până la sărbătoarea de

pensionare). Peste calendarul tradiţional al sărbătorile religioase şi agricole au fost suprapuse festivităţi de celebrare a muncii, unor evenimente din istoria partidului comunist sau din istoria naţională ori a unor grupuri sociale determinate prin criterii de vârstă sau profesionale.

Despre promotorii ideologiei comuniste nu se poate spune că erau imorali. De la începuturile instaurării noii ideologii a funcţionat însă, ca un principiu reglator al conduitei umane, teza promovată de nihiliştii ruşi conform căreia este moral tot cea ce contribuie la victoria revoluţiei şi imoral tot ce împiedică sau întârzie desăvârşirea ei. Între notele reprezentării *„omului nou"* se afla şi supunerea în faţa acestui imperativ.

Conform definiţiilor leniniste, *morala este total subordonată intereselor luptei de clasă a proletariatului* şi este practicată în scopul *„desfiinţării clasei capitaliste* Troţki explica, bunăoară, dezordinea socială din timpul revoluţiei prin *„setea de libertate"* a unor *„indivizi troglodiţi"*. Strategul războiului civil a formulat recomandări originale pentru înlăturarea haosului, sabotajului, anarhiei, manifestărilor de aroganţă comunistă şi incompetenţei prin introducerea unei discipline de fier şi celor mai severe măsuri împotriva duşmanilor declaraţi şi ascunşi. De asemenea, era convins că prin cultură oamenii se puteau schimba, calea sacrificiului eroic pentru triumful revoluţiei fiind calea supremă a desăvârşirii spirituale.

Deoarece teoriile lui Marx erau inconsistente pentru a înflăcăra imaginaţia mulţimilor, Troţki s-a ipostaziat şi în „profet al viitorului fericit". La 14 aprilie 1918, oamenii îl ascultau pe noul vizionar care descria astfel raiul pe pământ: *„Vom construi un stat frăţesc, unit pe pământul pe care ni l-a dat natura. Vom ara acest pământ şi îl vom lucra în colectiv, îl vom transforma într-o grădină înfloritoare în care vor trăi copiii noştri şi nepoţii noştri, ca şi când s-ar afla în paradis. Oamenii credeau cândva în legenda paradisului; acelea erau visuri ale unui popor ignorant şi nefericit, exprimau năzuinţele acestuia către o viaţă mai bună (...). Suntem convinşi că noi, oamenii*

muncii, vom construi raiul aici pentru toată lumea, pentru copiii noştri şi pentru nepoţii noştri, pentru totdeauna" (apud Volkogonov, 1996, p. 260). Cât despre durata drumului către acest paradis, Troţki îşi imagina că revoluţia mondială – calea ce-ar fi dus la realizarea profeţiilor sale – poate fi înfăptuită în cinci-opt ani. Lenin, în schimb, opina la începutul anului 1918, că pentru a intra în paradisul terestra astfel descris sunt suficiente şase luni.

Toate instituţiile statului, de la familie la armată, de la creşă la universitate aveau ca misiune formarea cetăţenilor în spiritul programelor" *omului nou* Unul dintre cele mai ambiţioase proiecte din primii ani ai regimului bolşevic a fost programul naţional de eradicare a analfabetismului (aproximativ şase din zece cetăţeni ai Rusiei ţariste erau analfabeţi). Cei care ştiau să citească şi să scrie, aveau datoria, dacă li se cerea, să-i înveţe şi pe alţii, în *„punctele de alfabetizare"* înfiinţate la oraşe şi sate. În şcoală se modelează însă gândirea, limbajul şi comportamentul viitorului adult în conformitate cu ideologia regimului politic ce-o patronează. Astfel că în numai câţiva ani, toate programele şcolare au fost politizate din prima clasă şi până la ultimul nivel de învăţământ. Uniforma standard, obligatorie în şcoli, induce sentimentul de dezindividualizare şi face mai uşoară disciplinarea şi manipulareaindivizilor". *Colectivul*" şi *„corectitudinea politică"* au devenit cuvintele de ordine pentru toate formele şi conţinuturile învăţământului. Din această perspectivă, şcolile erau definite încă din 1919 drept *„instrumente ale transformării socialiste a societăţii".* Educaţia impunea inculcarea ideologiei comuniste şi *„dezintoxicarea"* de ideile burgheze şi credinţele religioase. În ceea ce priveşte conţinutul învăţământului, sarcina şcolii de orice nivel, era de *„a opune adevărul nostru, adevărului burghez*", după cum susţinea însuşi Lenin cu precizarea că burghezia trebuie mai întâi combătută ideologic, prin educaţie şi abia apoi cu armata (1922). Pentru aceasta, până şi clasa muncitoare

trebuie *„să se reeduce”.* Ca şi în războiul civil, fiecare urma să se plaseze pe câte-o parte a frontului.

Pentru a evalua consecinţele proiectului acestei *„societăţi atomizate*”, recurgem la evocarea saltului spectaculos al comunismului mondial: dacă în 1939, populaţia care trăia sub steagul comunist era estimată la 170 milioane de oameni (din URSS şi protectoratul său, Mongolia exterioară), peste zece ani, numărul lor depăşea 845 milioane de oameni, adică 33% din populaţia mondială (Soulet, 1998). În tot acest imperiu, spulberat de valul seismic al anilor 1989 – 1991, teama de războaie civile şi dificultăţile economice şi sociale ale post comunismului au servit ca pretexte pentru respingerea unor analize pertinente asupra trecutului.

Cu rezervele cuvenite oricărui început, evocăm tărâmul nou şi fertil al *psihologiei politice* în care ar putea fi încadrat demersul nostru, înţeleasă în context ca o *„disciplină aplicată”. „Disciplină în reţea”* – cum o numeşte Al. Dorna (2004) subliniind caracterul său intercultural şi interdisciplinar –, psihologia politică sugerează conturarea unei paradigme de cercetare specifice timpului nostru. Cu ajutorul ei se recompun şi investighează *„şantiere”* precum emoţiile şi percepţia socială a politicului, comportamentele politice ale cetăţenilor, crizele democraţiei, difuziunea şi efectele ideologiilor, instituţiilor, comunicării şi politicilor puterii. O retrospectivă a evoluţiei şi efectelor programului *„omului nou”* se apropie însă şi de căutările din domeniul etnopsihologiei, al cărui întemeietor a fost W. Wundt, creatorul primului laborator de psihologie (1879). Lucrarea în zece volume, având ca temă „sufletul popoarelor”, pe care-a scrie-o el (1887), a deschis calea multor abordări privind caracteristicilor mentale ale diverselor comunităţi, etnii şi naţiuni. *„Psihologiei popoarelor” sau etnopsihologiei,* aprecia Wundt, trebuie să i se acorde tot atât de multă importanţă ca şi psihologiei experimentale, propunând pentru studiul ei *metoda comparativă* şi *istorico-psihologică.*

Etnopsihologia utopiei, realităţii şi reziduurilor

„omului nou” comunist din cercetarea noastră va fi operaţionalizată prin intermediul conceptului de *reprezentare socială* explicitat de ceea ce azi ar putea fi numit*” şcoala lui Moscovici”,* subliniind meritele psihosociologului francez de origine română Serge Moscovici. Formarea reprezentărilor sociale datorate unor concepte fundamentale din ideologia comunistă, va fi prima chestiune abordată în prezentul studiu. Cum devine reprezentarea sociala un instrument de acţiune şi manipulare, prin intermediul propagandei, este o altă întrebare căreia vom încerca să-i dăm, în continuare, răspuns. Ce rămâne în mentalul colectiv din reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste, la mai bine de un deceniu după căderea regimului, a fost întrebarea finala a cercetării noastre.

Metode şi tehnici utilizate în cercetare în investigarea proiectului uniformizării întregii colectivităţi umane, proiect pentru care s-au depus mari eforturi pe parcursul a şapte decenii şi în care a fost implicată aproape o treime din populaţia planetei, vom face recurs la un set de *metode de abordare calitativa şi statistica a socio-umamdui.*

Studiul de caz multiplu. Se delimitează de celelalte metode tipice psihologiei sociale (experimentul social, ancheta, interviul, analiza de conţinut) prin aceea că: oferă, în principal, răspunsuri la întrebările „cum?” şi „de ce?”: nu are acces la controlul asupra evenimentelor comportamentale (are, deci, o validitate parţială); permite, în schimb, concentrarea pe evenimente contemporane, fiind mult utilizat în explicitarea unor fenomene politice ca *„metodă istorica ce contribuie la prelucrarea trecutului încheiat”* (Vin, 1989, p. 26).

Ca metodă de investigaţie, studiul de caz rezolvă situaţii diferite de celelalte tehnici iar rezultatul conţine mai multe variabile de interes. El se bazează pe surse de evidenţă multiple cu date ce converg într-o manieră triunghiulară şi presupune o metodologie atotcuprinzătoare. Deşi studiile de caz şi biografiile

interacţionează, punctul forte al studiului de caz constă în abilitatea de a face faţă unei evidenţe vaste, variate, ce provine din documente, mărturii, interviuri şi observaţii. Mari semne de întrebare referitoare la validitatea rezultatelor şi posibilităţilor de realizare ridică însă lipsa de rigoare a metodologiei studiului de caz, baza limitată de date şi fapte pentru o generalizare ştiinţifică, precum şi timpul lung pe care îl necesită analiza cazului (Mucchielli, 1987).

Dificultăţile de încadrare într-o metodologie tipizată sporesc în situaţia *studiilor de caz multiple.* Prin analogie cu experimentele multiple se urmăreşte şi aici o *„logică a replicării* un caz individual este considerat similar experimentului individual în concluziile ce trebuie să urmeze.

Reunind sub „umbrele" comune studii de caz multiple, cercetarea noastră încearcă să ilustreze câteva aspecte caracteristice, ca de exemplu:

— Obsesia scenariilor şi exploatarea lor în procese politice (anchete şi procese din timpul *„marii terori staliniste"* din Uniunea Sovietică, „replicate" de procesele politice post-staliniste, în speţă ancheta şi procesul Pătrăşcanu);

— Diseminarea severă, pe criterii de clasă, a unor categorii sociale şi profesionale *(„domiciliile obligatorii"* în Bărăgan prin analogie cu *„deschiaburirea"* practicată în Uniunea Sovietică şi *„reeducarea"* din China comunistă);

— Practicile *„rescrierii istoriei"* ca tehnică de propagandă utilizată în Uniunea Sovietică şi imitată după 1944 în toate ţările sovietizate din Europa Centrală şi de Est;

— Studiul *„cultului personalităţii"* lui Ceauşescu în corelaţie cu cultul lui Stalin şi respectiv Mao Zedong ş.a.

În elaborarea studiului de caz multiplu am parcurs, în general, următoarele etape: construirea unei baze de date a fiecărui studiu de caz; menţinerea unui lanţ de informaţii; analiza informaţiei aferente studiului de caz; construirea teoriei necesare; construirea explicaţiei

cazurilor şi desprinderea unui pattern comun.

Interviul individual nestructurat Abordarea calitativ fenomenologică a proceselor circumscrise psihologiei sociale are în *analiza dialogurilor* un obiect de studiu preferat. Mai mult decât în cazul celorlalte tipuri de comunicare, practica interviului individual nestructurat cu o anumită categorie de persoane pe care o denumim cea a *„martorilorprivilegiaţi”* se apropie mai mult de ziaristică decât de ştiinţă. Calitatea intervievaţilor poate fi desemnată prin ceea ce în jargon jurnalistic se numeşte „surse de mâna întâi”. Am realizat astfel interviuri individuale cu (1) Ion Gheorghe Maurer (membru de partid din ilegalitate, prim-ministru al României în perioada 1961 – 1974, membru al Biroului Politic şi al Prezidiului Permanent între 1960 – 1974); (2) Alexandru Bârlădeanu (vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi reprezentantul României la CAER în anii 1955 – 1968, preşedintele Senatului României între anii 1990 – 1992); (3) Gheorghe Apostol (comunist ilegalist, preşedintele Confederaţiei Generale a Muncii în 1944 – 1954, prim-secretar al CC al PMR în 1954 – 1955); (4) Paul Sfetcu (şeful de cabinet al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în perioada 1952 – 1965); (5) Corneliu Mănescu (comunist ilegalist, ministru de Externe al României în 1961 – 1972).

Dintre fostele victime ale regimului comunist am intervievat pe Corneliu Coposu (fruntaş al PNŢ, deţinut timp de 17 ani în închisoare şi domiciliu obligatoriu); fraţii Stana din satul Şepreuş (jud. Arad), capii unei revolte locale împotriva practicilor preliminare declanşării colectivizării; membrii familiei Roncov din Dudeştii-Vechi (jud. Timiş), deportaţi în Bărăgan, ca „titoişti”, în 1951 – 1955.

Aceste interviuri s-au constituit în lucrări de sine stătătoare, în cazul prezentului studiu fiind utilizate anumite informaţii relevante oferite de intervievaţi. În principal, au servit ca „mărturii parai el e „despre actul de conducere la macronivel sau argumente privind *practici de manipulare şi depersonalizare a individului* în spaţiile de

excepţie ale lagărelor şi închisorilor politice.

Lucrările menţionate pot fi apreciate de unii comentatori ca studii de *istorie orală,* în care se urmăreşte în mod expres reconstituirea verbală – din relatările participanţilor – a unor evenimente, episoade sau profiluri de personalităţi istorice. Istoria orală, deşi se practică de destul de multă vreme (fundamentarea cercetărilor sistematice cu această tehnică a început în 1948 cu Proiectul de istorie orală de la Universitatea Columbia, datorat lui Alan Nevins) are actualmente în România o largă audienţă.

Cu referire la tehnicile de aplicare a metodei, menţionăm că interviurile s-au construit în mai multe întâlniri de 14 ore. Nu au fost enunţate fraze şi reguli de desfăşurare, ci s-au emis doar câteva principii generale privind scopul întâlnirii: stabilirea adevărului în cazul unor „pete albe" şi personalităţi controversate ale istoriei noastre contemporane.

În ceea ce priveşte analiza calitativă a interviurilor realizate, conţinutul celor declarate de interlocutori poate fi tratat atât în termeni de afirmaţii corecte sau nu *ţadevăr factual),* cât şi ca expresii culturale *ţadevăr narativ).* Răspunsurile nu trebuie însă neapărat raportate la un *referenţial ontic* (adică să ne punem problema dacă ele sunt adevărate sau false), în raport cu anumite date ale realului, ci trebuie considerate în sine ca expresii ale unor reprezentări şi practici simbolico-culturale ale subiecţilor.

În teoretizările metodologice despre interviul nestructurat nu se insistă asupra fazelor şi regulilor de desfăşurare. Necesitatea adaptării metodei la situaţii şi persoane diverse impune expresia *de interviu creativ* (Mucchielli, 1996). În cazul interviurilor cu aceşti *„martori privilegiaţi"* ai istoriei s-a depăşit mult ca extensie interviul nestructurat obişnuit, rezultatul apropiindu-se de metoda istorisirii vieţii personale *(life history).* În interviuri s-a insistat asupra momentelor considerate de subiecţi ca fiind cruciale în traiectoria lor de viaţă. *Epifaniile,* cum numeşte J. Joyce astfel de momente (în româneşte, *boboteze),*

destructurează şi restructurează experienţele de viaţă ale oamenilor şi le determină pe cele de viitor.

Subliniem importanţa relaţiilor operator-subiect şi distorsiunile ce le comportă interviurile în cazurile cu foşti lideri comunişti, proeminentă fiind" *tendinţa de faţada*" (Blanchet, 2004), manifestată ca teamă de a fi apreciat negativ de istorie şi publicul cititor. Datorită acestei tendinţe, persoanele intervievate îşi prezintă uneori minimizat importanţa opiniilor şi acţiunilor lor, se refugiază în clişeele socialmente admise şi îşi motivează deciziile prin comandamentele ideologice ale epocii şi dependenţa de regimul stalinist din URSS şi, ulterior, de caracteristicile dictaturii instaurate de Ceauşescu.

Metoda biografică în literatura de specialitate se conturează pregnant două accepţiuni ale termenului de *metodă biografică:* 1. Înţelesul clasic de biografie socială, adică de analiză a biografiilor individuale sau de grup; 2. activităţile şi procedeele prin care se construiesc de către autori biografiile unor oameni obişnuiţi sau unor personalităţi (Parot, Richeile, 1992). În cercetarea de faţă, sensul operant este cel al primei accepţiuni cu câteva precizări despre *autobiografie* ca practică tipică în conduitele *„revoluţionarilor de profesie",* mai apoi ale membrilor partidului comunist, prezentă şi în anchetele deţinuţilor ce-au aparţinut acestor categorii. *Verificările documentelor de partid (proverka),* iniţiate în 1937 în URSS, începeau cu aceste autobiografii, traiectele descrise fiind apoi controlate prin intermediul declaraţiilor altor membri de partid şi a documentelor oficiale. Se reţine, de asemenea, rolul *criticii* şi *autocriticii* în astfel de documente pe care le găsim şi în diverse variante ale declaraţiilor din anchetă. În cazul literaturii memorialistice se impun a fi evaluate şi distorsiunile prezente în utilizarea interviului *(„tendinţa de faţadă",* bunăoară) şi *particularităţile memoriei afective.*

Printre beneficiile metodei biografice împletite cu cea a **studiului documentelor,** relevăm observarea interferenţei traiectoriei de viaţă a individului cu

micromediul social (partidul comunist şi modificările intervenite în ideologia sa) şi cu dimensiunile macromediului (instituţii politice ca serviciile speciale ori schimbări politico-sociale în contextul intern şi internaţional). În conformitate cu specificul acestor metode, interacţiunile individ – grup social – societate sunt redate ca procese temporale desfăşurate pe câteva decenii.

Proiectate pe fundalul social-politic descris, biografiile individuale pot fiinţa ca şi cazuri tipice pentru ciclul vieţii sociale şi familiale, precum şi pentru problema generaţiilor în cadrul etapelor de *„fractură istorică”* prezentate (în cazul României, 1944 şi 1989). De la L. Stone (apud Iluţ, 1997) s-a preluat ideea *biografiilor de grup* (conceptualizată în expresia *prosopografie*) cu specularea importanţei sale. Aceasta în principal, datorită faptului că acţiunile politice îşi au originea în motivele, valorile şi trăsăturile de personalitate şi caracter ale personaj elor-cheie din viaţa socială, la un moment dat. Evenimentele private din spatele cortinei propagandei, arată o altă faţă a politicii decât cea prezentată de mass-media, istoria evenimentelor şi documentele publice oficiale. Se reţine şi rolul personajelor secundare, mai puţin cunoscute publicului, care prin intervenţia în viaţa privată a unor personalităţi pot avea influenţă în decizia politică sau traiectoria de viaţă a unui lider.

Metoda reuneşte tehnica interviului nestructurat şi a analizei documentelor, făcând adesea parte din studiul de caz. Metoda biografică a fost utilizată în prezenta cercetare în scopul definirii unor *patternuri* specifice, cum ar fi *„revoluţionarul de profesie”* şi *„duşmanul de clasă”*, în diversele lor variante. În conformitate cu specificul metodei biografice, interacţiunile individ-grup-societate au fost redate ca procese temporale desfăşurate pe câteva decenii, fapt evident mai ales în cazul *„revoluţionarilor de profesie”* şi al *„duşmanilor de clasă* Prin studierea biografiilor de grup pot fi aduse noi înţelesuri şi lămuriri asupra proceselor vii de interacţiune, a intereselor

personale şi de familie, asupra structurii şi reţelelor sociale, rezultând în consecinţă o descriere a realităţii sociale dintr-o anumită perioadă istorică. Acţiunile subiecţilor se derulează în două planuri paralele, distincte: planul oficial, propagandistic şi cel de culise, al luptei pentru putere între diversele grupări din nucleul conducerii. De asemenea, devine operantă distincţia dintre limbajul şi comportamentul public

— Unde personajul reprezintă prototipul *„conducătorului de partid"* şi exemplifică precepte din codul *„revoluţionarului de profesie"* – şi planul vieţii private în care imită, în general, practici şi obiceiuri ale „vieţii burgheze1?

Obsesia scenariilor apare în creionarea*" duşmanului de clasă"* şi în procesele politice. Foştii deţinuţi politici au fost continuu urmăriţi de serviciile speciale şi convocaţi periodic la sediile lor locale, încercările de sustragere de la astfel de proceduri au fost tragic sancţionate. Declaraţiile autobiografice făcute de ei după suportarea unor asemenea practici, timp de zeci de ani, au repercusiuni în special asupra memoriei afective.

Analiza de conţinut Această*" tratare cantitativă a unui material simbolic calitativ"* (Iluţ, 1997) are ca factor comun, în multiplele sale practici, calculul frecvenţei, considerat a fi o *„hermeneutică fondată şi controlată pe deducţia inferenţei"* (Bardin, 1993).

Ce poate fi supus analizei de conţinut? Metoda este proprie studiului documentelor cu valoare comunicaţională ridicată: mesaj e mass-media, literatură, statistici oficiale, dări de seamă, rapoarte, documente de anchetă judiciară, legi şi decrete etc. Cu alte cuvinte*" tot ceea ce este rostit sau scris este susceptibil de a fi supus unei analize de conţinut"* (Henry, Moscovici, 1968), prin urmare şi *discursul politic*. În viziunea anumitor cercetători, metoda poate viza şi aspecte materiale ale producţiei umane (arhitectură, vestimentaţie).

Odată stabilită tema de studiat şi alese documentele corespunzătoare, metoda se aplică respectându-se câţiva

paşi mai importanţi. În primul rând, *formularea ipotezelor* ce vor fi traduse în *categorii* (clase) iar acestea, în *indicatori* direct numărabili în text. Importantă este, desigur, stabilirea unităţilor de analiză. Vom avea o *unitate de reperaj* (dată de lungimea textului în care este recunoscută tema) şi *unitatea de context* (lungimea minimă a textului care trebuie citit şi analizat pentru a decide dacă tema este prezentată favorabil, defavorabil sau neutru).

Problemele de studiat prin metoda analizei de conţinut în prezenta cercetare sunt, în primul rând, tematica şi particularităţile limbajului politic comunist desemnat prin sintagma" *limbă de lemn*". În utilizarea metodei se ţine seama de cerinţele de decupaj ale textului ce urmează a fi supus studiului: *omogenitatea, exhaustivitatea, exclusivitatea, obiectivitatea şi adecvarea sau pertinenţa* (Bardin, 1993). Fără a intra în alte amănunte, vom sintetiza câteva dintre „virtuţile" şi dificultăţile metodei, evidenţiate şi în prezenta cercetare.

În categori am ti/zZti/cvo/ remarcabilă este nota de rigoare ce-o implică în studiul unor materiale extensive cum ar fi ziarele şi discursurile publice. Fiind aplicată unor documente produse independent, sunt excluse distorsiunile legate de raportul specific cercetător-subiect, aşa cum se întâmplă în cazul observaţiei sau experimentului. Are un cost relativ redus faţă de alte metode de investigaţie calitativă a socioumanului. În plus, la ora actuală, există o adevărată tradiţie în analiza de conţinut computerizată, fapt ce permite realizarea unor vaste comparaţii în spaţiu şi timp, pe perioade istorice, pe ţări, instituţii etc.

Dintre dificultăţile şi limitele metodei, amintim în primul rând stabilirea grilei de categorii şi indicatori. În conceperea unui sistem de categorii care să se suprapună cât mai exact textului examinat, e nevoie de tatonări şi corecţii succesive. Consecinţă a acestei flexibilităţi în aplicare, poate fi pusă în discuţie validitatea şi fidelitatea metodei. Fidelitatea pare să fie probată prin compararea

rezultatelor la care au ajuns diverşi analişti.

Teoreticienii indică încadrarea ei într-o schemă mai largă de analiză a comunicării în care se urmăreşte răspunsul la întrebările: cine, ce, cui, cum şi cu ce rezultate comunică? Analiza implică astfel focalizarea spre procesul producerii discursului, tehnicilor de manipulare utilizate în cadrul său şi efectele acestora. Analiza concretă a unui discurs politic în *„limba de lemn”* conduce inevitabil la concluzia diferenţierii unei structuri de combinaţii fixe. Acestea pot fi de ordin tematic, lexical sau stilistic ce variază în funcţie de modificările intervenite în ideologia timpului care trebuie, de asemenea, precizate.

Tipurile de documente supuse analizei de conţinut în prezenta cercetare ridică şi chestiunea *organizării* lor. Analiza atentă a *dosarelor personale* întocmite de secţiilor de cadre ale organizaţiilor de partid ori a *machetelor-robot* de ziar evidenţiază şi că înregistrările din ele depind de anumite constrângeri politice şi aşteptări ale persoanelor plasate la nivelul superior al ierarhiei de partid. Trebuie, de asemenea, operate corelaţii cu tehnicile de propaganda a *rescrierii istoriei* utilizate în timpul regimului comunist, funcţie de care se manifestă constrângerile producerii acestor documente. Faptul poate fi exemplificat şi la nivelul studierii materialelor de presă. Spre exemplu, însăşi colecţia ziarului *„Scânteia”,* oficiosul CC al PCR, nu putea fi consultată înainte de 1989, decât cu aprobări speciale pentru intervalul 1944 – 1965, într-atât de numeroase erau distorsiunile şi falsurile operate în istoria oficială a partidului în perioada 1945 – 1989.

Dificultăţi deosebite ridică studiul documentele produse de serviciile speciale ce-au funcţionat în ţările comuniste. În general, datele faptice ce apar într-un dosar constituit sunt rezultatul unei selecţii şi organizări, astfel încât respectivul dosar să apară într-un anumit fel. Şi în cele mai democratice societăţi, dosarul este o construcţie potrivit unor postulate implicite sau unor scopuri expres. Dosarele de „urmărire” sau anchetă întocmite de Securitate prezintă însă particularităţi suplimentare ce ţin

de metodele de constrângere psihică şi fizică care au condus la producerea respectivelor documente. Nu sunt uşoare nici demersurile şi eforturile cercetătorilor pentru a obţine acceptul de documentare în arhivele cu documentele Securităţii şi PCR.

Ancheta pe eşantion Ancheta este *„o culegere metodică de informaţii graţie unei combinaţii de tehnici care asigură colectarea şi analiza datelor”* (Radu, 1994, p. 320). Instrumentul de bază este chestionarul standardizat, care întruchipează tematica şi ipotezele cercetării, pornind de la o bază de itemi aproximată prin contacte cu realitatea vizată precum şi din studii paralele.

Deşi la un moment dat sociologia devenise o „modă” în statele comuniste, cercetările efectuate sub auspiciile ei aveau ca scop demonstraţia „ştiinţifică” a validării comandamentelor ideologice în plan social. Ipotezele şi concluziile anchetelor pe teme precum creşterea nivelului de viaţă al populaţiei ori formarea trăsăturilor şi comportamentelor concordante proiectului *„omului nou”* sunt, desigur, inoperante în prezent. O evaluare a acestui trecut devine posibilă cu ajutorul cercetărilor care au ca obiect transformările din societăţile post-comuniste. Adeseori acestea îşi iau ca punct de plecare *un model ţintă* conturat într-o listă de atribute ale sistemului democratic sau ale economiei de piaţă, aşa cum sunt ele înţelese în ţările OECD (Rose şi Haerpfer, 1994). Aceste modele ţintă servesc la estimarea distanţei dintre ele şi ţările aflate în tranziţie. În acest plan general al investigaţiei, societăţile post-comuniste diferă în funcţie de distanţarea lor faţă de vechiul regim.

Alteori se procedează la *anchete comparative* dintre vechiul regim comunist şi amprenta sa asupra situaţiei actuale, considerată multidimensional: economic, social, politic, ideologic. În consecinţă, oamenii pot fi chestionaţi despre ideile şi practicile vechiului regim, pe de o parte, şi despre ceea ce fac sau gândesc în prezent despre schimbările actuale, pe de altă parte. Se instituie astfel o paralelă între trecut şi percepţia situaţiei actuale,

proiectată ca un pas „spre mai bine” în viitor. Condiţiile economice influenţează atitudinile politice şi sociale – rămâne o aserţiune la care subscriu toţi cercetătorii, fie marxişti fie nemarxişti.

Extinse la un cadru de comparaţie mai larg, evită cantonarea în probleme locale şi permite adoptarea unei fundamentări conceptuale a anchetei sociale. Datele obţinute din anchetele multinaţionale relevă simultaneitatea stresului, dar şi necesitatea de a aborda transformarea de sistem, interacţiunea dintre sfera politică, economică, socială şi *mentalul colectiv*

Ancheta poate pune respondenţii în faţa cerinţei de a explica şi evalua anumite categorii de bază ale ideologiei şi practicilor comuniste, poziţia actuală faţă de ele şi faţă de noile practici politice şi economice. Ne putem propune astfel să sondăm *mentalul colectiv* de astăzi, prin reprezentările sociale remanente în perioada de tranziţie. Sunt respectate, desigur, etapele caracteristice metodei, după cum urmează: precizarea temei, a obiectivelor ei esenţiale; stabilirea eşantionului; elaborarea instrumentelor de investigaţie; ancheta efectivă; analiza şi prelucrarea statistică a datelor; interpretarea rezultatelor obţinute.

Diferenţiatorul semantic Este stabilit că un termen sau o secvenţă verbală prezintă un dublu aspect: unul denotativ şi altul conotativ. Primul se referă la conţinutul cognitiv-informaţional propriu-zis, în timp ce sensul conotativ se referă la haloul emoţional sau rezonanţa afectivă a unei secvenţe verbale. Al doilea aspect – cel conotativ – lasă să se întrevadă atitudinile subiacente ale subiectului. Tehnica diferenţiatorului semantic, propusă de C.E. Osgood, supune conceptele cu care operăm unei grile de evaluare afectivă. Testul se compune dintr-o suită de adjective antonime, dispuse în perechi: puternicslab, activ-pasiv, bun-rău etc. Fiecare cuplu acoperă un continuum, o scală bipolară, marcată de la – 3 la + 3, trecând prin 0, care indică zona neutră. Ansamblul acestor scale alcătuieşte un test de evaluare. Grila de evaluare afectivă

se stabileşte în funcţie de conceptul supus aprecierii. În lista de adjective bipolare se regăsesc, de regulă, trei factori: a) factorul evaluare (bun-rău, plăcut-neplăcut, etc.); b) factorul tărie (puternic-slab, energic-pasiv, greu-uşor etc.); c) factorul activitate (rapid-lent, calm-excitat, activ-pasiv etc). Practic, un cuvânt sau o secvenţă verbală este supus evaluării de către respondenţi, fiind trecut prin această grilă din care se conturează în final un profil grafic. Astfel *haloul emoţional* al unor cuvinte sau secvenţe verbale traduce *atitudini* şi *reprezentări sociale.*

Subliniem şi cu acest prilej caracterul deschis, atât al conţinuturilor factuale şi teoretice cât şi a metodologiei utilizate în cercetarea ce urmează a fi prezentată.

I. Ideologie şi reprezentări sociale

1.1. Concept şi reprezentare

Ideologia comunista – geneză şi relaţii conceptuale

O incursiune în istoria gândirii dovedeşte că ter*menul de „ideologie"* a apărut în secolul XVIII, propus de A. Destett de Tracy. Deşi unul dintre cei mai utilizaţi termeni în ştiinţele socio-umane, ideologia a rămas încă o *noţiune „polemica şi polisemică"* (Ibáñez, 1997). Printre altele, epoca noastră a fost caracterizată ca fiind un timp al *„sfârşitului ideologiilor"*. În acelaşi timp, şcoala althusseriană a transformat ideologia într-o instanţă autonomă, cadru al oricărei practici, producând efecte ale cunoaşterii şi dotată cu o eficacitate proprie.

În literatura din domeniul psihologiei sociale, de obicei termenul apare din întâmplare, fiindu-i preferate concepte care oferă o mai mare operaţionalitate (Moscovici, 1995). Numeroşi gânditori au semnalat însă distorsiunea determinării sociale a oricărui tip de gândire precum şi distanţa dintre ideologie şi ştiinţă (Mannheim, 1932, Parsons, 1959, Althusser, 1972). Este meritul lui M. Billig (1991) de a fi asociat noţiunea de ideologie cu studiul psihosocial al raporturile intergrupale. O definiţie în aceşti termeni, conferă ideologiei atributele de *„ansamblu mai mult sau mai puţin organizat de*

reprezentări şi explicaţii despre lume şi, în special despre lumea interacţiunilor sociale în care mobilul principal nu este de ordin verificator" (Deconchy, 1989, p. 216).

În ceea ce ne priveşte, propunem ca element de reper în analiza ce urmează definiţia dată de T. Ball şi R. Dager (2000, p.26) conform căreia" *o ideologie este un set coerent şi comprehensiv de idei care explică şi evaluează condiţiile sociale, ajută oamenii să-şi înţeleagă locul în societate şi oferă un program pentru acţiune socială şi politică"*. În această accepţiune, ideologia îndeplineşte patru funcţii:

explicativă, evaluativă, orientativă şi programatică (prescriptivă). Orice ideologie spune adepţilor săi ce să facă şi cum să procedeze într-un program general de acţiune socială şi politică. Prin acesta, ea leagă gândirea, ideile şi credinţele indivizilor de acţiune. În societăţile moderne, o componentă a programului ideologic este pretenţia de a apăra şi amplifica *libertatea* ca trăsătură definitorie a *democraţiei.* Conceptul de libertate devine astfel o bază convenabilă pentru contrastul şi compararea ideologiilor. Potrivit lui G. MacCallum (1967), fiecare teorie asupra libertăţii include trei factori: a) un *agent;* b) *o barieră* sau un obstacol blocând agentul şi c) un *scop* la care aspiră agentul. Sub forma unui raţionament despre libertate sau democraţie, aceasta poate lua următoarea formă: A (nu) este liber din cauza lui B să fie C.

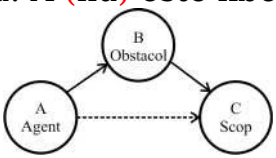

Fig. 1. Modelul triadic al libertăţii (apud Ball şi Dagger, 2000, p.28)

Potrivit aceleiaşi teorii, agentul poate fi o comunitate de diverse dimensiuni (grup, naţiune) sau o categorie dispersată (clasă, sex, rasă, specie). În cazul ideologiei comuniste, agentul este proletariatul sau clasa oamenilor muncii. Agenţii au scopuri. Diferite tipuri de agenţi au felurite scopuri. Scopul unui revoluţionar comunist este

înfăptuirea societăţii fără clase. În urmărirea scopurilor, agenţii întâlnesc în calea lor diferite obstacole. Aceste obstacole pot lua o varietate de forme – condiţii materiale sau fizice, idei sociale, politice, economice, alte ideologii, instituţii, practici, tradiţii şi credinţe. Spre exemplu, la început, comuniştii se confruntă cu bogăţia şi puterea clasei capitaliste dar şi cu absenţa *conştiinţei de clasă* a muncitorilor.

În înţelegerea practicilor la care s-a recurs în scopul impunerii ideologiei comuniste, vom opera câteva sumare incursiuni în teoriile fondatorilor şi liderilor comunişti care au influenţat şi supus mari mulţimi. Fondatorii ideologiei comuniste au fost, după cum se ştie, Karl Marx (1818 – 1883) şi Fr. Engels (1820 – 1895). Din teorile filosofice şi politice ale lui Platon, Moms, Saint-Simon, Fourier, Owen şi Hegel, Marx a preluat concepte şi constructe cu ajutorul cărora a creat o ideologie de mare influenţă şi durată. Se impun amintite aici alte surse de inspiraţie, precum *Protocolul înţelepţilor Sionului* din care a fost extrasă concepţia despre morală. *Ceea ce foloseşte poporului iudeu, este drept şi sacru din punct de vedere moral* – va deveni prin substituirea *„poporului iudeu”* cu *„revoluţia proletară”* o dogmă fundamentală a ideologiei comuniste (Arendt, 1951).

Inspirat de Hegel, Marx a văzut istoria ca o relatare a succesiunii conflictelor intemmane. Dintre acestea, el a conferit luptei de clasă rolul de „motor” al evoluţiei societăţii umane. În *„Manifestul Partidului Comunist”* (1848), Marx şi Engles declară că însăşi istoria este naraţiunea luptelor de clasă. În ceea ce priveşte prezentul trăit de ei – societatea capitalistă – îl caracterizează prin conflictul celor două *clase antagoniste* ale vremii – *burghezia* şi *proletariatul*. În lupta împotriva burgheziei, proletariatul victorios va deveni *„groparul”* capitalismului *„demodat şi subversiv”* care-a condus la *alienare.* Ideologia, la rânduri, are *„caracter de clasă”,* Ideile *„clasei exploatatoare*” sunt ideile dominante ale fiecărei epoci.

Această viziune va fi prezentată de ideologia

comunistă ca paradigma definitivă asupra lumii, purtând denumirea de *„materialism istoric”*. Într-o schemă extrem de populară, transmisă prin manualele şcolare şi cursurile de la învăţământul politico-ideologic, raportul dintre existenţa şi gândirea socială, în optica *„materialismului istoric”* era astfel sintetizat:

Fig. 2. Materialismul lui Marx (apud Ball şi Dagger, 2000, p. 138)

Marx raportează asemenea teorii la un *program politic* conform căruia proletariatul va zdrobi burghezia pe parcursul următoarelor secvenţe revoluţionare: crize economice; pauperizarea proletariatului;

conştiinţa revoluţionară de clasă; dobândirea puterii de stat; dictatura proletariatului; dispariţia statului; comunismul.

Pentru reprezentarea comunismului – noul tip de societate proiectat – creatorii ideologiei au dat însă puţine note de descriere. Organizarea şi funcţionarea fiecărei societăţi, poate fi hotărâtă doar de către oamenii care vor trăi în ea – a fost argumentul lui Marx de a refuza să scrie *” reţete pentru bucătăriile viitorului*

Utopia visată, a fost prezentată prin analogie cu societăţile primitive. În societatea comunistă – visau fondatorii – nimeni nu va fi închistat într-o anume activitate; astăzi vei putea presta un anumit tip de muncă, prin rotaţie cu ceilalţi membri ai societăţii, mâine un altul, excluzându-se astfel *alienarea.* Poţi vâna dimineaţa, pescui după masa, hrăni vitele seara, după care mergi la şedinţă fără să se cheme că eşti vânător, pescar, critic de artă sau crescător de animale. O societate deschisă şi democratică, cu o economie planificată şi ordonată (de nivelul celei primitive însă după cum reiese din descrierile creatorilor utopiei!), la guvernarea căreia vor participa toţi indivizii”. *De la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi*” – va fi *” visul de aur”* al viitorului.

După moartea lui Marx, Engels a pretins pentru teoriile prietenului său titlul onorific de *„socialism ştiinţific”.* L-a numit pe autor *„om de ştiinţă”,* comparând contribuţia lui cu cea lui Darwin: Marx „descoperi *să „legeadezvoltciriiistorieiumane|ax|ba.* *Y|Vxx|* fundamentase *legea dezvoltării naturii organice.*

Pretenţia ideologiei comuniste de a se declara ştiinţă s-a întemeiat pe asemenea false argumente. Pentru Marx, gândirea este determinată de o logică ce nu aparţine gândirii însăşi. *Funcţiapractico-socială* a gândirii (adică ocuparea poziţiei puterii în cadrul unei formaţiuni sociale date) triumfă asupra *funcţiei teoretice sau de cunoaştere* (Aron, 1964). Această funcţie practico-socială devine grilă de lectură indispensabilă individului pentru a da sens realităţii şi pentru a se mişca în ea într-un regim comunist. Invocată în termeni propagandistici, abaterea de la corectitudinea *„gândiriipartinice”* însemna o „infracţiune” (o „crimă de gândire” în expresia lui Orwell), condamnată ca *„obiectivism burghez”*. În esenţă, marxismul apare ca un fenomen de distorsiune a gândirii care atinge forme avansate ale procesului de disimulare.

Lenin (1870 – 1924) a aplicat teoriile lui Marx privind lupta de clasă ca forţă de schimbare a ordinii sociale. În confruntarea directă cu noile realităţi ale Rusiei bolşevice, Lenin a emis noi teorii care vor amprenta puternic ideologia marxistă.

Rolul partidului comunist, concluzionase Lenin, era acela de „a agita”, organiza şi educa muncitorii, învăţându-i care sunt „adevăratele” lor interese. Lenin a amendat şi teoria lui Marx despre izbucnirea revoluţiei proletare în cele mai avansate ţări capitaliste, condiţionând victoria ei de buna organizare şi conducere a proletariatului de către un partid de avangardă. Accentuarea dihotomiei dintre producţiile de idei şi credinţe ale claselor sociale opuse a fost o altă contribuţie leninistă. Nu există o a treia cale, de mijloc între ideologia burgheză şi ideologia socialistă, după cum nu poate exista o ideologie fără caracter de clasă, decretase liderul primei revoluţii proletare din lume.

Stalin (1879 – 1953) nu a fost un teoretician. Practica politică exersată în calitate de lider absolut pe parcursul a aproape trei decenii a determinat însă modificări fundamentale ale teoriei marxist-leniniste. Teoria *„socialismului într-o singură ţara* colectivizarea agriculturii, industrializarea prin programele cincinale, fundamentarea cultului personalităţii, teoria *„ascuţirii luptei de clasă”* după instaurarea dictaturii proletariatului sunt câteva dintre ideile care au declanşat schimbări fundamentale în vieţile oamenilor din ţările guvernate în numele ideologiei comuniste.

Un loc aparte îl ocupă teoriile şi modificările lui Mao Zedong (1893 – 1976). Din scrierile lui Marx, liderul chinez a preluat, desigur, teoria luptei de clasă. Însă revoluţia chineză nu mai este explicată ca finalitate a unui conflict din interiorul unei societăţi date, ci ca un *„război naţional de eliberare”,* purtat de populaţia unei naţiuni exploatate împotriva opresorilor străini capitalişti.

Mao a condus o armată de ţărani şi a exploatat resentimentele şi frustrările acestora. Ajuns la putere, a rescris relaţiile internaţionale în schema*” luptei de clasă*” prin înlocuirea conceptului de *„clasa1* cu cel de *„naţiune* Revoluţia chineză cu teoriile ideologice astfel schimbate a fost prototipul activităţilor revoluţionare din Asia şi în apogeul cultului personalităţii, Mao a remodelat spaţiul şi actorii luptei de clasă într-o*” revoluţie culturală* Controversa ideologică esenţială devine acum aceea dintre*” roşii*” şi *„experţi* A fi*” roşu*” presupunea a fi adeptul necondiţionat al ideologiei maoiste; a fi*” expert*” desemna competenţa profesională în defavoarea corectitudinii ideologice. Mao i-a favorizat pe primii. Mulţi *„experţi”* au fost încarceraţi, executaţi sau trimişi la *reeducare* în mediul rural. Tulburările create de asemenea conflicte au condus la apariţia unei grave crize economico-sociale în perioada maoistă.

Ideologia comunistă, ca de altfel orice ideologie a fost elaborată, aşadar, într-un proces îndelungat şi alimentată cu tradiţii diverse şi practici multiple. Cum

reuşesc ideologiile să pătrundă în mintea subiecţilor? Răspunsul este sintetizat de T. Ibáñez (1997) prin două metafore: *buretele* şi *labirintul.* Ambele mijloace au fost utilizate în difuzarea şi întreţinerea ideologiei comuniste. Prin intermediul *" aparatului de partid şi de stat"* şi al procesului difuz de socializare (în cadrul căruia mass-media şi şcoala au jucat rol esenţial), toţi indivizii „au sorbif zi de zi conţinuturile ideologice propagate. S-au Impregnat astfel cu ideologia oficială la fel cum buretele se îmbibă cu lichidul în care este scufundat. Metafora *" labirintului"* invită la analogii cu labirintul utilizat în experimentele psihologilor behaviorişti. Deşi subiectul este cel care ia deciziile la fiecare bifurcaţie, traseele închise conduc iremediabil spre adoptarea singurului drum prevăzut spre ieşire, în cazul ideologiei comuniste, aceste trasee închise sunt abandonate prin tehnicile de propagandă, manipulare ori influenţă din „intersecţii". Fiecare închidere a drumului presupune recrearea şi amendarea unor teorii „învechite", proces succedat de acordarea reprezentărilor sociale ale indivizilor cu modificările ideologice intervenite.

Formarea reprezentărilor sociale

Psihologia socială este ştiinţa fenomenelor ideologiei (cogniţii şi reprezentări sociale) şi a fenomenelor de comunicare (Moscovici, 1995). Acestea pot fi studiate la nivelul de relaţii între indivizi, între indivizi şi grupuri, între grupuri ca atare. În dimensiune psihosociologică, ideologia se raportează la sisteme de reprezentări şi atitudini, stereotipuri, credinţe, clişee etc. Acestea se formează în intercondiţionare cu fenomenele de comunicare – mesaje lingvistice şi non-lingvistice (imagini, gesturi etc.) între indivizi şi grupuri. Limbajul şi comunicarea reprezintă, aşadar, interfaţa dintre politic şi psihologic, în speţă dintre ideologie şi individ.

Fenomenul de reprezentare se aplică deopotrivă reprezentărilor imagistice, celor conceptuale precum şi variantelor intermediare.

Problematica reprezentărilor sociale a revenit în

atenţia cercetării după o paranteză istorică de şase decenii. Cel care propusese iniţial această temă ca obiect de studiu pentru cercetarea psihosociologică a fost întemeietorul sociologiei franceze E. Durkheim (1878). Angajamentul behaviorist al psihologiei primei jumătăţi a secolului XX a însemnat însă ignorarea programatică a conţinuturilor mentale, inclusiv a reprezentărilor sociale care nu se pretau la o studiere cu mijloace precise, în 1961, psihosociologul francez de origine română Serge Moscovici, prin teza sa de doctorat" *La psychanalyse. Son image et son public*" a relansat conceptul.

În prezent, teoria reprezentărilor sociale contează ca paradigmă a psihosociologici contemporane cultivată, vreme de trei decenii, în cadrul Laboratorului European de Psihologie Socială (Paris). Periodic se organizează conferinţe internaţionale pe tema reprezentărilor sociale, ultima fiind la Roma (2006). Studiile realizate de M. Chombart de Lauwe, R. Mugny, C. Herzlich, D. Jodelet, A. De Rosa, J. Pérez, A. Palmonari ş.a. au extins şi îmbogăţit teoriile şi domeniul de investigaţie.

În psihologia clasică, fenomenul reprezentării este un proces de mediere între concept şi percepţie, produsul său având proprietăţi mixte. Se vorbeşte de reprezentări sociale în sensul că sunt produse şi generate în mod colectiv, fiind împărtăşite prin difuziune, propagandă şi schimburi interpersonale de către un grup mai larg. Acestea ţin mai întâi de *mentalul colectiv,* de ceea ce se numeşte cu un termen mai răspândit mentalitate a unei colectivităţi. Când vorbim obişnuit de percepţie socială, aceasta nu se reduce la simpla lectură a faptului social brut, fiind, de regulă, asociată interpretării unui demers de conceptualizare care numeşte şi descifrează scenariul evenimentelor. Se evidenţiază astfel două faţete ale reprezentării sociale: una figurală, alta semantică – noţională, având de-a face cu o îmbinare sui generis între concept şi icon sau schemă figurativă. Schematizata, această realitate poate fi prezentată astfel (Moscovici, 1976):

$$\text{Reprezentarea socială} = \frac{\text{figura}}{\text{semnificaţie}}$$

Cât priveşte definiţia, toţi autorii preocupaţi de temă remarcă polisemia termenului de reprezentări sociale. Dacă realitatea acestora este uşor de constatat în răspântia psihologie-sociologie, conceptul nu este uşor de precizat. Evidente sunt transversalitatea şi complexitatea acestui concept pe care-l regăsim şi în istorie sau antropologie, studiat în raporturile cu ideologia, logica, fenomenele limbajului (Jodelet, 1995).

În primă aproximaţie, în raporturile cu ideologia, reprezentările sociale pot fi definite ca imagini mentale ale realităţii sociale care întrunesc consensul unui grup. Individul face parte dintr-o lume de obiecte, persoane, evenimente, idei etc., trăind într-un *„plin social".în* parte această lume cu ceilalţi semeni, se sprijină pe ei – uneori în convergenţă, alteori în conflict – pentru a o înţelege, a o organiza sau a o înfrunta (Jodelet, 1989). Dobândeşte informaţie din experienţa directă a grupului din care face parte şi este gata să-şi însuşească versiunea grupului pentru datele ce ies din perimetrul percepţiei proprii. Concilierea continuă cu grupul şi eliminarea disonanţelor duce la consens.

Ca modalităţi de proiecţie în mintea noastră a unor fenomene, reprezentările sociale nu rămân un *„dublet gratuit"* al lumii externe, un epifenomen, ci se răsfrâng neîncetat în percepţie – în organizarea cognitivă a mediului – şi în comportarea oamenilor, dobândind o valoare funcţională. După S. Moscovici (1976), reprezentarea socială este un sistem de noţiuni, de valori şi practici relative la obiecte, aspecte sau dimensiuni ale mediului social. Este totodată un *„corpus organizat de cunoştinţe"* şi una dintre activităţile prin care oamenii redau realitatea fizică şi socială inteligibilă, se înserează într-un grup sau într-un raport cotidian de schimburi, eliberând puterea imaginaţiei lor. împărtăşite de un grup mai larg, reprezentările colective devin adevărate *„ideiforţă* punând stăpânire pe mintea şi conduita oamenilor, conturând un „univers consensual" cu tendinţe

de reificare de-a lungul vremii. Graţie acestui proces de ipostaziere, reprezentările sociale dobândesc acelaşi grad de realitate ca şi limbajul sau banii (Doise şi Palmonari, 1996).

Reprezentarea socială desemnează astfel o ştiinţă a simţului comun. Conţinutul ei se manifestă prin operaţii, procese generative şi funcţionale marcate social, o *„organizare psihologica”* specifică societăţii noastre, ireductibilă la oricare alta. Nimeni nu contestă realitatea ei, o realitate pe jumătate fizică, pe jumătate imaginară. În sens larg, ea desemnează o formă de gândire socială (Jodelet, 1984). În esenţă, apreciază S. Moscovici (1976), reprezentarea socială este semnul, dublura unui obiect sau unei valori şi are o funcţie constitutivă a realităţii. Ele sunt, în fapt, singura realitate pe care o încercăm şi în care cei mai mulţi dintre noi se mişcă. Universul exterior şi universul individului sau grupului nu sunt fundamental eterogene în câmpul realităţii reprezentărilor sociale. Prin ele *„necunoscutul penetrează familiarul şi familiarul pătrunde în necunoscut”* (Moscovici, 1976, p.52).

Cine produce reprezentări sociale? Elementul de noutate adus de cercetările recente este acela de a vedea ştiinţa şi ideologia ca surse importante ale reprezentărilor sociale. Într-o asemenea viziune putem întreprinde studiul genezei şi modificării simţului comun. Experienţele, limbajele, conduitele care-l alcătuiesc, provin din origini foarte diverse şi se „reifică” în reprezentări sociale. În acest raport, ele se formează, fie ataşându-le unui sistem de valori, de noţiuni şi de practici care dau individului mijloace de orientare în imediatul social şi material; fie propunându-le membrilor unei comunităţi cu titlul de mediatori pentru schimburile lor şi coduri pentru a denumi şi clasa, într-o manieră clară, părţile lumii lor, istoria lor individuală şi colectivă.

Cel mai ades, conceptul de reprezentare socială trimite la analogie cu cel de atitudine. Atitudinea – alături de *informaţie* şi *câmpul reprezentării* – este una dintre cele trei dimensiuni ale reprezentării sociale (Moscovici, 1976).

Prin ea, reprezentarea socială contribuie la degajarea orientării globale a subiectului (individ sau grup) în raport cu obiectul reprezentării. Solidare reprezentărilor, atitudinile constituie predispoziţii fizice sau propensiuni de a acţiona într-un chip caracteristic faţă de datele realităţii. Reprezentările sociale şi atitudinile – variabile latente dar şi un comportament manifest –, transpar în opinii, sentimente, moduri de comportare faţă de situaţii, evenimente, persoane, idei, valori etc. Există în fiecare reprezentare socială un *nucleu central,* relativ stabil şi un *sistem periferic,* configurat de modulaţii locale, personale ale nodului central. Ele determină câmpul comunicărilor posibile, al ideilor prezente sau viziunilor împărtăşite în grupuri şi reglează, prin urmare, conduite dezirabile sau admise (Abric, 1995).

Vom inventaria în cele ce urmează – prin raportarea la istoria reală a PCUS şi a practicilor imitative din sistemul ţărilor socialiste, în primul rând cu referire la România – geneza şi evoluţia unor reprezentări sociale datorate unor concepte de bază ale ideologiei comuniste: *omul nou, revoluţionarul de profesie, duşmanul de clasă, dictatura proletariatului, democraţia socialistă.* Ne vom raporta în aceste analize la exigenţele propuse de T. Ibáñez (1997) cu privire la stabilirea determinanţilor ideologici în relaţiile intergrupuri. În primul rând, exigenţa de a nu *decontextualiza* fenomenele studiate şi necesitatea de a recurge la *perspectiva globală* a fenomenului social. Perspectiva obligă la corelarea sistematică a fenomenele grupale cu *contextele socio-istorice* care constituie condiţiile lor antecedente. Situarea lor pe *coordonatele sociale* unde se produc, adică în momentul prezent al societăţii care le găzduieşte, le face posibile şi se alimentează cu ele pentru a se constitui şi reînnoi fără încetare. Operaţiile impuse de asemenea referinţe sistematice conduc implicit la *interdisciplinaritate* căci cunoştinţele de ordin istoric, psihologic şi sociologic sunt direct implicate în cunoaşterea producerii şi efectelor ideologiilor. A lua în considerare dimensiunea ideologică

presupune, în fine, interesul pentru *practicile de limbaj* deoarece ideologiile se constituie, se difuzează, se menţin şi generează efecte în şi prin comunicare.

I. 2. Omul de tip nou

„Omul nou" visat

Scopul declarat al ideologiei comuniste a fost crearea" *omului nou* Din punct de vedere psihosociologic, *„omul nou"* are valoare de ideal, iar reprezentarea sa *socialăurmează procesulideologicsubiect-euideal.* Idealurile implicate în proiectele colective ale unei culturi participă la construcţia subiecţilor, activând în ei un proces de identificare (Giust-Desprairies, 1998). Individul caută să întărească instanţa superioară a „eului", împrumutând din afara lui (de la un model ideal) un surplus de valoare şi motivaţie. Prin identificare şi idealizare, eul se socializează într-o identitate colectivă, aptă să reprezinte forţa şi valoarea lui, ceea ce îl face stimabil şi apreciabil. Reprezentarea acestui ideal îi apare individului mai bună decât aceea a sinelui propriu.

Acest prototip uman al *„omului nou" Făt-Frumosulde laborator" (*Tănăsescu, 1995) – este considerat superior tuturor indivizilor care-au populat planeta în epocile istorice precedente.

Lenin a găsit portretul" *omului nou*" în scrierea lui Cernîşevschi" *Ce-i de jacul?"* (1860), al cărui subtitlu este chiar" *Schiţă despre oamenii noi*". Cartea a fost scrisă în închisoare, autorul fiind considerat de Lenin ca un mentor al său. Eroul principal al cărţii, Rahmetov a fost momentul crucial în elaborarea modelului leninist de *„om nou*". Până în 1917, viaţa acelora ce se considerau *„oamenii noi"* ai Rusiei a fost o imitaţie a revoluţionarului Rahmetov.

Lenin a încercat să fundamenteze teoretic procesul datorită căruia lumea veche se schimbă cu o alta, alcătuită din oameni noi recunoscând dintru-început ca element fundamental al schimbării *„conştiinţa socialista* Aceasta însă este un element „construit" şi nu ceva care apare în mod spontan. *„Şcoala fabricii"* – consideră Lenin – a unit şi disciplinat proletariatul, l-a învăţat să se organizeze.

Întrucât această conştiinţă de sine e insuficientă, ei i se adaugă" *conştiinţa politica* Cea din urmă este rezultatul transmiterii de cunoştinţe de către un grup de intelectuali proveniţi din rândurile burgheziei dar care se rup definitiv de această clasă şi se pun în slujba muncitorilor.

Consideraţiile lui Lenin vor fi dezvoltate pe parcursul întregii perioade de existenţă a „lagărului socialist". Din glosările pe ideile sale, câţiva intelectuali au izbutit să-şi croiască prodigioase cariere ştiinţifice. G. Lukács, spre exemplu, în prelungirea şi detalierea tezei leniniste referitoare la formarea conştiinţei socialiste, reiterează teoria că proletariatul nu este revoluţionar decât în măsura în care ajunge la conştiinţa de clasă, fapt care nu se produce nici automat, nici spontan. Din perspectiva acestei interpretări, Lukács avansează distincţia între *conştiinţa psihologică* şi *conştiinţa dobândită.* Proletariatul prezintă în mod nemijlocit o *conştiinţă psihologică* adică un ansamblu de idei empirice, efective pe care oamenii le au despre situaţia lor de viaţă. *Conştiinţa psihologică a proletariatului* poate explica reacţiile spontane de apărare în faţa ofensivelor burgheziei. Aceste reacţii nu trebuie confundate cu revoluţia. Adevărata *conştiinţă de clasă* a proletariatului nu este conştiinţa sa psihologică, ci *conştiinţa dobândită* la care indivizii ajung atunci când sunt capabili să perceapă societatea din punctul de vedere al propriului interes de clasă. Raţiunea de a fi a partidului" *revoluţionarilor de profesie"* este tocmai transformarea *conştiinţei psihologice,* nemijlocite, într-o adevărată *conştiinţă de clasă.* După Lukács, opoziţia dintre vechi şi nou, dintre *conştiinţa nemijlocită* şi *conştiinţa dobândită* se manifestă în mişcarea muncitorească, adică în acţiunea partidului comunist şi a celorlalte organizaţii ale clasei muncitoare.

După instaurarea deplină a practicilor comuniste, ideologia a făcut continuu apel la moştenirea lui Marx. În fapt, încă înainte de a se instala la putere, Lenin a ignorat complet accentele umanitare ce răzbăteau din scrierile de tinereţe ale mentorului.

Din octombrie 1917 – când a publicat *„Statul şi revoluţia”* – atitudinea lui dispreţuitoare faţă de viaţa omenească a devenit un element distinctiv al teoriei şi practicii bolşevice. Imperativele lui Stalin din timpul colectivizării ori al celui de-al doilea război mondial, când cerea cetăţenilor URSS să reziste invadatorilor nazişti, indiferent de numărul morţilor şi al pagubelor, îşi au geneza în teoriile leniniste. Pentru a ajunge la impunerea acestui tip de gândire, se va încerca dintm-început distrugerea credinţei în Dumnezeu *„Electricitatea va lua locul lui Dumnezeu,* visează Lenin (1918). *Ţăranii n-au decât să se roage la zeul electricităţii, vor simţi mai bine puterea autorităţilor centrale*”.

Practicile de anihilare a vechilor tipare de gândire şi comportamentale şi totodată de formare a noi conduite, au vizat în primul rând, generaţiile tinere. În cuvântarea ţinută la congresul tinerilor comunişti din 1919, Lenin vorbea despre” *omul nou sovietic”* ce *„iubeşte fără margini partidul şi munceşte cu abnegaţie pentru binele patriei socialiste* Jaloanele între care Lenin plasează morala *„omului nou*”, pot fi recompuse din aserţiuni precum: *„Noi nu credem în moralitatea eternă şi considerăm perimate toate poveştile despre moralitate* Sau *„Noi negăm orice moralitate preluată dintr-o noţiune din afara omenescului, din afara clasei* şi, în fine, o definiţie operaţională: *„Morala este ceea ce serveşte la distrugerea vechii societăţi exploatatoare şi la reunirea tuturor oamenilor muncii în jurul proletariatului*” (apud Voslesenski, 1995).

Contrar teoriilor *socialismului ştiinţific,* după care doctrina marxist-leninistă este o filosofie de viaţă temeinic fundamentată, conceptului de *„om nou”* nu i s-a dat nicio definiţie operaţională şi nu i-a fost dedicată nicio scriere programatică de către fondatorii ideologiei. Notele sale pot fi recompuse din fragmente de scrieri şi discursuri.

În 1924, Troţki prevedea un viitor populat cu astfel de *„oameni noi „Omul va deveni, în fine, cu adevărat o fiinţă armonioasă. El va începe prin a controla procesele semiconştiente, apoi şi pe cele inconştiente ale*

organismului său: respiraţia, circulaţia, digestia, reproducerea, ajungând să le subordoneze în măsura dorită, datorită controlului, raţiunii şi voinţei... Omul îşi va putea controla emoţiile, ridicându-şi instinctele la înălţimea conştiinţei, făcându-le transparente, reuşind să creeze un tip biologic superior, un supraom... Omul va deveni incomparabil mai puternic, mai înţelept, mai subtil. Corpul îi va fi mai armonios, mişcările mai ritmice, vocea mai melodioasă. Tipul uman mediu va ajunge la anvergura unui Aristotel, Goethe sau Marx. Iar dincolo de toate acestea ni se vor arăta culmi şi mai înalte" (apud Volkogonov, 1998, p. 212).

Pentru realizarea prototipului *„omului nou"* sunt recomandate evidenţierea în acţiuni precum exportul de revoluţie, războiul civil, violenţa neîngrădită faţă de *„duşmanul de clasă".* După o jumătate de secol de programe şi acţiuni în acest scop, *„omul nou"*, putea fi descris în faza finală a regimului comunist prin următoarele note: *„... Un militant, un luptător plin de abnegaţie, de entuziasm, de eroism, să creadă necondiţionat în cuvântul partidului, să aibă o „înaltă" conştiinţă comunistă, partinică, să fie ateu, să urască profund orânduirea capitalistă, să nu se plângă niciodată de nimic, să creadă în prezentul şi mai ales în viitorulfericit al lui şi al copiilor lui. Ziua să muncească din greu iar noaptea să studieze doctrina marxist-leninistă şi mai cu seamă discursurile conducătorilor, hotărârile congreselor şi ale conferinţelor de partid, să aibă încredere totală în „linia" partidului şi s-o urmeze" neabătut". Să nu cunoască altă religie decât învăţătura şi cuvântul partidului, să nu ezite să-şi denunţe părinţii, fraţii şi prietenii atunci când aceştia cârtesc împotriva partidului, într-un cuvânt, omul nou ar trebui să fie total anulat ca personalitate, un exemplar anonim într-o turmă imensă"* (Niţescu, 1993, p. 362)

Prototipuri ale *„omului nou".*

După instalarea bolşevicilor la putere, propaganda sovietică a difuzat şi a impus câteva patternuri ale *„omului*

nou": muncitorul stahanovist, soldatul, activistul de partid, cekistul (în România, lucrătorul de Securitate). Vom încerca în cele ce urmează să descriem câteva dintre modalităţile lor de difuzare publică.

Muncitorul stahanovist Fenomenul stahanovismului a fost prezentat propagandistic ca avându-şi începutul în 1935, în URSS, la mina Ţentralnaia Irmino din bazinul Doneţului.

Îngrijoraţi că mina nu-şi va realiza planul de producţie, conducătorii întreprinderii i-au vizitat pe câţiva mineri acasă, pentru a se sfătui cu ei. Minerul Alexei Stahanov propune o altă organizare a muncii şi obţine permisiunea de a-şi pune în practică ideile. A doua zi obţine un record fantastic de producţie: în şase ore sparge cu ciocanul pneumatic 102 tone de cărbuni faţă de 7 – 8 tone cât se făcea într-un schimb obişnuit. Impulsionaţi de exemplul lui Stahanov şi urmându-i metodele, alţi mineri din aceeaşi mină vor ridica, în câteva zile, recordul. Fenomenul popularizat pe larg de presa sovietică generează o mişcare de masă. În toamna aceluiaşi an, în prezenţa lui Stalin, la Moscova a avut loc prima Conferinţă Naţională a Stahanoviştilor din Uniunea Sovietică. Alexei Stahanov a fost medaliat, a primit carnetul de partid, o locuinţă nouă şi ultima creaţie a tehnicii sovietice – un patefon. C.C. al PCUS i-a cerat lui Stahanov să-şi popularizeze realizările şi viaţa. Au fost tipărite o serie de broşuri cu titlul *„Metoda mea", „Poveste despre mine însumi", „Povestea vieţii mele*" etc. Toate semnate Alexei Stahanov, în realitate, puţin probabil să ti fost citite de acesta.

Începând cu fruntaşul miner, vor fi lansate" *chemările la întrecerea socialistă*" de către" *stahanovişti"* – fruntaşi în alte sectoare, denumiţi astfel după pretinsul iniţiator al mişcării. Aceasta a fost una dintre metodele prin care s-a încercat eficientizarea muncii şi creativităţii într-un sistem economic care urmărea reducerea la minimum a cointeresării materiale şi chiar desfiinţarea banilor.

Fenomenul a fost printre primele imitate în ţările intrate în orbita sovietică după cel de-al doilea război mondial. Sub genericul *„Stahanovismul”, „Scânteia”,* oficiosul partidului comunist din România începea încă din noiembrie 1944 popularizarea mişcării.

Importanţa conferită stahanovismului în primele două decenii de construcţie socialistă a *„omului nou”* este evidentă din spaţiul larg acordat în ziare. Spre exemplu, într-o singură săptămână a anului 1950 (26 octombrie – 2 noiembrie*), „Scânteia*” publică trei materiale pe această temă: reportajul*” Zidul creşte văzând cu ochii. Demonstraţia zidarului stahanovist Koroliov”;* o ştire extinsă cu titlul*” Stahanovişti sovietici au vizitat oraşul Stalin* o declaraţie a maistrului sondor Duţă I. Vasile de la Şuţa-Seacă (Băicoi) – *„Mă voi strădui să aplic şi eu metoda stahanovistului Nikişir”.* Remarcabil este efectul cascadă al popularizării eroilor stahanovişti sovietici invitaţi să facă demonstraţii şi să-şi teoretizeze metodele de lucru în faţa muncitorilor români. Contaminaţi de exemplul propus, fruntaşii în producţie români îşi prezintă rezultatele precum în materialul *„îngrijim vacile după metode sovietice* semnat Eleonora Schön, îngrijitor de vaci la GAS din comuna Grăbiţa, raionul Sânicolaul-Mare, regiunea Timiş*” (Scânteia”,* 22 octombrie.

„Voi aţi pus apă în elf Nu se poate să dea o vacă atâta lapte! Cu aceste cuvinte m-a întâmpinat la uşa grajdului o femeie din sat, când am ieşit cu o vadră plină de lapte. Căruţaşii care ne cară porumbul, ne întâmpină şi ei mereu la uşa grajdului şi ne pun tot felul de întrebări. Şi multora nu le vine să creadă că scoatem atâta lapte de la vacile noastre (...) Noi suntem tare mândri de aceste realizări dar nu uităm nicio clipă că le-am dobândit mulţumită faptului că am păşit pe calea muncitorilor din sohvozurile sovietice, căutând să ne însuşim experienţa lor în îngrijirea vitelor.

În gospodăria noastră de stat s-au citit cărţi sovietice ca de pildă „îngrijirea animalelor” de Popov şi alte cărţi care arată cum a crescut producţia de lapte în sovhozurile şi colhozurile din URSS. Din aceste cărţi am aflat că

animalele trebuie îngrijite cumsecade, nu lăsate la voia întâmplării, cum fac mulţi de la noi din sat care mulg vacile dimineaţa apoi le trimit la păşune iar seara le mulg din nou şi cu asta au terminat) ...).

Eu îngrijesc de vaci după metodele sovietice şi în felul acesta ele au ajuns să dea lapte mult şi bun. Cresc astfel veniturile gospodăriei noastre şi creşte şi câştigul nostru, folosind metodele de muncă sovietice. Cei de la gospodăria noastră ne vom strădui să folosim cât mai multe metode sovietice în munca noastră şi să le împărtăşim şi altora căci ele sunt aducătoare de spor şi voie bună".

În *„Omul de marmură* cineastul polonez Andrei Waj da a demitizat eroul stahanovist, demontând practicile care asigurau susţinerea lui.

După moartea lui Stalin, în locul *stahanovismului* au fost organizate întrecerile în producţie în toate sectoarele economice.

Soldatul. Literatura sovietică despre războiul civil reliefează câteva figuri eroice de luptători, cavaleristul Budionnîi, devenit apoi mareşal al Uniunii Sovietice, fiind unul dintre aceştia. Cum majoritatea comandanţilor Armatei Roşii vor pieri ca victime ale epurărilor staliniste din deceniul patru, iar în cel de-al doilea război mondial se amplifică şi cultul personalităţii lui Stalin (prezentat ca strateg al victoriei), soldatul rus apare ca simplu membru al unei colectivităţi. O colectivitate aparte însă, caracterizată prin spirit nemărginit de sacrificiu în numele iubirii faţă de patria socialistă.

Sub reprezentarea de *„eliberator* se difuzează imaginea sa în ţările Europei ce vor intra sub tutelă sovietică datorită prezenţei Armatei Roşii. Staţionarea pe teritoriile lor, va fi prezentată propagandistic ca dovadă a *„prieteniei sovietice* Propaganda va înzestra soldatul sovietic şi cu alte nebănuite însuşiri. Printre care dragostea sa pentru cultură (un exemplu în acest sens este faptul că revista românească*" Veac Nou"* din 13 mai 1945 publică o fotografie cu soldaţi sovietici care, în drumul

glorios către Berlin, curăţă mormântul compozitorului Johan Strauss).

Ca nuclee ale viitoarelor armate naţionale în ţările care urmau a fi sovietizate au intrat divizii alcătuite din foştii prizonieri căzuţi în URSS, organizate şi îndoctrinate după modelul Armatei Roşii. Aceştia vor reprezenta prototipul soldatului format după canoanele sovietice.

Argumente incontestabile în demontarea legendei Armatei Roşii" *eliberatoare"* sunt documentele existente în Arhivele Ministerului Apărării Naţionale, provenite de la Comisia Română pentru Aplicarea Armistiţiului. Conform acestora, numai în perioada 1 septembrie 1944 – 31 ianuarie 1945, incidentele provocate de ostaşii sovietici pe teritoriul ţării se cifrează la 2 532 dintre care: 334 omoruri cu jaf, 258 siluiri şi violuri, 525 jafuri cu răniri, maltratări şi loviri, 822 devastări, distrugeri, incendieri (Oşca şi Chiriţoiu, 1995).

În memoria colectivă a românilor, soldatul rus a rămas un personaj pitoresc: amator de băuturi spirtoase, ceasuri şi păsări de curte, din calea căruia fetele şi femeile tinere erau ascunse pentru a nu fi violate.

Activistul de partid. După instaurarea puterii sovietice în Rusia şi controlului sovietic asupra ţărilor ce vor alcătui lagărul socialist, numărul comuniştilor înscrişi în partid a crescut într-un ritm copleşitor.

De la circa opt sute de membri câţi însuma Partidul Comunist din România în 1944 (împreună cu organizaţia de tineret şi corpul „tehnicilor" care-i erau subordonate), efectivele sale ajung în 1948 la peste un milion. Cu toate verificările de partid practicate, ele cresc astfel că, în 1989, PCR număra aproape patru milioane de membri (circa un sfert din totalul populaţiei României). Pentru a dirija asemenea mulţime, desigur că numărul activiştilor de partid a sporit în proporţie corespunzătoare.

Recrutarea lor se făcea pe baza propunerilor unei *comisii de cadre,* cu ramificaţii în teritoriu, ce funcţiona sub coordonarea sectorului organizatoric al partidului. Avizarea promovării candidaţilor depindea de acordul

comisiilor de verificare care cercetau corectitudinea celor declarate în *autobiografia* dată de candidat, cu ajutorul*" legăturilor de partid"* avute. Activiştii de partid din structurile Comitetului Central al PCR deveneau modelul eşaloanelor regionale şi locale. Din studiul documentelor aflate în arhivele Comitetului Central al PCR, putem observa şi compara modificările criteriilor de promovare în funcţiile din eşalonul superior al activiştilor de partid. Aceleaşi grile de apreciere sunt operaţionale şi în structurile subordonate.

Un referat întocmit de Cancelaria CC al PMR în 30 noiembrie 1963 despre comunista ilegalistă Vanda Nikolski, fostă comandantă a clubului Diviziei*" Tudor Vladimirescu"* pe frontul antihitlerist (după război secretară a Secţiei de Educaţie şi Cultură a Confederaţiei Generale a Muncii), este elocvent pentru patternul generaţiei de *„pionieri"* a respectivei categorii. Rubricile fişei sale de cadre conţin următoarele date personale:

„Născută la 27 Februarie 1902 în comuna Teleneşti-Orhei URSS

Originea socială: mic burgheză (mama ei a avut o băcănie)

Naţionalitatea: evreu

Are 6 clase de liceu

Profesia: muncitoare textilistă

În prezent este vicepreşedinte al Comisiei Controlului de Stat".

Din datele detaliate menţionate în respectivul referat, reţinem că în anul 1920, elevă de liceu fiind la Chişinău, Vanda Nikolski a intrat într-un cerc revoluţionar, în acelaşi an a fost primită în Comsomol (Basarabia fiind în acel moment parte integrantă a României Mari, Comsomolul era organizaţie ilegală). Din vara lui 1921 a lucrat în aparatul tehnic al Comitetului regional al PC din Basarabia, a ţinut o casă conspirativă şi s-a ocupat cu organizarea unei biblioteci ilegale. Arestată în perioada 1921 – 1923, după eliberare s-a stabilit la Iaşi, angajându-se într-o fabrică de textile. În 1926, în urma*" căderilor de*

partid”, a fost chemată la Bucureşti unde*” a desfăşurat activitate pe linie de tineret şi Partid”*. În 1929 a fost numită secretar al CC al UTC şi trimisă la Moscova unde a urmat cursul de un an la Şcoala Leninistă, fiind totodată reprezentanta secţiei române în Internaţionala Tineretului Comunist (KIM). În 1934, Vanda Nikolski se afla la Praga ca membră a Biroului Politic al CC al PCdR ce avea sediul acolo. Arestată, a fost extrădată Siguranţei române şi condamnată la 6 luni închisoare pentru trecerea ilegală a frontierei.

Eliberată din închisoare, în 1935 pleacă la Viena unde se mutase sediul aceluiaşi Birou Politic. Arestată în 1936 va fi condamnată, pentru acelaşi motiv, la 9 luni închisoare pe care le-a executat în capitala Austriei. După executarea condamnării a fost expulzată în Cehoslovacia, de unde e chemată în URSS. în 1938 i s-a comunicat de către Boris Ştefanov (secretar al CC al PCdR) că fusese exclusă din partid pentru*” lipsă de principialitate şi obiectivitate partinică*” în relaţiile cu alţi tovarăşi (printre care Marcel Pauker, executat, în 1938, la Moscova, într-un proces stalinist). La excludere i s-a dat *„drept de reabilitare”.* A fost contabilă într-un colhoz din apropierea Moscovei (timp în care a lucrat şi pentru Editura de limbi străine *„controlând traducerile operelor clasicilor marxism-leninismului”).* După care a fost trimisă la Casa Internaţională de Copii din Ivanovo (locul unde se aflau copiii cominterniştilor plecaţi cu misiuni în slujba Kremlinului în diverse părţi ale lumii), „agitatoare de stradă” după începutul războiului şi*” mobilizată timp de 6 – 8 luni de către organele NKVD-ului”. Tot de către organele NKVD a fost trimisă pentru muncă în lagărul de prizonieri români 165, iar în 1943 când s-a format Divizia de voluntari români” Tudor Vladimirescu” s-a înrolat în divizie”, precizează referatul.*

Toate aceste informaţii sunt relaţionate cu declaraţiilor altor comunişti despre biografia sa.

Această traiectorie periculoasă de viaţă reprezintă, prin urmare, prototipul activistului de partid din prima

linie, fost *” revoluţionar de profesie”* înainte de luarea puterii, al cărui *” exemplu de muncă şi viaţă ”* este propus maselor.

La distanţă de abia două decenii, biografia *activistului de partid* are un pattern diferit.

Prezentăm, în continuare, referatul de cadre al lui Emil Bobu (secretar al CC al PCR în decembrie 1989), întocmit în 7 ianuarie 1959:

„BOBU EMIL

Membru de partid din noiembrie 1945.

— Născut la 22 februarie 1927, în comuna Vârfu Câmpului, regiunea Suceava

— Originea socială: ţărani săraci

— Naţionalitatea: română

— Căsătorit, are doi copii

— Are patru clase şcoala de elevi meseriaşi CFR şi facultatea de ştiinţe juridice

— Profesia de bază: strungar în fier

— În prezent este instructor în cadrul Secţiilor Organizaţiilor de masă a CC al PMR, sectorul sfaturi populare, justiţie şi procuratură

Bobu Emil după ce a terminat şapte clase primare, din 1941 a lucrat împreună cu părinţii la munca câmpului. În 1943 a intrat ucenic la atelierele CFR Nicolina Iaşi. Acolo a învăţat meseria de strungar în fier, totodată a urmat şi patru clase şcoala de elevi meseriaşi CFR. În primăvara anului 1944 s-a evacuat cu atelierul la Timişoara. După ce s-a reîntors la Iaşi, în 1945 s-a înscris în UTC iar în noiembrie acelaşi an a fost primit în PCR. A fost doi ani secretar al celulei de partid în şcoala de ucenici, apoi responsabil cu tineretul în atelierele CFR Iaşi.

Din iulie 1948 a urmat în Bucureşti o şcoală de trei luni pentru pregătirea de pedagogi necesari şcolilor şi căminelor de ucenici CFR. După absolvirea şcolii a fost repartizat pedagog la căminul de ucenici CFR Paşcani. Acolo a fost mai întâi membru în birou apoi secretar al organizaţiei de bază.

În august 1949 a fost trimis la şcoala juridică de un an la Iaşi. La terminarea acestei şcoli a fost numit consilier juridic principal la Ministerul Justiţiei. După câteva luni a fost transferat procuror la Parchetul Militar Bucureşti cu gradul de locotenent major, iar din 1952 a fost procuror la Procuratura Generală a RPR cu gradul de căpitan. Din aprecierea tovarăşilor cu care a muncit reiese că e un element capabil, a depus un interes deosebit pentru ridicarea nivelului său profesional, s-a orientat bine în muncă.

Din martie 1953 a lucrat ca instructor în sectorul juridic din Secţia administrativă a CC al PMR iar din noiembrie acelaşi an a ţinut loc de şef de sector. Din aprecierea secţiei reiese că tovarăşul Emil Bobu a muncit cu simţ de răspundere, nu a precupeţit timpul său liber pentru a se achita de sarcinile ce-i reveneau, este bine pregătit, conştiincios şi perseverent, este modest şi principial în relaţiile cu tovarăşii de muncă. Pentru merite în muncă în anii 1954 şi 1957 a fost distins cu „Medalia Muncii". În acest timp a urmat Facultatea de Ştiinţe Juridice şi a luat examenul de stat. Din noiembrie 1958 lucrează ca instructor în cadrul Secţiei Organizaţiilor de Masă a CC al PMR.

Părinţii au avut trei hectare de pământ. Tatăl a decedat în 1934, mama sa recăsătorit cu un alt ţăran sărac, a decedat în 1947, tatăl vitreg este membru de partid, a intrat în întovărăşirea agricolă din comună. Bobu Emil are o soră şi trei fraţi. Sora casnică este căsătorită cu un croitor şi au 2, 70 ha pământ, sunt categorisiţi ţărani mijlocaşi, nu fac parte din nicio organizaţie, sunt membri ai întovărăşirii din comună. Un frate este It. major de miliţie, este membru de partid iar doi sunt tractorişti în regiunea Constanţa, unul din ei este candidat de partid.

Soţia a fost muncitoare. Ea provine dintr-o familie de ţărani săraci, a rămas de mică fără părinţi, în prezent este procuror în Procuratura generală a RPR, este membră de partid.

A fost plecat în R.P. Polonă în concediu de odihnă.

Este propus preşedinte al Comitetului executiv al sfatului popular regional Suceava şi membru în biroul Comitetului regional de partid.

Secţia de cadre a CC al PMR consideră că tovarăşul corespunde în funcţiile pentru care a fost propus".

Pe acest model a fost construită întreaga categorie socială a activiştilor de partid de rang superior: origine socială „sănătoasă", calificarea în meserii de bază ale industriei grele (de preferinţă strungar), studii încropite din şcoli de partid, universităţi muncitoreşti sau în sistem de tară frecvenţă (a se observa că din biografia lui Emil Bobu lipsesc studiile liceale ca şi satisfacerea stagiului militar însă i-au fost acordate diplome de învăţământ superior, grade de ofiţer şi funcţii în armată), rude apropiate cu *„dosar corespunzător".*

Cekistul (lucrătorul în Securitate). La 6 decembrie 1917 a fost înfiinţată CEKA, poliţia secretă a noului regim sovietic. Cunoscută ulterior prin abrevierile GPU (1922 – 1934), NKVD (1934 – 1946), MGB (1946 – 1954), KGB (1954 – 1989), rolul ei programatic a fost menţinut în încadrarea largă de *„organ de luptă contrarevoluţionarilor, speculanţilor şi sabotajului".*

Primul ei conducător, Felix Dzerjinski, supranumit *„Felix de Fier"* poate fi considerat un simbol al regimului comunist. Hagiografia sa, *„Cavalerul revoluţiei"* s-a vândut într-un număr de 40 milioane de exemplare. În ea, *„primul cekist"* a fost prezentat în principal, în ipostaza de *„prieten al copiilor".*

Dzerjinski s-a născut în 1877 într-o familie de mici nobili polonezi şi a murit în 1926, în plină şedinţă a CC al PCUS, în urma unui infarct. Catolic fervent până la 16 ani (intenţiona să devină preot) şi-a transferat curând exaltarea spre politică. Timp de 20 de ani, viaţa sa a fost plină de activităţi şi domicilii clandestine, arestări şi deportări. În timpul revoluţiei din 1917 s-a afirmat ca specialist al chestiunilor de securitate fiind comandant al gărzilor de la Smolnîi şi responsabil cu controlul poştei şi al telegrafului". *Viaţa însăşi dictează CEKA, voinţa sa",*

afirmă Dzerjinski la înfiinţarea temutei instituţii pe care o crease cu sprijinul lui Lenin. Formidabila maşină represivă, plasată deasupra legilor şi deseori deasupra partidului, ce dispunea de reşedinţe proprii, trape speciale, sistem de lagăre şi servicii de spionaj a avut ca bază de pornire o sută de oameni. Aceştia fuseseră recrutaţi direct de către Dzerjinski dintre foştii săi camarazi polonezi, baltici şi evrei.

„O inimă caldă, un cap rece şi mâini curate”, le cerea Dzerjinski, în mod public, cekiştilor săi, impunând propagandistic reprezentarea unui neînfricat şi pur luptător. Pentru a face faţă sarcinilor tot mai numeroase ce decurgeau din programele politice, efectivele CEKA sporesc mereu. Dacă în 1913 în poliţia ţaristă (Ohrana) erau încadrate 15.000 persoane, în 1921 lucrătorii cekişti erau în număr de 283.000. *„Un bun comunist este egalul unui bun cekist”,* spunea Lenin. Criteriile de angajare şi apreciere pentru cekişti urmau, de altfel, consecvent modificările din grilele de promovare ale activiştilor. După 1944, bunăoară, au fost angajate şi promovate *„elementeprovenite din fabrici şi uzine*

Pentru a înţelege prototipul impus de *„primul cekist”* în lupta cu duşmanii văzuţi şi ascunşi ai comunismului, în numele sacrificiului pentru victoria revoluţiei proletare, reproducem un fragment dintr-o scrisoare adresată de către Dzerjunski, în 1918, soţiei şi fiului său ce trăiau în Elveţia şi pe care nu-i mai văzuse de şase ani: *„Sunt pe front. Viaţă de soldat. Niciun repaus. Trebuie să salvez casa Rusiei. Nu am timp să mă gândesc la voi, nici la mine (...) Iau personal interogatoriile cele mai importante. Câteodată trebuie să execut eu însumi vinovăţii. Mâinile mele sunt pline de sânge şi mi-e scârbă dar ce să fac? Cineva trebuie să facă şi această muncă murdară. Sunt fără milă, o voinţă de fier mă stăpâneşte şi voi merge până la capăt pentru a stârpi răul şi nedreptatea vechii lumi (...) Nu părăsesc niciodată biroul meu. Aici muncesc şi aici dorm în spatele unui paravan. Adresa mea: Bolşaia Lubianka, 11 „(apud Werth, 1992).*

În 28 august 1948 s-a înfiinţat în România Direcţia Generală a Securităţii Poporului, condusă de general lt. Gheorghe Pintilie (alias Pantelimon Bodnarenko), în cadrul Ministerului de Interne coordonat de Teohari Georgescu. În celelalte funcţii de conducere au fost numiţi alţi foşti agenţi sovietici. Toţi executaseră ani de închisoare pe teritoriul românesc, condamnaţi în perioada interbelică sau în timpul celui de-al doilea război mondial pentru spionaj în favoarea URSS. Sistemul organizatoric, metodele de lucru şi evident sarcinile Securităţii din

România ca şi ale tuturor celorlalte instituţii de gen, create în fiecare ţară din lagărul socialist, reproduc modelul sovietic.

Rolul lucrătorilor de securitate reiese din chiar declaraţiile conducătorilor acestora, în ancheta din 1953 – 1957 la care-a fost supus primul ministru de Interne comunist din România, Teohari Georgescu (acuzat, printre altele, de *„atitudine lipsită de ură de clasa1)*, acesta s-a disculpat astfel*: „În cei şapte ani* (1945 – 1952 cât condusese Ministerul de Interne, n.n.) *peste 100.000 de bandiţi au fost arestaţi şi condamnaţi pentru că au uneltit împotriva regimului nostru (...) întreg aparatul de represiune al burghezilor, Siguranţa, Serviciul Special de Informaţii au fost arestaţi (sici). De asemenea, au fost arestate: toate elementele legionare – identificate – care au avut funcţii de răspundere, fostele conduceri centrale şi judeţene ale partidelor burgheze, fostele state majore ale Secţiilor militare naţional-ţărăniste, foştii miniştri, prefecţi, senatori, deputaţi din 1922 – 1944, elementele legate în trecut de serviciile de spionaj ale ţărilor imperialiste, conducătorii satelor duşmănoase regimului, precum şi alte elemente cu trecut duşmănos”.*

Succesorul lui Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici, promovat în fruntea Ministerului de Interne în urma seismului provocat în lagărul socialist de altă campanie stalinistă de „epurare”, ilustrează un nou prototip al securistului, accentul fiind deplas*at pe „elementul naţional* De altfel, după 1964 toate acţiunile

Securităţii au fost prezentate propagandistic ca manifestări ale patriotismului şi naţionalismului.

Anchetat, la rându-i în 1968, Alexandru Drăghici aminteşte membrilor comisiei instituite de Nicolae Ceauşescu, „acţiunile patriotice" patronate de Securitate (spionajul economic fiind una dintre acestea): *„După socotelile mele am 42 de ani de muncă. Cu toate acestea, astăzi se spune că am fost o nenorocire pentru statul acesta, că eu am nenorocit ştiinţa. Eu aş întreba: cine a adus laserul în ţara noastră, cine a adus porumbul hibrid în ţară? 11.*

Funcţie de modificările operate în ideologia şi programele naţionale de dezvoltare economică şi socială remarcăm şi alte prototipuri ale *„omului nou* Semnificative sunt sărbătorile consacrate unor grupuri profesionale: metalurgişti, mineri, constructori, siderurgişti, grăniceri, miliţieni etc. Fruntaşii sunt evidenţiaţi, li se oferă diplome şi medalii, sunt popularizaţi în presa centrală şi locală în clişeele *„limbii* de in etapele de promovare intensă a *cultului personalităţii* liderului, în manifestările consacrate acestuia se înscriu şi marile spectacole publice, în România, Festivalul Naţional „Cântarea României" va încerca să elimine diferenţelor dintre indivizi chiar şi în domeniul creaţiei, încurajată fiind creaţia artistică, tehnică şi ştiinţifică a „amatorilor". *„Omul nou"* apare înzestrat cu toate harurile, reprezentând acum idealul *personalităţii multilateral dezvoltate* într-o *societate socialistă,* de asemenea, *multilateral dezvoltată.*

Pedagogia „reeducării".

Principiul" *cel care s-a reeducat, îi reeducă pe alţii"* – enunţat de scrierea lui Cernîşevschi" *Ce-i de făcut? „*a inspirat metode şi practici pedagogice durabile şi eficiente.

Pedagogul şi scriitorul sovietic A.S. Makarenko (1888 – 1939) este unul dintre fondatorii principiilor şi metodelor educaţiei comuniste. În scrierile de largă circulaţie în regimul comunist, *„Steaguripe turnuri"* şi *„Poemul pedagogic*", relatează experienţa sa de pedagog în coloniile pentru ocrotirea numeroşilor copii orfani din

războiul civil. *„Educaţia prin muncă şi pentru muncă”, „educaţia politică”, „educaţia prin colectiv şi pentru colectiv”* vor deveni abc-ul pedagogiei practicate la toate ciclurile şi formele de învăţământ.

Conceptul de *reeducare* – aşa cum derivă semnificaţiile sale din scrierile lui Makarenko – se aplică, în principal, unor categorii sociale cu un statut deosebit: delincvenţi, foşti opozanţi politici sau *„duşmani de clasă”.* Lagărele şi coloniile de muncă ale imensului *„arhipelag GULAG”* au fost construite şi au funcţionat sub lozinca reeducării, într-o revistă pentru juri ştii sovietici, din 1934, se recomanda: *„Pentru munca de reeducare cea mai potrivită alegere o constituie lucrările care necesită un efort deosebit: construcţiile industriale importante (uzine, baraje, diguri, furnale, căi ferate etc), lucrările de irigaţii şi construcţii de drumuri care uşurează dezvoltarea ţării”.*

România este cunoscută la acest capitol prin tragicul experiment numit *„reeducarea de la Piteşti”* ale cărui geneză şi efecte nu sunt încă deplin elucidate.

Din memorialistica şi documentele consultate reiese că în primăvara lui 1949, Eugen Ţurcanu, fost student al Facultăţii de Drept din Iaşi, a fost închis în penitenciarul Suceava. Avea de ispăşit o condamnare de şapte ani închisoare corecţională pentru participarea la rebeliunea legionară din 1941 (după război se înscrisese şi în UTC). La Suceava, împreună cu alţi tovarăşi de detenţie, foşti legionari, înfiinţează Organizaţia Deţinuţilor cu Convingeri Comuniste (ODCC), ce urmărea, conform declaraţiilor date, *„de a se prezenta în faţa organelor de anchetă ca „reeducaţi” şi de a se elibera din închisoare înaintea condamnării”.*

Cu protecţie şi sub controlul unor înalţi ofiţeri de securitate au fost transferaţi, în aprilie 1949, în penitenciarul Piteşti unde se aflau comasaţi foştii studenţi legionari, în „camera 4 spital”. De aici, nucleul ODCC a declanşat *„reeducarea”.* Conform mărturiei unor participând, şeful” *reeducării*” din Penitenciarul Piteşti era numit, după tipicul rusesc, Evgheni Semionovici Ţurcanu.

Din *„Poemul pedagogic”* al pedagogului rus a fost inspirată şi etapa numită” *demascare*” ce se considera a fi temelia” *omului nou* scopul declarat al *reeducării.*

Importante din punctul de vedere al depersonalizării urmărite în *„demascare”* sunt momentele ei. După câteva bătăi iniţiate, fără motiv şi pe neaşteptate de colegii de celulă *„reeducaţi”,* urma scrierea *„demascării”.* Inspirată şi din metoda” *autobiografiilor*” demascarea începea astfel: *„Eu subsemnatul bandit* (urma numele şi puţine date biografice pentru identificare) *demasc...”* Urma” *demascarea exterioară”* ce viza anihilarea celor mai profunde convingeri ale tânărului: credinţa în Dumnezeu (mulţi dintre tinerii legionari fuseseră studenţi la teologie), denigrarea tradiţiilor şi lepădarea de familie. În inimaginabile bătăi şi umilitoare chinuri, cei supuşi *„demascării”* erau obligaţi să-şi maculeze amintirile frumoase. După această primă etapă de depersonalizare se făcea” *demascarea interioară*” cu scopul pregătirii pentru însuşirea ideologiei şi practicilor comuniste. În torturile la care-au fost supuşi, au decedat mulţi tineri. *„Reeducaţii”* au fost transferaţi în alte celule unde iniţiau ei procesul” *demascării*” printre ceilalţi deţinuţi.

În prima etapă a instalării ideologiei comuniste în România, formarea” *omului nou* inspirată de pedagogia lui Makareanko, s-a practicat exemplar pe *„şantierele patriotice pentru tineret”* (Salva-Vişeu, Bumbeşti-Livezeni), locuri care n-au avut doar o importanţă economică ci şi educativă.

Şantierul, imaginat şi ca pepinieră de viitori educatori ce vor reeduca pe alţii, este descris astfel de D. Popescu, fost” *brigadier* ulterior coordonator al sectorului de propagandă al CC al PCR, şi implicit al programului de formare a *„omului nou „Care erau mobilurile marii acţiuni politice de perfecţionare? Aş situa pe primul plan supradimensionarea simţului datoriei tradus la nivelul său maxim prin sintagma „punerea interesului general mai presus de interesul personal” (...). Pe al doilea plan aş pune raportul de solidaritate şi întrajutorare dezinteresat.*

Practica aceasta a fost mai mult un obiectiv şi o manifestare de şedinţă, întrajutorarea reciprocă echivalând cu critica reciprocă (...). În sfârşit, efortul educaţional urmărea un model etic imaculat. În morală, comunismul concura oarecum cu biserica. Diferenţa e că biserica nu se bazează pe lucrarea societăţii asupra omului, ci pe lucrarea celui de sus, pe revelaţia de esenţă divină. Comunismului îi lipsea arma revelaţiei, se baza pe pedagogia politică, ceea ce poate îl punea în inferioritate. În comunism, desăvârşirea personalităţii era, în esenţă, rezultatul exclusiv al educaţiei politice. Se luau în considerare şi rolul familiei, şcolii, culturii, urmând, însă, ca şi acestea să acţioneze sub auspiciile politicii" (1994, pp. 313 – 316).

Un moment deosebit în istoria comunismului mondial sunt campaniile politice de *„reeducare"* din anii '60 în China populară. Fapt tulburător din perspectiva raţionalităţii politice este cerinţa impusă fiecărui colectiv de muncă de a descoperi că 5% dintre membrii săi erau *„de dreapta".* Rezultatul a fost *„demascarea"* unei mulţimi de aproximativ 30 de milioane de *„duşmani ai poporului".* Pentru *„reeducare* au fost internaţi în lagăre şi supuşi unui regim special de muncă şi *„metode educative*" prin comparaţie cu care *„moarteapărea o blândă milostenie*" (Li Zhisui, 1997).

China este, de asemenea, ţara în care s-a petrecut alt fenomen unic: *reeducarea* prin muncă a ultimului ei împărat, Aisin Gioro Pu I.

Născut în 1906, a fost de trei ori, pentru scurte perioade, împărat. După o scurtă „domnie", în 1912, împărăteasa mamă a emis, sub presiunea forţelor antimonarhice, în numele suveranului copil, edictul de abdicare ceea ce a semnificat sfârşitul regimului imperial ce dăinuia în China de peste două mii de ani. În restauraţia din 1917, Pu I a fost, din nou, câteva zile împărat. Guvernul Japoniei l-a instalat pentru a treia oară pe tron în fruntea „Imperiului Manciucuo", stat-marionetă format pe teritoriile din nord-estul Chinei. La capitularea Japoniei în

1945, Pu I a fost luat prizonier de către armatele sovietice şi dus în Rusia.

A petrecut cinci ani în lagărele din Extremul Orient sovietic şi alţi nouă în închisorile din nord-estul Chinei, fără a fi fost judecat. În 1959 a fost eliberat. În ultimii ani de viaţă (1964 – 1967) a fost cercetător ştiinţific într-o instituţie arhivistică, în cei 14 ani de închisoare, ultimul împărat al Chinei a suferit un proces de *reeducare* după metodele pedagogiei lui Makarenko: *educaţia prin muncă şi pentru muncă, prin colectiv şi pentru colectiv.* Programul său conţinea ore de lectură politică menită să ducă la îndoctrinarea comunistă şi ore de muncă. La acestea se adăugau *autobiografiile* şi *autocriticile* ce i se cereau periodic, precum şi *criticile* organizate ale tovarăşilor de detenţie şi anchetatorilor. Munca prestată era manuală (a confecţionat cutii de carton pentru împachetat creioane, fiind ulterior calificat grădinar). Efectul a fost *"recunoaşterea crimelor"* comise*, „acceptarea transformării"* şi stadiul *de „om nou"*, capabil să educe şi reeduce pe alţii. În acest scop a scris o carte autobiografică propagandistică.

Alte situaţii puţin popularizate de *reeducare* se referă la copiii *" duşmanilor poporului"*. În discursul la Congresul Uniunii Tineretului Comunist (1919), Lenin declarase că din orice copil de opt ani ce i s-ar încredinţa spre educaţie, poate face un bun comunist. De altfel, copiii condamnaţilor în procesele staliniste erau trimişi, cu identitatea schimbată, în orfelinate. În casele de copii din împrejurimile Moscovei erau internaţi şi copiii cominterniştilor plecaţi cu misiuni politice în străinătate. Când unii părinţi erau rechemaţi la Moscova şi arestaţi sub acuzaţiile tipice deceniului patru, copiii lor erau transferaţi, cu nume schimbate, în alte orfelinate sau centre de reeducare. Acelaşi lucru se petrecea şi cu copiii celor arestaţi sau executaţi ca opozanţi ai regimului comunist, metoda fiind practicată şi în celelalte ţări-satelit ale URSS din Europa Centrală şi de Est.

Bunăoară, în România, notoriu a devenit după 1990,

cazul Ioanei Raluca

Voicu. Talentată violonistă parcursese aparent un traseu tipic generaţiei sale. După evenimentele din 1989 când a primit acces la documentele arhivelor speciale, Ioana Raluca Voicu a aflat că este fiica colonelului Toma Arnăuţoiu şi a Mariei Plop, lider şi respectiv membră a „bandei Arsenescu-Amăuţoiu" – una dintre mişcările de rezistenţă anticomunistă din regiunea Muscelului. Născută într-unul din adăposturile acestor luptători, fetiţa a fost capturată împreună cu mama şi tatăl ei, de trapele Securităţii, în 1958. Tatăl a fost condamnat la moarte şi executat iar mama a decedat în închisoare în timpul executării pedepsei.

După procesul părinţilor, fetiţa, în vârstă de doi ani, a fost internată, cu identitatea schimbată, în Leagănul de copii de la Câmpulung-Muscel. A fost înfiată de o familie din Bucureşti, fără ca părinţii adoptivi să fie informaţi asupra părinţilor naturali ai copilului. În sistemul educaţional comun, a fost integrată şi în structurile politice existente – pionieră, utecistă, apoi membră de partid.

Cu referire la aplicarea principiile promovate de Makarenko la scara globală a sistemului, subliniem că *educaţia prin muncă şi pentru muncă* era impusă prin constituţiile ţărilor din lagărul socialist. Acestea prevedeau obligaţia fiecărui cetăţean de-a avea un loc de muncă, codurile penale încadrând în categoria de *„parazitism social"* abaterea de la această normă.

Pentru" *educaţia prin colectiv şi pentru colectiv*", reprezentative sunt „tezele" lui A. Zinoviev despre" *homo sovieticus" („homocus"): „Cea mai mare pierdere pentru homocus este separarea sa de colectiv (...) Implicarea în viaţa unui colectiv în aproape toate zonele importante şi neimportante ale vieţii noastre, acesta este fundamentul psihologiei noastre. Sufletul unui homocus stă în participarea sa la viaţa colectivului (...) Cea mai puternică armă împotriva rebelilor din societatea noastră este excluderea din colectiv"* (1991, pp. 92 – 93).

În ultima etapă a regimului comunist din România,

idealul *„omului nou”* se traduce prin sintagme precum *„personalitate multilateral dezvoltată”, „constructor conştient al comunismului”* ori *„factorul”* ce *„ridică România pe noi culmi de progres şi civilizaţie”.*

I. 3. De la „revoluţionarii de profesie” la activiştii de partid

Prototipul „revoluţionarului de profesie”.

„Revoluţionarul de profesie” este inclus între reprezentările centrale care alcătuiesc imaginarul colectiv al intelighenţiei ruse, grup social desemnând nucleul radical din mişcarea intelectuală europeană a secolului al XIX-lea. Într-o primă etapă, termenul de *„revoluţionar de profesie”* îi desemnează pe acei intelectuali care înţelegeau să-şi dedice viaţa studierii revoltelor din trecut şi analizării evenimentelor epocii spre a găsi, în cele dintâi, învăţăminte de ordin teoretic în scopul dirijării revoltelor spontane ale prezentului într-o revoluţie conştientă (Pipes, 1998/

Originea teoretizării conceptului *„revoluţionarului de profesie”,* poate fi plasată însă în întâlnirea dintre nihilistul rus Bakunin care se afla în exil în Elveţia şi Neceaev. Bakunin a fost fermecat de curajul şi amoralitatea tânărului său compatriot (scrisorile ce şi le vor trimite mai târziu atestă şi o relaţie homosexuală). Din colaborarea lor a rezultat un program social ce propunea distrugerea lumii statal-legale şi a civilizaţiei burgheze printr-o revoluţie populară, dirijată de o dictatură colectivă şi anonimă a partizanilor unei eliberări complete a poporului de orice oprimare.

Acest apel la revoltă, va fi concretizat într-un *cod al eticii şi acţiunii” revoluţionarului de profesie”* (membru anonim al dictaturii colective), cunoscut sub denumirea de *„Catehismul lui Neceaev”* (1869). La principiile sale va apela Lenin în crearea partidului bolşevicilor, principii ce vor deveni *„îndreptarul”* de muncă şi viaţă al liderilor comunişti.

Reproducem în cele ce urmează câteva dintre perceptele sale care privesc perioada de dinainte de

preluarea puterii, deci a *„comuniştilor ilegalişti*

„Revoluţionarul – spune „Catehismul lui Neceaev" – *este un om predestinat. El nu are interese personale, treburi private, sentimente, legături particulare, proprietate; el nu are nici măcar nume. Totul la el e absorbit de un singur interes, mai presus de toate celelalte, de un singur gând, de o singură pasiune: revoluţia (...). El a rupt orice legătură cu ordinea publică, cu lumea civilizată în ansamblul ei, cu toate legile, convenţiile sociale şi regulile morale ale acestei lumi (...). El dispreţuieşte şi detestă morala actuală a societăţii în toate motivaţiile şi manifestările sale. Pentru el este moral tot ceea ce contribuie la triumful revoluţiei; imoral şi criminal tot ceea ce o împiedică (...). Aspru cu sine însuşi, el trebuie să fie neîndurător şi cu alţii. Toate sentimentele duioase care efeminează, ca de exemplu legăturile de rudenie, de prietenie, dragoste, recunoştinţa, onoarea chiar trebuie să le înăbuşe sub unica şi recea pasiune pentru cauza revoluţionară. Nu există pentru el decât o singură bucurie, o singură consolare, recompensă şi satisfacţie: victoria revoluţiei*" (apud Besancon. 1993, pp. 119 – 125).

Textul de şapte pagini (publicat în Rusia, în 1871, în timpul procesului discipolilor lui Neceaev) împreună cu *„Scrisoarea lui Ceadaev"* (1836) au marcat gândirea şi acţiunea politică a comuniştilor.

Tinerii anarhişti îşi imaginau revoluţia ca pe un eveniment care avea să modifice în întregime nu doar aspectele ordinii publice şi social-economice, ci însăşi existenţa umană (după expresia lui Troţki, urmau *„să schimbe lumea").* Ţelul lor era să elibereze „adevărata" natură umană de sub apăsarea proprietăţii private şi a instituţiilor generate de aceasta. Adaptarea şi aplicarea acestor principii a creat cultul *„revoluţionarului de profesie*" ilustrat de Lenin şi tovarăşii săi. Biografiile lor sunt o alternanţă de arestări, evadări, exil, activităţi clandestine, domicilii ilegale. *„Revoluţionarul de profesie"* se consideră pe sine unul dintre *„cetăţenii voluntari"* ai

unei societăţi care se ghidează doar după propriile lor legi, au un cod al lor de onoare, ritualuri şi grade specifice şi trăiesc *„obsedaţi de grija de a demasca agenţii dubli infiltraţi în mijlocul lor”* (Werth, 1992).

Ideea lui Lenin că muncitorii aveau nevoie de un corp de perceptori – *„revoluţionari de profesie”* care să le insufle ardoarea necesară, a avut unul dintre cele mai profunde efecte pentru istoria secolului XX. Dintru-început însă contactul direct cu muncitorii l-a dezamăgit pe Lenin. În primele relaţii cu ei, acesta optase pentru strategia de a distribui în fabrici broşuri în spiritul revendicărilor lor economice, cu speranţa că îi va ridica împotriva autorităţilor, atrăgându-i în lupta politică. Arestat ca urmare a acestor acţiuni şi exilat trei ani în Siberia, Lenin înclină spre ideea apolitismului muncitorilor. Considera chiar că sindicatele sunt *„nerevoluţionare”* de vreme ce acceptau capitalismul iar despre membrii lor scria că sunt puţin interesaţi de politică şi impermeabili la agitaţia revoluţionară. Fiind dispuşi la înţelegeri cu patronii, muncitorii nu vor înfăptui niciodată revoluţia prin ei înşişi – a fost concluzia sa. În consecinţă, proletarii trebuie conduşi de o mână de aleşi *(„revoluţionarii de profesie”)* – scrie Lenin în *„Ce-i de făcut?”* «1902). *„Trebuie să pregătim oameni care să-şi dedice revoluţiei nu doar verile lor libere ci întreaga lor viaţă”*, opinează el. Astfel a apărut categoria *„revoluţionarilor de profesie”* care acţionează în numele muncitorilor iar după luarea puterii în numele întregului popor.

În concordanţă cu ideologia marxist-leninistă care pretinde că trecerea de la o orânduire socială la alta se face obligatoriu printr-o revoluţie de masă a clasei exploatate în trecutul regim, după etapele şi secvenţele enunţate, evenimentelor din toamna lui 1917 li s-a conferit semnificaţia de revoluţie iniţiată şi condusă de *„revoluţionarii de profesie* Istoria a fost rescrisă cu interpretările adecvate.

Asupra evenimentelor din 25 octombrie (7 noiembrie) 1917 istoricii sunt însă de acord că n-a fost o revoluţie ci o

lovitură de stat.

Pregătirile în vederea ei au fost mascate prin convocarea ilegală a unui al doilea Congres al Sovietelor. Între timp, trapele de şoc, special constituite, primiseră de la Troţki sarcina de a ocupa centrele statale de comandă şi informare (gări, oficii poştale, telefonice şi telegrafice, bănci şi poduri). Gărzilor de iuncheri li s-a cerut să se retragă după ce fuseseră dezarmate. Nu s-a tras niciun foc de armă. A doua zi, viaţa din oraş şi-a urmat cursul obişnuit. În afara principalilor responsabili ai acţiunii, nimeni nu ştia ce s-a întâmplat. Uşor a decurs transferul de putere şi la sediul guvernului. Cu propaganda făcută printre soldaţi în evenimentele din februarie 1917, bolşevicii reuşiseră să-şi asigure sprijinul garnizoanei marinarilor din Kronstadt. La ora nouă seara, Crucişătorul Aurora a deschis focul asupra Palatului de lamă, sediul guvernului condus de Kerenski. S-a tras o singură salvă, după care tunurile din Fortăreaţa Petra şi Pavel au lansat circa 3 o-35 proiectile. Doar două dintre ele au atins clădirea provocând stricăciuni neînsemnate. Palatul a fost invadat de soldaţi prin ferestrele deschise spre Ermitaj şi prin porţile de pe malul Nevei. Dorind să evite vărsarea de sânge, miniştrii guvernului Kerenski au ordonat iuncherilor să se predea. Puţin după miezul nopţii, miniştrii erau arestaţi.

Între timp, în sala de festivităţi a Palatului Smolnîi fusese deschis Congresul Sovietelor. În aşteptarea veştilor de la Palatul de iarnă, bolşevicii i-au lăsat pe socialişti să-şi ţină discursurile. La aflarea lor, Kamenev, numit preşedinte al prezidiului, a anunţat arestarea guvernului. Apoi Troţki i-a numit pe reprezentanţii menşevicilor şi social-democraţilor din sală *„falimentari* buni de azvârlit la *„lada de gunoi a istoriei”*.

La aceste evenimente, locuitorii retrogradului au reacţionat cu indiferenţă. Despre „participarea maselor”, însuşi Troţki recunoscuse în ziarul *„Izvestiia”* că locuitorii oraşului dormeau liniştiţi, nebănuind că în acel moment se schimbă istoria.

După Octombrie 1917, supravieţuitorii acestei existenţe de aventurieri au intrat în componenţa areopagului puterii comuniste – Biroul Politic al PCUS. în plină revoluţie şi război civil, sarcinile *„revoluţionarului de profesie”* erau ţinerea discursurilor, redactarea de articole, dădeau instrucţiuni şi primeau o avalanşă de vizitatori. Principala sarcină ce şi-o asumaseră, după cum declarau ei înşişi, era *” educaţia revoluţionara a maselor*

Ca şi negustorii îmbogăţiţi ce-şi inventează genealogii aristocratice, *„revoluţionarii de profesie”* şi-au creat biografii pe măsură, observă Troţki (1949), rezultatul lor fiind o nouă istorie. Episoadele fără legătură directă cu *„cauza revoluţionară”* au fost înlăturate din biografiile lor, fiind hiperbolizate ori eliminate *„meritele revoluţionare”*, în funcţie de conjunctura politică a vremii. *„Niciun fel de materiale compromiţătoare nu se dezvăluie în legătură cu un membru al Biroului Politic decât dacă acesta este supus epurărilor”* (Sudoplatov, 1996), a fost o altă regulă a propagandei comuniste prin care s-a favorizat formarea reprezentărilor sociale despre liderii comunişti în concordanţă cu ideologia.

„Revoluţionarii de profesie” **la putere** în numele *„revoluţiei permanente”* şi *„internaţionalismului proletar*”, teorii determinante pentru evoluţia istoriei contemporane, a fost înfiinţată în 1919, *Internaţionala a III-a Comunistă (Cominternul).* Partidele comuniste europene afiliate la Comintern aveau printre alte sarcini şi pe aceea de a-şi infiltra membrii în parlamentele şi sindicatele din ţările respective şi de a prelua controlul asupra acestora. Obiectivul final al organizaţiei cu sediul la Moscova era declanşarea” *insurecţiei armate*” împotriva guvernelor burgheze existente în fiecare ţară.

Secţie a Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Cominternul practica politica subversiunii celorlalte state europene. Conform rezoluţiilor primului congres, noile partide afiliate trebuiau să se supună unei *„discipline de fier, militare*” şi să manifeste *„o încredere tovărăşească deplină”* în deciziile centrului. Pe

tot parcursul existenţei sale, Cominternul a patronat, finanţat şi dirijat de la Moscova o armată de *„revoluţionari de profesie”*, răspândiţi în întreaga Europă, ale cărei limbi de lucru erau rusa, germana şi franceza. Organizaţia avea nevoie de maeştri ai activităţii în ilegalitate, indivizi apţi să organizeze provocări, asasinate, atentate, greve, manifestaţii, mitinguri antiguvernamentale. Spiritul de aventurieri care să-i facă în stare să se deghizeze, să scape de urmăririle poliţiei, să vieţuiască sub identităţi şi cu adrese false oriunde erau trimişi, caracteriza un profil de personalitate nu prea des întâlnit. O dată numiţi agenţi ai Cominternului, aceşti oameni deveneau automat colaboratori ai secţiei externe a serviciilor speciale sovietice (Andrew şi Gordievski, 1991). Comuniştii din partidele străine – *„secţii”* ale organizaţiei comuniste mondiale conduse de Moscova –, se supuneau necondiţionat*”* *centrului* Pentru supravegherea şi direcţionarea lor exista o Comisie Internaţională de Control care controla corectitudinea membrilor săi, comisie prin intermediul căreia unii vor fi implicaţi în faimoasele *procese staliniste* din deceniul patru. Astfel, mulţi cetăţeni străini au fost judecaţi, condamnaţi la moarte şi executaţi, la Moscova.

La sfârşitul celui de-al doilea război mondial, când *„exportul de revoluţie „*programat se înfăptui secu ajutorul ocupaţiei militare sovietice, foştii agenţi cominternişti sunt desemnaţi conducătorii *„statelor de democraţie populara”.* Ce evoluţie înregistrează *„revoluţionarii de profesie*” după instalarea la putere? Trăsătura esenţială a noului regim a fost *unitatea bazată pe disciplină* şi pe *acceptarea necondiţionată a deciziilor luate de organele superioare de conducere*. În 1921, deja, birocraţia accentuată a guvernării partidului unic îi oferă lui Lenin reflecţii pline de dezgust la priveliştea tovarăşilor săi, aşezaţi în jâlţurile puterii: *„Un ghiveci de resturi burgheze şi ţariste, spoit de mântuială cu vopsea sovietică (…). Nu ştim să condamnăm în mod public această murdară birocraţie, toţi am merita să fim spânzuraţi pentru asta cu funii puturoase. Şi ne-am*

pierdut nădejdea că vom fi spânzuraţi pentru asta, ceea ce ar fi binevenit (...). La noi, totul s-a cufundat în mizerabila mocirlă birocratică".

Codul *„revoluţionarului de profesie"* nu recomandase însă şi comportamentele lor după distrugerea vechilor rânduieli. Deveniţi înalţi demnitari, foştii revoluţionari au copiat modelul de viaţă şi habitatul micului-burghez, una dintre categoriile *„duşmanului de clasă"* ce-şi propuseseră să-l extermine. Calitatea oficială le conferea, în faţa legii, o imunitate similară foştilor funcţionari ţarişti datorită căreia puteau comite abuzuri şi pretinde foloase materiale de la cetăţenii de rând. Foarte curând după instalarea la putere, partidul a început să-şi corupă el însuşi funcţionarii prin privilegiile acordate acestora.

Personajele din posturile superioare ale ierarhiei de partid primeau raţii suplimentare de alimente, locuinţe speciale şi alocaţii pentru îmbrăcăminte, îngrijire medicală în policlinici şi spitale speciale. Călătoreau în vagoane de lux, în vreme ce călătorii sovietici obişnuiţi se băteau pentru un loc pe banchetele de lemn. „Vârfurile" puteau petrece lungi sejururi în sanatoriile din străinătate pe cheltuiala guvernului. Fiecare dintre foştii" *revoluţionari de profesie"* era îndreptăţit să deţină o reşedinţă proprie, la ţară (dacea). Primul care a primit o astfel de vilă a fost Lenin care s-a instalat (1918) la fosta moşie a unui general ţarist în apropierea Moscovei. Troţki şi Stalin şi-au stabilit, de asemenea, domiciliul în reşedinţele unor foşti magnaţi. Fastuoasele locuinţe naţionalizate ale" *exploatatorilor poporului*" au devenit casele noilor conducători şi în ţările intrate în sfera de influenţă sovietică. Una dintre primele reşedinţe unde-a domiciliat Gheorghe Gheorghiu-Dej, spre exemplu, a fost casa industriaşului Max Auschnitt.

Odată cu trecerea anilor, foştii ilegalişti se împuţinează iar prototipul *„revoluţionarului de profesie"* se schimbă. Noua generaţie de conducători reuşise în cariera politică prin aderenţa timpurie şi zgomotoasă la partidul comunist, aptitudini discursive şi organizatorice. Îşi declarau, cu orice prilej, dăruirea absolută faţă de

ideologia comunistă şi conducerea partidului şi ostilitatea faţă de tot ce este considerat burghez. Pe baza acestor însuşiri, au fost selectaţi şi promovaţi de organizaţiile politice şi de tineret. La sfârşitul anilor ’70, congresele partidului din întreg lagărul comunist erau dominate de feţe noi care se întreceau în angajamente faţă de partid şi elogii conducătorilor săi.

În scrierea sa autobiografică, intitulată *„Spovedanie”* (1990), Elţîn a descris privilegiile ultimei generaţii de nomenklaturişti (cum se intitulau înalţii demnitari comunişti după listele – nomenklatura – pe care fuseseră prezentaţi lui Stalin spre aprobare înaintea preluării funcţiilor din vârfurile ierarhiei politice şi economice). *„Dacă ai urcat în vârful piramidei* – scrie Elţîn – *acolo sunt de toate, a sosit comunismul! (…) Comunismul este creat de Direcţia a IX-a a Comitetului pentru Securitatea Statului. Ilia împrejmuită cu un gard verde pe râul Moscova, dispunând de un teritoriu mare, de livadă, de terenuri pentru sporturi şi jocuri, de pază şi semnalizare. Până şi la nivelul meu de membru supleant al Biroului Politic – trei bucătari, trei chelneri, un grădinar, o cameristă. Sala de cinema este chiar în vilă, în fiecare vineri, sâmbătă, duminică vine, în mod special, mecanicul de cinema cu o garnitură de filme. Toate utilajele sunt de export, ultimul cuvânt al ştiinţei şi tehnicii. Saloanele sunt apartamente colosale şi iarăşi de jur-împrejur numai lux: servicii de masă, cristale, covoare, lustre (…) „Raţia de Kremlin” este plătită numai la jumătate din preţ iar din ea făceau parte cele mai alese produse. De raţie specială de diferite categorii beneficiau, în total, la Moscova, 40 mii de oameni (…) Totul special: ateliere speciale, case de deservire socială speciale, policlinici speciale, vile speciale, spitale speciale. În timpul concediului îţi poţi alege orice loc din sud, o vilă specială se va găsi numaidecât. Restul timpului, vilele sunt pustii (…) Călătoreşti cu avionul personal. Zboară IL-62 sau TU-134, în el se află secretarul CC, membrul supleant sau membrul Biroului Politic. Unul singur. Alături doar câţiva oameni –*

paza şi personalul de deservire (...). Dar cine plăteşte pentru toate acestea? La ce capitol sunt trecute cheltuielile? Lupta împotriva spionajului? Mituirea cetăţenilor străini? Sau la un capitol mult mai interesant şi romantic, de exemplu recunoaşterea cosmică?"

Toate spaţiile destinate nomenklaturiştilor erau prevăzute însă cu sisteme speciale de ascultare, instalate de agenţii serviciilor speciale. Intenţia de a renunţa la vreunul dintre privilegiile acordate semnifica, totodată, tendinţa periculoasă de a te sustrage *" controlului de partid".* Schimbarea din funcţie presupunea fie mutarea nomenklaturistului cu întreaga sa familie într-o vilă mai mare şi mai luxoasă (cazul promovării), fie pierderea tuturor privilegiilor (prin *" trimiterea la munca de jos").* Idealul comunist al repartiţiei gratuite de bunuri*, „după nevoi"* părea înfăptuit în cazul categoriei *" nomenklaturiştilor"*. De altfel, acest acces privilegiat la bunuri şi servicii – gratuite sau la un preţ de vânzare cu amănuntul de câteva ori mai mic decât preţul pieţei – reprezintă un venit mult mai mare decât salariul lunar al înalţilor funcţionari de partid.

Gradarea privilegiilor în raport cu funcţiile deţinute va fi copiată în întreg lagărul socialist. După metoda sovietică, cartierul „Primăverii" din Bucureşti a devenit un cartier de reşedinţe speciale. În vilele din perioada interbelică, naţionalizate de regimul comunist, fuseseră repartizaţi să locuiască membrii *„nomenklatura"* şi şefii serviciilor speciale imediat după venirea la putere.

I. 4. Categorii şi epoci ale „duşmanului de clasă”.

Repere ideologice în ideologia marxist-leninistă conceptul *„duşman de clasă”* este definit în corelaţie cu teoretizarea *„luptei de clasă”*. În raporturile dintre scrierile lui Marx şi Engels, pe de-o parte, acţiunile şi programele politice ce-au fost înfăptuite în numele lor, pe de altă parte se impune observaţia că teoriile celor dintâi au fost transformate de Lenin într-un*” catehism al luptei de clasa”* (Volkogonov, 1997).

Marxismul-scrie Leninân*” Imperialismul, stadiul cel maiânaltalimperialismului”* (T916) – a dat *„firul călăuzitor*” în descoperirea unor*” legi necesare* iar acest *„fir călăuzitor”* este teoria luptei de clasă care permite definirea „ştiinţifică” a evoluţiei istoriei, funcţie de năzuinţele şi lupta clasei exploatate contra exploatatorilor. Cele două clase antagoniste care caracterizează fiecare societate sunt într-o contradicţie permanentă care evoluează, funcţie de gravitatea ei, în mai multe stadii. În etapele *de „edificare*” a socialismului a fost lansată teoria contradicţiilor sociale neantagoniste (caracteristice societăţilor care desfiinţaseră exploatarea omului de către om).

Este binecunoscut faptul că psihosociologii interesaţi prioritar de relaţiilor dintre grupuri au fost preocupaţi de conflictele intergrupale. Această focalizare se explică şi prin importanţa socială a fenomenului în societăţile contemporane şi prin influenţa tezelor lui Marx despre „lupta de clasă” în secolul XX. Extensia conflictului la scara istoriei umane precum şi faptul că acestea se manifestă deopotrivă în lumea animală, a determinat construcţia unor modele explicative de factură genetică.

O psihosociologie a *„luptei de clasa”* aduce în atenţie *teoria conflictelor reale* (Sherif, 1966). Ideea ei de bază este că pentru a înţelege conflictele între grupuri trebuie să se examineze relaţiile funcţionale care se stabilesc între ele. Prin anumite teze ale ideologiei comuniste s-a creat reprezentarea unui conflict de interese între două grupuri

– clasa proletariatului şi toţi ceilalţi care sunt duşmanii ei – aflat în *interdependenţă negativă.* Prin propagandă au fost schimbate comportamentele şi atitudinile indivizilor din societăţile supuse procesului de comunizare. Datorită creşterii agresivităţii dintre grupuri s-a ajuns la rezultatul politic scontat (războiul civil din Rusia ori avalanşa denunţurilor din Uniunea Sovietică). Într-o etapă şi mai avansată, teoria" luptei de clasă" a condus la perceperea unei bariere rigide intergrupuri, finalizată cu *„dezumanizarea membrilor out group-ului*" (Capozza şi Volpato, 1997).

Teoria identităţii sociale, propusă de Tajfel şi Turner (1985), postulează construcţia parţială a personalităţii individului prin inserţiile sale sociale. Determinanţii fenomenelor de discriminare fiind, în ultimă instanţă, un proces cognitiv de tip universal şi intraindividual şi anume *categorizarea,* corelat cu un proces motivaţional *(stima de sine* în acest caz), *„conştiinţa de clasă" a „exploataţilor*" serveşte ca motivaţie în „lupta" împotriva celorlalţi.

În scrierile etapei staliniste, „lupta *de clasă"* este definită tautologic ca *„lupta dintre exploatatori şi exploataţi, manifestare şi expresie a caracterului de neîmpăcat al intereselor lor de clasă"* (Rozental şi Iudin, 1954, p. 373). În opoziţie cu *„teoriile burgheze"* care prezintă societatea ca zonă a existenţei guvernată de iraţional, teoreticienii comunişti pretind *„fundamentarea ştiinţifică"* a *„luptei de clasă"*. În toate societăţile bazate pe clase antagoniste, aceasta e *„forţa motrice"* care asigură evoluţia omenirii şi conduce, în mod necesar, la *„dictatura proletariatului*", cu scopul final al societăţii fără clase – *comunismul.*

Pentru a înţelege categoriile sociale desemnate ca *„duşmani de clasă"* în secolul XX, ulterior supuse unor forme tipice de teroare şi exterminare în scopul lichidării sau *„reeducării",* vom urmări în cele ce urmează raţionamentele clasice ale ideologiei comuniste. Istoria tuturor *„orânduirilor sociale"* (alt concept tipic acestei ideologii), începând cu societatea sclavagistă este

prezentată ca istoria luptei dintre principalele clase antagoniste. În *„orânduirea capitalistă”,* principalele forme ale *„luptei de clasă”* a proletariatului sunt: lupta economică, lupta politică şi lupta teoretică.

După experienţa primilor ani de putere, pentru etapa *dictaturii proletariatului* Lenin a identificat noi forme ale *„luptei de clasă”;* 1. reprimarea împotriva exploatatorilor; 2. războiul civil ca formă extremă de ascuţire a luptei de clasă dintre proletariat şi burghezie;

3. lupta pentru transformarea socialistă a micii gospodării ţărăneşti şi conducerea de către proletariat a maselor neproletare de oameni ai muncii; 4. lupta pentru folosirea specialiştilor burghezi şi lupta împotriva sabotajului lor; 5. lupta pentru educarea unei discipline noi, socialiste în muncă.

Cu instaurarea dictaturii proletariatului, *lupta de clasă* nu se termină, ci devine, în forme noi, şi mai înverşunată. În 1927, Stalin lansează teoria că după cucerirea puterii de către proletariat *„lupta de clasă se ascute”* căci elementele capitaliste *(„contrarevoluţionare”)* nu vor să cedeze de bunăvoie poziţiile lor. Cu cât succesele proletariatului sunt mai mari, cu atât mai mare este împotrivirea opozanţilor. Clasele sociale exploatatoare „nu se vor da bătute”, revoluţia fiind permanentă.

Abia după moartea lui Stalin, Hruşciov declară că în URSS exploatarea a fost lichidată. Societatea sovietică este formată din două clase „înfrăţite”: muncitorii şi ţăranii cărora li s-a alăturat „pătura intelectualităţii”. *„Ascuţirea luptei de clasa”* a fost transpusă în planul relaţiilor internaţionale de către Mao Zedong, conceptul „coexistenţei paşnice” la care Hruşciov îşi dăduse acordul fiind aspru criticat de liderul chinez care declara agravarea contradicţiilor cu *lagărul imperialist.*

Exportul „luptei cu duşmanul de clasă”.

După război, *„exportul de revoluţie”,* preconizat de fondatorii Cominternului ca mijloc de realizare a comunismul mondial şi tacticile *„revoluţionarilor de profesie”* au fost adaptate noilor realităţi. Încă de la

primele manevre deschise de sovietizare au fost impuse categoriile *„duşmanului de clasă”*.

Exterminarea, eliminarea şi *„reeducarea”* categoriilor *„duşmanului de clasă”* s-a reuşit, în mare parte, prin intermediul noii legislaţii şi a serviciilor speciale, fapt ce poate fi urmărit cu ajutorul unui document de uz intern, intitulat *„Directivele de bază ale NKVD pentru ţările din orbita sovietică”* (emis la Moscova în 2 iunie 1947, cu menţiunea *„strict secret”).*

Sintetizând experienţa sovietică, directivele prevăd: *„Trebuie ca reprezentanţii opoziţiei să fie închişi. Se va încerca prin toate mijloacele racolarea acelor opozanţi care se bucură de stima populaţiei băştinaşe. Dacă nu încetează, trebuie compromişi prin campaniile de denigrare. Înainte ca ei să se întipărească în conştiinţa maselor, trebuie lichidaţi prin aşa numite „întâmplări neprevăzute” sau închişi prin acuzaţia de crimă de drept comun. Numai în cazuri cu totul speciale se admit procese politice, care vor fi ţinute sub acuzaţia de „înaltă trădare”. „Duşmani de clasă”* pot fi declaraţi şi aceia care nu-şi îndeplinesc obligaţiile *„cotelor agricole”*.

În România, cu motivaţia pedepsirii *„criminalilor de război”* şi *„colaboraţioniştilor”* (prevedere a Convenţiei de Armistiţiu semnată cu Puterile Aliate în 12 septembrie 1944, la Moscova, de delegaţia română) a fost eliminată o mare parte din *„clasa exploatatoare* Nu întâmplător în *„guvernele democratice”,* constituite în ţările Europei de Est după război, ministerele-cheie în care trebuiau plasaţi miniştri comunişti erau justiţia, internele şi războiul.

În România, ministru al Justiţiei a devenit comunistul Lucreţiu Pătrăşcanu. Urmărind rolul acestui minister în eliminarea *„duşmanului de clasă* observăm cu ajutorul presei, mijloacele şi etichetele propagandistice utilizate. Printr-o cascadă de decrete-lege a fost lansată *„teroarea roşie”* înainte de a se fi declarat instaurarea *„dictaturiiproletariatului”.* La începutul lui februarie 1945 a fost dată publicităţii prima listă cu 66 *„criminali de război”* După câteva zile a fost publicat un alt decret-lege

care preciza categoriile *" criminalilor de război",* pedepsele prevăzute şi înfiinţarea *„tribunalelor poporului* Cercetarea şi instruirea acuzaţilor s-a făcut în aceste instituţii de către *" acuzatorii publici* în octombrie 1946*, „Scânteia"* a publicat anteproiectul *„Decretului lege privitor la combaterea speculei cu produse alimentare"* care prevedea pedepse aspre – de la amenzi până la muncă silnică pe viaţă pentru „speculanţi". În *„Scânteia"* din 19 octombrie 1946, ministrul Justiţiei îndeamnă astfel cetăţenii la denunţ: *„Este o datorie cetăţenească de a ajuta la punerea ei în practică! Cetăţeni, controlaţi şi supravegheaţi aplicarea legii!".* Efectele acestor campanii le deducem din bilanţul prezentat de Lucreţiu Pătrăşcanu într-o cuvântare ţinută la radio în 15 decembrie 1945: într-o singură lună (15 septembrie-15 octombrie 1945), instanţele româneşti de judecată au pronunţat 2 048 condamnări în procesele de speculă şi au fost respinse 1850 cereri de recurs!

Cu *„Procesul Marii Trădări Naţionale"* (mai 1946) în care-au fost condamnaţi Ion Antonescu şi apropiaţii săi, a început în România seria marilor procese politice finalizate cu lichidarea „opoziţiei politice1? Manipularea operată de serviciile speciale de pe teritoriul României ce-a dus la arestarea fruntaşilor Partidului Naţional Ţărănesc (vara lui 1947), învinuiţi de tentativă de fugă din ţară, procesele intentate marilor industriaşi sub pretextul sabotării economiei naţionale, desfiinţarea monarhiei (1947), naţionalizarea principalelor mijloace de producţie (1948) au fost urmate de pronunţarea unor aspre sentinţe. Scopul lor viza exterminarea" *clasei exploatatoare*

Procedura aplicată elitei acestor categorii de condamnaţi dovedeşte că reprezentanţii noii ideologii erau nesiguri în privinţa reacţiei maselor pe care pretindeau că le reprezintă. Transportaţi, în 1950, la Penitenciarul din Sighetul-Marmaţiei (cea mai apropiată închisoare de frontiera sovietică), un număr de 83

foşti demnitari au fost încarceraţi sub cel mai strict consemn. Condamnaţii nu ştiau unde se află iar personalul

de pază nu cunoştea identitatea lor. În 1990, într-un interviu acordat presei, Vasile Ciolpan, fostul comandant al penitenciarului relatează cum fusese instruit să raporteze la Bucureşti evenimentele din unitatea ce-o avea în subordine: *„La securitate, la interne, ei aveau lista cu numele şi numărul celulei respective. În prima noapte a murit Brătianu. Dimineaţa eu am raportat cifrat: „La camera cu numărul... s-a stins becul azi-noapte spre ziuă”. Asta însemna că a murit. Sau: „La numărul... becul arde din ce în ce mai slab”. Asta însemna că omul e pe moarte (...) Mi s-a interzis să scriu, să ţin o cât de mică evidenţă. Mi s-a interzis să facem acte de deces aşa cum cereau legile ţării! N-am făcut certificate de deces”.*

Ca şi în URSS şi în toate celelalte ţări-satelit, din categoria ţăranilor a fost desemnată majoritatea *„duşmanului de clasă”.* Mari proprietari fuseseră însă puţini în România interbelică. În timpul colectivizării (1949 – 1962) au fost arestaţi, potrivit estimărilor făcute în 1961 de însuşi liderul partidului comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, circa 80.000 ţărani. Dintre ei, peste 30.000 au fost judecaţi şi condamnaţi în procese publice. Mijloacele prin care a fost lichidată proprietatea particulară în cea mai mare parte a aşezărilor rurale din România au fost copiate după reţetele din URSS. Sistemul de constrângeri, impozite şi cote, *„munca de lămurire* arestarea celor recalcitranţi au avut ca rezultat distrugerea civilizaţiei tradiţionale rurale.

În conformitate cu raportul prezentat de Gh. Gheorghiu-Dej la Plenara din 3 – 5 martie 1949 care anunţă declanşarea colectivizării, după model sovietic, în România ţăranii au fost clasificaţi în cinci categorii:

1. Ţăranii lipsiţi de pământ – *„proletariatul agricol*** (circa 250.000 persoane, reprezentând 2, 5% din populaţia rurală) – *„cea mai exploatată parte a clasei muncitoare*

2. Ţăranii săraci (57%) – *„forţa principală pe care se sprijină clasa muncitoare*

3. Ţăranii mijlocaşi (34%) – erau, în general, asimilaţi *„ţărănimii muncitoare*

4. chiaburii;
5. resturile moşierimii.

Ţăranii care foloseau muncă salariată au fost integraţi chiaburimii. împotriva lor s-a practicat o politică discriminatorie (băncile nu le acordau credite, cotele ce le reveneau erau mari iar vânzarea sau arendarea de pământ le era interzisă).

O acţiune deosebită, de asemenea după model sovietic, a fost aceea a deportării în Bărăgan *(„duşmanul de clasa" împotriva căruia a fost luată, i-a fost atribuită,* totodată, acuza de *„titoism").*

Măsura, adoptată în România în 17 iunie 1951, a fost aplicată, în aceeaşi zi, şi în Ungaria. Mii de maghiari au fost duşi în pusta Hortobagy – loc care a intrat în istorie sub denumirea de *„gulagul unguresc"* (Geier, 1998). Dacă în Ungaria decizia represivă a fost popularizată iar deportaţii lăsaţi să se întoarcă mai devreme în locurile de baştină, deportarea din România, de mai mare amploare, a fost concepută ca „acţiune-fulger" şi învăluită în secret.

Conform unei „directive" strict-secrete, trebuiau" *dislocate", „pe o adâncime de 25 km"* lângă frontiera cu Iugoslavia, trei*" categorii de elemente periculoase".* Din prima categorie făceau parte*" cetăţenii statelor imperialiste şi ai Iugoslaviei, precum şi persoanele cărora aceste state nu le mai recunosc cetăţenia", „funcţionari epuraţi, militari deblocaţi şi liberii profesionişti excluşi (...) care nu sunt din această zonă".* A doua categorie îi cuprindea pe refugiaţii din Basarabia, macedoneni, *„elementele"* din unităţile germane SS, titoiştii, contrabandiştii şi călăuzele pentru treceri frauduloase de frontieră, *„rudele celor care au fugit din ţară" şi „celor care au ţinut şi ţin legătura cu bandiţii lichidaţi sau cei în curs de lichidare precum şi cei ce i-au sprijinit sub orice formă",* chiaburii şi cârciumarii, foştii comercianţi care au lucrat cu străinătatea, industriaşii şi moşierii. În categoria ultimă erau foştii deţinuţi politici şi de drept comun cu infracţiuni grave precum*" sabotaj economic, delapidare, tâlhărie"* (apud Totok, 1995, pp. 92 – 95).

În noaptea de duminică spre luni a sărbătorii Rusaliilor din 1951, circa 50.000 de oameni din satele de graniţă cu Iugoslavia (actualele judeţe Timiş, Caraş-Severin şi Mehedinţi) au fost *” dislocaţi”.* Familiile întregi au fost îmbarcate în câte un vagon de marfă cu ceea ce a putut încărca fiecare din întreg avutul de-o viaţă. Fără a fi încunoştinţaţi de direcţia, scopul şi durata deplasării au fost deportaţi în Bărăgan (Marineasa şi Vighi, 1994) Fiecărei familii i-au fost repartizaţi 2.500 metri pătraţi, în câmpul din zona Ialomiţa – Giurgiu. Până în toamnă, pe acel teren, deportaţii au fost obligaţi să-şi construiască locuinţe. În aceste *” sate strategice”* care n-au fost trecute pe hartă, au fost construite 7.000 case tip, fântâni, sedii de şcoli, miliţii, sfaturi populare. Oamenilor ce le construiseră, li s-a fixat acolo *„domiciliu obligatoriu”.* Muncile din care s-au întreţinut erau în agricultură şi construcţii. Pe toată durata deportării nimeni nu le-a spus de ce se luaseră asemenea măsuri represive împotriva lor. Când sosiseră, în momentul debarcării din vagoanele de marfă, fuseseră anunţaţi că vor rămâne exclusiv pe perioada verii lui 1951 pentru a strânge recolta Bărăganului. Fără explicaţii, au fost anunţaţi şi în 1956 că pot reveni în satele natale, întorşi acasă, cei mai mulţi constatau că din avutul lor nu mai rămăsese nimic. În casele mai arătoase fuseseră între timp plasate sediile instituţiilor locale. Până la căderea regimului comunist, din fişele lor de încadrare şi din autobiografiile ce li se cereau cu diverse prilejuri, li s-a interzis să consemneze episodul deportării altfel decât „între anii 1951 – 1956 am domiciliat în localitatea…”, urma numele *” aşezării strategice”* cu semnificaţii precise pentru funcţionarii de „cadre” (Betea, 1993).

După unele statistici, în perioada 1950 – 31 martie 1968, în România au fost arestate 91 333 persoane. Dintre care mai mult de jumătate (55 527) între 1950 – 1953. S-a procedat la *internări administrative* (tară judecată) şi stabiliri de *domiciliu obligatoriu* în perioada 1950 – 1953 în 22 008 cazuri. Delictul cel mai des invocat a fost cel de

„uneltire contra ordinii sociale” (Tănase, 1996).

Forme acute a luat extreminarea şi *„reeducarea duşmanului de clasa”* în China comunistă. Cei care au fost etichetaţi, în timpul revoluţiei chineze, moşieri sau ţărani înstăriţi şi-au pierdut toate drepturile şi bunurile. Au fost totodată puşi sub supravegherea *” colectivului”* în scopul declarat al *reeducării* lor prin muncă manuală şi acţiuni propagandistice speciale. Eticheta de *„moşier”* acţiona ca un stigmat ereditar, urmaşii *„duşmanilor de clasă”* fiind obligaţi la reeducare.

În timpul *„revoluţiei culturale”* chineze, proverbul *„Din dragon – dragon naşte, din fenix – fenix naşte, din şobolan – şobolan naşte”*, era actualizat sub forma unei lozinci proletare. Fiii şi fiicele de activişti de partid erau *dragonii şi fenicşii* mitologiei chineze, iar progeniturile *” moşierilor”* – *şobolani.* Totodată Mao Zedong considera ţăranii săraci mai presus decât intelectualii. Într-o *” directiva** din 1965 (considerată baza de pornire pentru lansarea *” campaniei doctorului în picioare goale”),* Mao recomanda studenţilor de la medicină să nu citească prea multe cărţi. Facultăţile de medicină primeau absolvenţi de şcoală primară, doctorii de ţară urmând să dobândească deprinderile medicale prin practică (Li Zhisui, 1997).

Din punct de vedere psihosociologic, apreciem că reprezentările sociale ale *„duşmanului de clasă”* au fost funcţionale în perioada instaurării puterii comuniste. Ele s-au estompat în anii ’60 în remanenţei e criteriilor de admitere în anumite instituţii de învăţământ superior ori în grila de promovare sub forma cerinţelorde *„origine sociala”* bună. Expunerea acestor cerinţe a uşurat eforturile ofiţerilor din serviciile speciale în recrutarea de informatori (motivaţi în a-şi turna apropiaţii şi colegii de muncă prin ştergerea „petei” de dosar de-a fi avut, în familie, un fost deţinut politic sau un emigrant în străinătate).

În forţă a revenit însă în discursul post-comunist, maniheismul şi termenii consacraţi în care fusese *” combătut duşmanul de clasa”,* referentul fiind de această

dată tocmai categoriile valorizate anterior pozitiv: foştii *„revoluţionari de profesie”,* nomenklaturiştii, agenţii şi informatorii serviciilor speciale.

I. 5. „Dictatura proletariatului” şi „democraţia socialistă”.

„Era mulţimilor” şi „revoluţia bolşevică”.

Încă din secolul al XIX-lea, savanţi şi oameni de stat eminenţi din Europa au prezis naşterea *„omului de masă”* şi răsăritul unei *„ere a mulţimilor”* (Le Bon, 1895). Prezicerea s-a adeverit. În mod paradoxal însă, în cea mai mare parte a Europei pătrunderea maselor pe scena istoriei s-a înfăptuit tocmai în cadrul regimurilor totalitare (Arendt, 1951).

În ceea ce priveşte comunismul, trebuie precizat dintru-început că revoluţia bolşevică din 1917 a fost, în realitate, o lovitură de stat. Tehnicile utilizate de Lenin şi Troţki au fost şi sunt studiate în şcolile de pregătire pentru serviciile speciale (Malaparte, 1996). Realitatea arhivelor speciale, deschise cercetării istorice în ultimul deceniu, demonstrează că *„revoluţionarii de profesie”* care-au „eliberat” Rusia, au fost utilizaţi de germani în primul război mondial, ca mijloc de subminare a Imperiului Ţarist din interiorul său.

Cel care a avut ideea ca guvernul german să mizeze pe „cartea Lenin” fusese Alexander Helphand, cunoscut sub numele de Parvus, primul teoretician al *„revoluţiei permanente”.* Germanii concepuseră planuri pentru fiecare dintre inamicii lor – Franţa, Marea Britanie, Italia şi Rusia – care să sprijine o trădare din interior. Singur planul cu Lenin a avut succes. Liderul bolşevic acceptase după principiul că trebuie să cooperezi cu cei cu care împărtăşeşti anumite interese împotriva unui duşman comun.

Astfel că la 27 martie/9 aprilie 1917, un tren în care se aflau 32 de emigranţi a părăsit gara Zürich îndreptându-se spre Germania. Pasagerii erau viitori conducători bolşevici. La 3/15 aprilie 1917 au ajuns la Petrograd. Peste puţină vreme, Lenin a citit simpatizanţilor

săi documentul cunoscut sub numele de *„Tezele din aprilie”*. În el, propunea ieşirea Rusiei din război, parcurgerea etapei următoare a revoluţiei, naţionalizarea, dizolvarea armatei şi înlocuirea ei cu miliţii populare, trecerea întregii puteri politice, economice şi administrative în mâinile sovietelor, crearea unei noi Internaţionale.

Această etapă din primăvara lui 1917 seamănă mai mult a revoluţie decât evenimentele din toamnă când a avut loc o lovitură de stat, orchestrată de Troţki.

Autoritatea a fost confiscată de un mic grup, cu o participare de faţadă a maselor. În afara principalilor responsabili ai acţiunii, nimeni nu ştia ce s-a întâmplat.

Populaţia a reacţionat la *„revoluţia din octombrie”* cu o indiferenţă deplină.

Astfel, B. Kricevski, corespondentul din Rusia al ziarului francez de stânga, *„L'Humanité”* scrie, la cinci zile după cele petrecute, un reportaj cu titlul*” O bandă de tâlhari pune mâna pe Rusia* în articol afirmă că *„marea revoluţie socialistă”* nu a fost decât*” un complot militar, executat de pretorienii bolşevici, formaţi din oameni trândavi, desfrânaţi, toţi stricaţii din Retrograd, ajutaţi de câţiva militari şi de câteva mici unităţi ale flotei din Baltica, devotaţi bolşevicilor* însuşi Troţki recunoscuse în ziarul *„Izvestiia”* – scrie corespondentul – că *„locuitorii oraşului dormeau liniştiţi, habar neavând că în acel moment o nouă putere lua locul celei de până acum*

Despre reprezentările mulţimii, relevante sunt descrierile, sustrase controlului ideologic, făcute de martori ai evenimentelor din 1917. Reiese din ele un tablou halucinant al reacţiile populare din perioada februarie – noiembrie 1917, generat de confuzia produsă de lozincile bolşevicilor şi haosul Imperiului Ţarist.

„Mitingurile îmi produceau impresia unor case de nebuni, scrie Leon Donici, literat moscovit, refugiat în România după revoluţia bolşevică. *Câte feluri de mitinguri n-aveau loc în zilele acelea! Mitingul bucătăreselor, mitingul birjarilor, mitingul miliţienilor, mitingul*

chelneriţelor din restaurante. Las la o parte, bineînţeles, mitingul muncitorilor.

Toţi cereau opt ore de muncă, sporul salariului şi multe altele, până la controlul industriei inclusiv. De fapt, muncitorii lucrau numai patru-cinci ore pe zi, industria cădea. Trenurile se opriseră din cauza grevelor. Mulţi comercianţi lichidau întreprinderile, căci orice activitate comercială ajunsese imposibilă. În cele două luni de revoluţie, producţia a scăzut cu 40% până la 80%" (1996, p. 119).

În ceea ce priveşte" *conştiinţa revoluţionară*" indusă maselor de *„partidul călăuzitor",* acelaşi martor povesteşte astfel ceea ce putem numi momentul *ancorării* reprezentările sociale propagate prin lozinci:

„E foarte interesant cum îşi închipuia poporul rus revoluţia şi obiceiurile legate de ea. Prin toată Rusia erau împrăştiaţi diferiţi agitatori din toate partidele şi producând în mintea populaţiei un haos de idei şi de programe. În fiecare oraş, în fiecare sat aveau loc mitinguri şi rezoluţiile votate erau trimise, la Petrograd, guvernului. Din guvernământul Podoliskaia sau Hersonskaia (nu-mi aduc aminte din care anume) sosise odată în Capitală această rezoluţie: „Noi locuitorii volostei cutare, adunându-ne într-un miting în privinţa guvernării ţării, am hotărât unanim: Guvernarea să se facă astfel: întâi republica, apoi constituţia, al treilea guvernul provizoriu, al patrulea Duma de Stat şi la urma urmei, ţarul şi împăratul să-i controleze pe toţi patru".

Iar regimentele luau astfel de rezoluţii:

Război până la sfârşitul victoriei şi pacea imediată!

Bolşevicii organizau neîntrerupte mitinguri. Unele din ele mi s-au zugrăvit în minte pentru vecie. Era un miting în circul Modern pentru servitoare. Vorbeau mai mulţi oratori dar fără succes. Când s-a ivit însă la tribună d-na Kollontai, bolşevică, femeie foarte drăguţă, îmbrăcată cu gust şi împodobită cu diamante şi cu pietre scumpe, toate servitoarele au votat revoluţia bolşevică. Servitoarele credeau că dacă dânsele vor fi bolşevice, vor fi îmbrăcate

tot aşa de frumos şi vor avea tot astfel de diamante (Donici, 1996, p. 158).

„Dictatura proletariatului" – teorie şi practică

Nici istoria conceperii teoriilor despre revoluţia bolşevică nu este săracă în evenimente şi surprize. La cererea guvernului Prusiei, Marx fusese expulzat din Paris ca revoluţionar periculos, fiind nevoit să se mute la Bruxelles (1847). Intră aici în asociaţia secretă a *„Ligii comuniştilor".* Din însărcinarea celui de-al doilea congres al ei, Marx şi Engels i-au elaborat programul, cunoscut sub numele de *„Manifestul Partidului Comunist"* (1848), în patru capitole: *„Burghezi şi proletari", „Proletari şi comunişti", „Literatura socialista"* şi *„Poziţia comuniştilor faţă de diferitele partide opoziţioniste". Primul pas în revoluţia muncitorească* – scriau Marx şi Engels – *este ridicarea proletariatului la rangul de clasă dominantă*". Această frază a fost interpretată de Lenin în sensul instaurării" *dictaturii proletariatului* concept lansat şi pus în aplicare la mai bine de o jumătate de secol după ce *„fondatorii comunismului mondial"* îşi expuseseră programul. Apelul cu care se încheie – „Proletari din toate ţările uniţi-vă!" – va fundamenta ideologic crearea Cominternului, Cominformului şi a tuturor celorlalte organizaţii suprastatale iniţiate ulterior de Kremlin.

Marx şi adepţii lui reflectaseră însă prea puţin la tipul de stat ce-ar fi urmat să-l instaureze după cucerirea puterii. Probleme precum armonizarea relaţiilor între*" dictatura proletariatului" şi „democraţia socialistă*" erau lăsate în seama viitorului. De la teoriile expuse de Marx şi Engels – care nu definiseră*" dictaturaproletaritului"* – în temeiul evenimentelor, botezate*" revoluţie socialistă*", descrise anterior, Lenin va crea un nou regim politic. îl va descrie astfel în 1918: *„Dictaturaproletariatului, dacă traducem această expresie latină, ştiinţifică, istorico-filosofică într-un limbaj mai simplu, înseamnă următoarele: numai o anumită clasă, şi anume muncitorii de la oraşe – şi în genere muncitorii din fabrici, din industrie –, este în stare să conducă toată masa celor ce muncesc şi sunt*

exploataţi, în lupta pentru doborârea jugului capitalist, în însăşi acţiunea de doborâre, în lupta pentru menţinerea şi consolidarea victoriei, în acţiunea pentru făurirea unei orânduiri sociale noi, socialiste, în toată lupta pentru desfiinţarea definitivă a claselor".

„Dictatura proletariatului" – „precizează" Lenin va funcţiona în cadrul *„statului proletar".* Principiul său de bază este *alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănime, clasa muncitoare* având *rol conducător.*

Dincolo de asemenea teorii, ale căror sintagme vor deveni cadrele de construcţie ale *„limbii de lemn",* se pare că nici Lenin nu avea atunci o reprezentare cu mult mai clară asupra societăţii ce va urma *„revoluţiei bolşevice"* decât mulţimile descrise de Leon Donici. De altfel, într-un discurs ţinut la întrunirea tineretului socialist de la Zürich din 9/22 ianuarie 1917, Lenin afirmase că deşi Europa nu va putea evita revoluţia, *„noi bătrânii nu vom trăi să vedem bătălia finală a revoluţiei ce se profilează la orizont"* (apud Pipes, 1998, p. 112). Faptul se petrecea cu câteva săptămâni înaintea evenimentelor din primăvara lui 1917 de la Petrograd. Faţă în faţă cu realitatea aplicării teoriilor despre guvernarea poporului, în încercarea de a găsi soluţii pentru" *dictaturaproletaritului*", Lenin a scris" *Statul şi revoluţia" şi „Tezele din aprilie*" (1917). Cea dintâi dificultate pentru aceia care-au încercat să le comenteze de pe poziţii „partinice" a fost justificarea unei *„dictaturi a proletariatului",* fără proletariat. De fapt, conducătorii bolşevici şi-au construit sistemul politic din mers, în cea mai mare parte improvizând. *„Forma de stat"* a *„dictaturii proletariatului"* au fost considerate *„sovietele*" create în revoluţia rusă din 1905.

„Nu o republică parlamentară – scria Lenin *în „Tezele din aprilie"* (1917) cu referire la forma de guvernare – *întoarcerea la aceasta după Sovietul deputaţilor muncitorilor ar fi un pas înapoi, ci o republică a sovietelor muncitorilor şi ţăranilor săraci din întreaga ţară de jos în sus*". De fapt, bolşevicii declanşaseră revoluţia din 1917 în numele sovietelor, nu al partidului lor

care n-avea cum şi acceptat de mulţimile de cetăţeni. Nici chiar delegaţii la Congresul Sovietelor din primăvara lui 1917 nu şi-au exprimat opţiunea ca ţara să fie condusă de un singur partid. Înşişi apropiaţii lui Lenin vedeau noua guvernare ca o coaliţie a tuturor partidelor. Astfel sovietele (a căror corespondenţă românească au fost *” consiliile populare”*) au fost înfiinţate, după 1917, pe toate palierele ierarhiei administrative a Rusiei şi celorlalte teritorii intrate în componenţa şi sub influenţa URSS.

O întrebare esenţială la care Lenin a fost nevoit să dea soluţii aplicabile în practica politică şi socială a fost modul de exercitare al guvernării prin *” dictatura proletariatului”*.

„Evidenţă şi control – iată lucrul necesar pentru organizarea, pentru buna funcţionare a societăţii comuniste în prima ei fază, a fost răspunsul său. *Toţi cetăţenii devin acum slujbaşi salariaţi ai statului care este constituit din înşişi muncitorii înarmaţi. Toţi cetăţenii devin acum funcţionari ai unui singur „sindicat” de stat care cuprinde întregul popor. Totul constă acum în aceea ca ei să lucreze deopotrivă respectând cu exactitate cuantumul muncii şi să fie retribuiţi deopotrivă”.* Rezultatul acestei egalităţi? *„întreaga societate nu va fi decât un singur birou şi un singur atelier cu muncă egală şi salariu egal”.*

Urmează câteva detalii administrative, evidenţa şi controlul fiind *” reduse până la neobişnuit de simple, accesibile oricărui om cu ştiinţă de carte, operaţii de supraveghere şi înregistrare; la cunoaşterea celor patru operaţii aritmetice şi la eliberarea unor chitanţe corespunzătoare”*. După asemenea descrieri ale guvernării şi administrării de către *” dictatura proletariatului”*, Lenin extrage celebra concluzie despre guvernanţii ţărilor comuniste: până şi bucătăresele vor putea conduce statul!

Ideile lui Lenin despre practicarea *„dictaturii proletariatului”* au fost puţin popularizate în epocă şi aproape necunoscute urmaşilor începând cu epoca stalinistă. „Biroul” şi „atelierul” imaginate de el n-au

funcţionat, în pofida numeroaselor comisii de evidenţă şi control create. Pragmaticul om politic a făcut atunci un viraj către trecut: începând din 1921, a introdus *„nouapolitică economică”* (NEP). În planul ideologiei însă, s-au amplificat modalităţile propagandistice de potenţare a reprezentării unui *„viitor luminos”,* plasat într-un timp indefinit. Unde toţi vor munci*” după capacităţi”* şi vor primi *„după nevoi”,* aceasta fiind forma supremă şi definitivă de manifestare a democraţiei, începută ca *„dictatură a proletariatului”.*

În martie 1919, Comitetul Central – organul suprem de conducere al partidului comunist, înfiinţase două noi instituţii pe lângă Secretariat: Politburo – cu rolul de a lua decizii în problemele politice urgente şi Orghuro – organizaţia de cadre a partidului.

Lenin şi tovarăşii lui conduceau însă atât partidul cât şi Sovnarkom-ul, instituţia executivă supremă. Deciziile erau luate de regulă la nivelul Comitetului Central şi al Politburo, fiind după aceea supuse discuţiilor în cadrul Sovnarkom, adesea cu participarea unor specialişti din afara partidului. Lenin era şeful incontestabil al ambelor organisme, Sovnarkom-ul fiind de la începuturi plasat tacit în subordinea partidului.

Cumulul de funcţii practicat de foştii *„revoluţionari de profesie”* va fi, de asemenea, instituit ca practică generală a guvernării *„dictaturii proletariatului”*. În timpul războiului civil, puterea supremă pe care Lenin plănuise iniţial să o concentreze în mâinile sovietelor, a trecut în cele ale birocraţiei partidului.

Regimul creat de Lenin după venirea la putere nu semăna cu vreun altul. În principiu acesta poate fi considerat ca alcătuit dintr-o *putere dual*ă; o dictatură autoritară, exercitată de partid şi o instituţie democratică ce reprezenta autoguvernarea populară – sovietele, dirijate de către partid. Deoarece partidul funcţiona pe baza *centralismului democratic,* guvernarea sovietelor era practic anihilată. Fasciştii şi naziştii au împrumutat ulterior aceste metode de guvernare ale comuniştilor.

Nefiind precedente, oamenii au avut nevoie de un mare număr de ani pentru a înţelege natura comună şi adevărată a extremei stângi şi extremei drepte (Arendt, 1951).

Stalin a introdus ulterior o schematizare maniheistă a conceptului de *„dictaturaproletariatului"* şi a indus falsa impresie a argumentării logice şi precise. Astfel în perioada războiului civil, afirmă Stalin, pe primul plan a stat latura violentă a dictaturii, ceea ce nu exclude *„munca economică"*. În perioada construirii socialismului, pe primul plan stă *„munca paşnică, organizatorică, culturală".* Ceea ce, de asemenea, nu exclude violenţa faţă de *clasele exploatatoare* care n-au fost definitiv zdrobite. În esenţă însă, Lenin şi Stalin au impus întregii populaţii regulile şi metodele pe care organizaţia lor, Partidul Bolşevic, constituit pe bază de voluntariat, le adoptase pe vremea când nu era la putere. Deşi n-a avut vreodată o fundamentare teoretică riguroasă, partidul unic s-a dovedit a fi creaţie durabilă şi de mare influenţă. Voluntariatul *„revoluţionarului de profesie",* transformat în coerciţie pentru întreaga populaţie, a fost o metodă de construcţie a totalitarismului comunist. Astfel a apărut *„societateapartocratică",* condusă de partidul unic, cu dictatura consfinţită prin constituţie (Pipes, 1998).

Asemenea precizării nefiind considerate adecvate în condiţiile sovietizării altor ţări europene, în cazul lor a fost teoretizată, sub numele lui Stalin, o nouă formă de *„dictatură a proletariatului"* – *„democraţia populară".* Termenul (menit a induce în eroare opinia publică mondială şi pe aliaţii URSS din timpul războiului), va fi ulterior definit ca *„formă superioară a dictaturii proletariatului", „cu aceleaşi ţeluri ca şi puterea sovietică"*. Din nou, *„argumentul ştiinţific"* invocat vor fi previziunile predecesorului Lenin care estimase*" o abundenţă şi o diversitate enormă de forme politice"* cu aceeaşi*" esenţă" – dictatura proletariatului.*

„Curelele de transmisie „ale partidului şi „statul întregului popor”.

O ierarhie politică a clasei muncitoare în funcţie de conştiinţa şi scopurile revoluţionare ale indivizilor fusese schiţată de Lenin încă din 1904, astfel: 1*. organizaţiile de revoluţionari;* 2. *organizaţiile muncitoreşti* (aceste două categorii formează împreună partidul); 3. *organizaţiile muncitoreşti ce nu se alătură partidului dar sunt supuse, în fapt, controlului şi conducerii de către acesta;* 4. *elementele neorganizate ale clasei muncitoare,* care, în parte, se supun şi ele conducerii social-democraţiei. Lista se prelungeşte cu organizaţiile de masă, de copii, de tineret, de femei etc, controlate de partid şi distincte de el. Ele sunt numite de Lenin în exerciţiul puterii *„curelele de transmisie ale partidului”*.

Atenţie aparte acordă *sindicatelor* care se află cu partidul revoluţionar într-un raport de „armonie prestabilită”, chiar dacă sindicaliştii nu au dobândit conştiinţa aceasta.

Pentru a-i face conştienţi, propune ca în interiorul sindicatului să înfiinţeze secţii ale partidului. *(„Un nucleu mic, strâns închegat, format din muncitorii cei mai de nădejde, cei mai cu experienţă şi cei mai căliţi, care să aibă oamenii săi de încredere în principalele regiuni şi să fie legat după regulile celei mai stricte conspiraţii, cu organizaţia de revoluţionari”).* Astfel una dintre tacticile de acţiune ale cominterniştilor ilegalişti devine infiltrarea în sindicate, organizaţii de tineret sau femei, unde, după indicaţiile leniniste, folosesc alt limbaj decât cel din *celula de partid.*

După ce bolşevicii au ajuns la putere şi rolul conducător al partidului unic a fost legiferat prin constituţie, ideologia comunistă precizează, din nou, funcţiile şi poziţia organizaţiilor de masă. *„Dictatura proletariatului”* se sprijină pe sindicate, cooperative, uniunea tineretului care sunt *” pârghii”, „curele de transmisie”, „verigi principale ale mecanismelor ei care leagă statul proletar de întreaga masă a oamenilor*

muncii”. Cu ajutorul lor, *„dictatura proletariatului”* se exercită la nivelul întregii societăţi (Rozental şi Iudin, 1954, p. 167).

Realităţile derivate din aplicarea teoriei, au fost descrise de către scriitorul Panait Istrati. După 16 luni de călătorie în URSS, la finele deceniului trei Istrati s-a întors vindecat de iluziile viitorului comunist al omenirii. „Armonia” partid – sindicate i-a apărat astfel:

„Toată lumea ştie ce este Partidul Comunist: o armă de luptă pentru cucerirea puterii de proletariat a cărui pârghie de comandă se află la Moscova. Dar lumea muncitoare ştie oare ce sunt Sindicatele Roşii? înainte de război când nu exista nici roşul, nici albul, nici negrul, se aflau pur şi simplu sindicate muncitoreşti care luptau împotriva patronatului. Întreb: împotriva cui luptă Sindicatele Roşii, în URSS? Ce raţiune le justifică existenţa, imensa lor forţă, într-o ţară în care patronatul este de domeniul amintirii?

Iat-o: de-a deţine toate mijloacele prin care un muncitor şi-ar câştiga existenţa şi de-a nu distribui locuri de muncă decât în funcţie de ceea ce gândeşte cel ce vrea să mănânce, muncind. Datorită Sindicatelor Roşii, Partidul îşi impune legea în uzină, în atelier, în magazin, în birou, în locuinţă. Peste tot. Nimeni nu-şi poate găsi un angajament altfel decât prin sindicat. Şi odată alungat din sindicat nu-ţi rămâne decât să-ţi zbori creierii: orice activitate lucrativă, orice posibilitate de a-ţi câştiga existenţa îţi sunt refuzate.

Gândiţi-vă la puterea înspăimântătoare pusă în mâinile unor oameni cărora şcolile oficiale le spun că morala şi cinstea nu sunt decât „prejudecăţi burgheze” şi că singur materialismul există în mod real pe acest pământ. Gândiţi-vă că chiar dacă şcolile comuniste ar preda contrariul şi încă ar fi o calamitate socială de-a preda majoritatea populaţiei arbitrarului unei minorităţi infime de oameni, care la urma urmei nu se poate transforma în îngeri” (Istrati, 1990, pp. 103 – 104).

Pentru crearea unor reprezentări sociale adecvate au

fost utilizate şi practicile exemplului sovietic ori „schimburilor de experienţă" prin *„delegaţii de oameni ai muncii"* trimise în *„ţara sovietelor"*.

Comunicarea cetăţenilor sovietici cu străinii fiind bine controlată şi coordonată de serviciile speciale şi sectoarele propagandei de partid, reprezentările *„democraţiei dictaturii proletariatului"* deveneau credibile pentru vizitatorii străini. Întorşi acasă, propagandiştii relatau prin *„mijloacele de exprimare democratică"* – gazetele de perete, şedinţele sindicale ori presa de partid – despre *" bastionul păcii şi democraţiei".* Imaginile erau obiectivate prin conferirea unor sensuri adecvate ideologiei. Până şi cozile moscoviţilor din faţa magazinelor au fost prezentate în presa românească de partid ca o *„dovadă a disciplinei şi ordinii oamenilor sovietici"* şi implicit *„expresie a democraţiei"* („Scânteia", 1946).

Şi teoria *„curelelor de transmisie ale partidului"* va suporta modificări în timp, La cel de-al XXII-lea Congres al PCUS (1961) a fost adoptat un nou program al partidului care declară că ţara intrase în *„prima fază a trecerii de la socialism la comunism". „Dictatura proletariatului"* fiind încheiată, începe o etapă nouă *a „statului întregului popor"* unde partidul îşi menţine *„rolul conducător".* Fiecare individ al societăţii sovietice – de la nivelul preşcolarilor, până la şi inclusiv al pensionarilor – este de-acum cuprins într-o organizaţie controlată de partid. Sloganul oficial care proclamă interesele generale ale societăţii (respectiv ale grupărilor politice şi profesionale cărora le aparţin), mai presus de orice interese personale, reglementează, în fapt, principiul de bază al societăţii totalitariste. Se reiterează şi în această etapă idealul dispariţiei statului. Dar statul socialist e tot mai puternic şi mai concret prin constrângerile şi controlul pe care le exercită asupra individului iar în dispariţia sa nu mai crede nimeni (Chatelet şi Pisier, 1994).

Noile constructe şi teorii ideologice emise oficial în URSS au fost imitate, cu mici modificări, în celelalte ţări socialiste.

Soldaţii partidului în etapa *„dictaturii proletariatului”,* partidul comunist a fost decretat *„forţa conducătoare şi îndrumătoare”*. În funcţie de etapa parcursă i se vor atribui roluri precum: *„detaşamentul înaintat”, „avangarda clasei muncitoare”, „nucleu politic”* sau *„centru vital al societăţii* Rolul conducător al partidului în toate ţările *lagărului socialist* a fost legiferat în constituţiile lor. Constituţia URSS, adoptată în 1936 cu menţiunea *„consfinţirii victoriei socialismului”*, legifera*” rolul conducător al clasei muncitoare”, „lărgirea şi întărirea bazei dictaturii clasei muncitoare*” datorită*” transformării ţărănimii dintr-o forţă şovăitoare într-un puternic şi trainic sprijin al puterii sovietice” (*Rozental şi Iudin, 1954, p. 168).

De la începuturile puterii, partidul bolşevic (rebotezat în 1918 Partidul Comunist), nu era supus nici unui control din afară. Deşi dirija întreaga societate el nu era supravegheat în vreun fel. Un organism autonom, independent, subordonat doar liderului său avea să rămână, în Rusia, până la desfiinţarea lui (august 1991). *„Agentul ales de istorie”* spre a conduce omenirea spre era comunistă – cum era prezentat rolul său – avea o putere nelimitată. Dacă înainte de 1905, Rusia fusese condusă prin ucazuri, din 1917 a început a fi guvernată prin decrete care intrau în funcţiune de îndată ce Lenin le semna. Practica se va generaliza ulterior în toate ţările conduse de partide comuniste.

În încercarea de justificare a calificativelor de *„democraţie adevărată*” sau *„formă superioară a democraţiei*” atribuite *„dictaturii proletariatului”,* numărul membrilor partidului s-a extins în mod excepţional.

În februarie 1917, partidul bolşevic număra23 600 membri dar în doi ani numărul lor crescuse de peste zece ori. Metoda a fost, de asemenea, copiată în statele-satelit. Bunăoară, în România, evoluţia membrilor de partid a fost următoarea: august 1944 – 883 membri; octombrie 1945 – 256 865 membri, februarie 1948 – 1 060.000 membri. Creşterea efectivelor comuniştilor din România a fost

asemănătoare acelora din Bulgaria şi Polonia. În Cehoslovacia însă, numărul comuniştilor atinsese în 1948

cifra de 2, 3 milioane, adică o treime din populaţia adultă a ţării (Ciuceanu, 1994). Între timp avuseseră loc şi alte transformări la nivelul nucleului partidului comunist. *„Dictatura proletariatului”* s-a afirmat în vârful ierarhiei politice ca interzicere a *„opoziţiei” său. fraclionismului de partid”.* Iniţial, confruntările şi divergenţele teoretice fuseseră acceptate ca atribute fireşti ale întrunirilor bolşevice. În 1904, însuşi Lenin admitea că în partid vor exista întotdeauna *„controverse şi lupte”* care vor trebui însă dirijate *„pe un făgaş partinic”* de către congres. Când s-a propus sistarea luptei între grupările de partid (1912), Lenin s-a opus. A condamna lupta între grupări în general, înseamnă a condamna şi lupta bolşevicilor împotriva lichidatoriştilor, a argumentat el. Recomanda însă condamnarea luptei fără idei *(„firacţionismul fără principii”* cum va fi denumită, în limbaj propagandistic, *„lupta pentru putere”* adică o competiţie deschisă pentru ocuparea unei poziţii mai spre vârful ierarhiei).

Exerciţiul puterii l-a determinat pe Lenin să-şi schimbe convingerile teoretice. În 1921, în perioada celei mai aspre crize a puterii sovietice, Lenin „a lansat chemarea” încetării temporare a opoziţiei în partid şi dizolvării tuturor grupărilor şi fracţiunilor ce erau atunci în rândul bolşevicilor. La moartea liderului, cea mai mare parte a activului de partid înţelegea dreptul la opoziţie şi la a critica vârfurile conducătoare şi politica lor.

Cu sprijinul unor teoreticieni ca Troţki, Buharin, Kamenev, Zinoviev (ce-au devenit ulterior victime ale propriilor principii), Stalin a reorientat semnificaţia conceptului *„fracţionism fără principii”* împotriva tovarăţilor săi. Tuturor comuniştilor li s-a interzis dreptul la critică sau opoziţie faţă de conducătorii lor. *„Nu avem dreptate decât cu partidul şi prin partid, căci istoria nu ne furnizează un alt mod de a avea dreptate”* este lozinca dictaturii deşi în partid lansată de Troţki.

Trăsătura esenţială a bolşevismului a devenit

unitatea disciplinată şi acceptarea necondiţionată a deciziilor superiorilor. *„Disciplina conştientă”* a devenit în practică supunerea oarbă în faţa *„voinţei conducătorului* Orice divergenţe de opinie în Biroul Politic condus de Stalin au fost prezentate public ca *„agentură*" a cercurilor imperialiste, burgheze sau mic-burgheze în CC al PCUS.

Interzicerea atitudinilor critice şi pierderea contactului cu membrii de partid au fost premisele dictaturii staliniste. Lozinca unităţii partidului şi *„dictatura proletariatului”* i-au folosit lui Stalin în impunerea şi consolidarea dictaturii personale şi în lichidarea oricărei controverse în partidul unic. *„A respecta linia partidului”* a devenit sinonimul*” disciplinei de partid”* pentru fiecare comunist şi, prin extensie, pentru întreaga populaţie. În plan practic aceasta însemna repetarea pe toate palierele socialului a deciziilor şi declaraţiilor liderului partidului. De pe această culme a atotputerniciei sale, Stalin a transplantat formele şi relaţiile de putere în statele din Europa Centrală şi de Est.

Mascarea luptei pentru putere sub diverse formulări ideologice este demontată cu numeroase exemple provenite din arhivele serviciilor speciale şi ale nucleelor de decizie politică – Biroul Politic şi Comitetul Central. Situaţia Partidului Comunist din România (PCdR) este reprezentativă. Înfiinţat în 1921, în urma desprinderii fracţiunii celei mai radicale din PSDR, cei aproximativ 2000 membri sunt rezultatul coalizării mai multor grupuri radicale care activaseră separat în Rusia, Imperiul Austro-ungar şi Regatul României. De la începuturile existenţei sale şi până în 1944 a avut o structură centrală pulverizată în principal datorită interzicerii sale (1924). Activând în ilegalitate, cu trei conduceri – una la Moscova (secţia Cominternului ce-i dirija activiatatea), alta la Viena sau Praga (unde trăiau clandestin membrii Biroului său Politic) şi Secretariatul din ţară – sunt lesne de înţeles divergenţele doctrinare şi tactice. În 1944 când accede la guvernare, conducerea partidului era blocată de „lupta pentru putere”, manifestată în trei direcţii: grupul venit de

la Moscova (dirijat de Ana Pauker ce părea a avea prioritate absolută); grupul ieşit din închisori (reprezentat de Gheorghiu-Dej) şi Secretariatul ce rezistase, la Bucureşti, în clandestinitate (în frunte cu Ştefan Foriş, blocat sub acuzaţia de colaborare cu regimul nazist).

În clandestinitate, ca şi după venirea la putere, fiecare grup controlează o reţea, relaţiile de interior bazându-se deseori pe raporturi de rudenie sau etnice. Şi relaţia cu liderii comunişti de la Moscova a fost caracterizată ca o *relaţie clientelară.* Grupurile din România – ca şi cele existente în restul statelor-satelit – căutau să se afilieze unui clan sau altul de la Kremlin. Poziţia clanului moscovit este determinantă pentru poziţia în partidul-satelit al grupului ce i s-a afiliat. Declinul lui Troţki, Buharin, Kamenev, Zinoviev au determinat seisme în ierarhia comuniştilor români. Moartea lui Stalin (1953) şi încercările de a acapara puterea ale diverselor fracţiuni din interiorul PCUS au condus la scindări în conducerea din statele-satelit. Sub lozincile *" unităţii partidului" şi „centralismului democratic"* au fost eliminaţi adversarii.

„N-au ce căuta în partid cei ce ar căuta să aducă cea mai mică atingere unităţii partidului, declară în 1948 Gh. Gheorghiu-Dej. *Niciun fel de fracţiuni şi grupuleţe nu pot fi admise în partidul revoluţionar al proletariatului avangardă a întregului popor".* Aceste opinii sunt în esenţă teoriile lui Stalin. Abaterea de la litera şi spiritul lor însemna *„fracţionism* în epocă aceasta fiind *" crima revoluţionarilor de profesie"* (Bârlădeanu, 1997).

Pentru menţinerea acestui cadru rigid au fost operate „verificările" şi *„epurările"* la toate nivelurile partidului.

În România, prima „verificare" are loc în 1948 – 1950. În mai 1950, Gheorghiu-Dej face publică analiza lor. Pentru *" îmbunătăţirea compoziţiei sociale a partidului a cadrelor de partid"*, declară Gheorghiu-Dej, din cei 1 060.000 membri de partid câţi fuseseră în februarie 1948, mai rămăseseră 720.000*. În* decembrie 1955, rămăseseră 595 363 membri. *„Epurarea"* fusese coordonată de Moscova, fapt evident şi din reducerea masivă a efectivelor

celorlalte *„partide frăţeşti”;* în Cehoslovacia, în aceeaşi perioadă efectivele au scăzut de la două milioane la 1, 4 milioane membri de partid; în Polonia, de la 1 400.000 comunişti, în 1948 au rămas 1 100.000 în 1952; iar în Bulgaria din 500.000 membri în 1948, în 1951 erau mai puţin de 300.000.

În ce termeni ideologici se punea în discuţie *„fracţionismul de partid”,* în România, după moartea lui Stalin, aflăm din *„autocriticile”* unor foşti ilegalişti „epuraţi”. Sancţiunea lor fusese motivată de instanţele superioare ale partidului în termenii*: „În spiritul unităţii partidului”, „păstrării autorităţii conducerii partidului”, „întăririi legăturii partidului cu masele largi*

Pavel Ştefan, bunăoară, fost ministru de Interne (1955), fusese exclus din partid şi *„trimis la munca de jos”* pentru *„discuţii fracţioniste, purtate în afara cadrului organizat al partidului, pentru calomnierea şi negarea rolului conducător al partidului*”. Din memoriul prin care solicita reprimirea în partid (datat 1 iulie 1964), reiese că fusese exclus pentru că „purtase discuţii” cu alţi tovarăşi „în cadru neorganizaf1 despre nemulţumirea cu care primise numirea sa într-o funcţie la comandamentul aviaţiei. Autocritica autorului conferă notele reprezentării *„disciplinei de partid”* în epocă: *„Eu am reuşit să fac în acea perioadă o analiză profundă şi să înţeleg necesitatea mutării mele la Comandamentul aviaţiei, să smulg din mine orice ambiţie şi încăpăţânare, orice rămăşiţă a gândirii că aş fi fost retrogradat aşa cum am înţeles în acea perioadă,* scrie Ştefan. *Ca soldat disciplinat al partidului (...) trebuia să înţeleg în mod just sensul mutării (...) Discuţiile purtate au fost inadmisibile, ele fiind în cadrul neorganizat al partidului, iar măsurile luate de partid împotriva mea şi sancţiunea supremă ce mi-a fost aplicată au fost juste şi le consider juste. Xu-mi era permis mie şi nimănui nu-i este permis să discute în afara partidului sau să-şi manifeste nemulţumirea faţă de anumite hotărâri luate de partid”.*

Asemenea accepţiuni ale disciplinei vor inhiba orice

spirit de iniţiativă". *Crima de gândire*" imaginată de Orwel în celebrul său roman" *1984*" este, de altfel, reprezentarea extremă a efectelor ei.

II. Forme şi tehnici de propagandă

II. 1. Reprezentări sociale şi propagandă

Mecanisme funcţionale

Dacă în capitolul precedent am abordat procesul de formare a reprezentărilor sociale, insistând asupra determinării raporturilor între formele intelectuale şi situaţiile socio-politice, în cele ce urmează continuăm analiza unor reprezentări sociale datorate ideologiei comuniste din perspectiva acţiunii actorilor sociali implicaţi în propagarea lor.

În studiul său asupra trecerii de la o teorie ştiinţifică la reprezentările sale sociale, S. Moscovici (1976) aprecia că procesul presupune:

1. Ca teoria ştiinţifică (în cazul nostru, ideologia) să se schimbe într-un ansamblu relativ autonom de relaţii, susceptibil de a se constitui într-un cadru de conduită al fenomenul pe care l-a evidenţiat şi compatibil cu sistemul de valori dominante;

2. Stabilirea unităţii semnificaţiilor în raport cu circumstanţele penetrării sale sociale, aspectele esenţiale ale realităţii pe care o afectează şi asupra căreia respectiva teorie poate avea o acţiune.

Cum se „materializează" conceptele teoretice în reprezentări? Procesul pare să conţină două momente convergente, răspunde S. Moscovici. Primul este cel al **obiectivării** teoriei (respectiv conceptului), moment în care ea e schematizată. Etapa se realizează prin două secvenţe: una care merge de la teorie la imaginea sa; cealaltă care relaţionează imaginea cu edificarea socială a realităţii. În prima secvenţă, noua teorie este confruntată cu sistemul de valori existent. A doua are consecinţe mai complexe. În final, ea devine un sistem propriu de categorizare a persoanelor şi comportamentelor.

Cel de-al doilea moment, **ancorarea** presupune inserţia teoriei în ierarhia valorilor şi printre operaţiile

sociale cotidiene. Ancorarea transformă ştiinţa (sau ideologia) în cadru de referinţă şi în reţea de semnificaţii. Deşi elaborată într-un cadru restrâns de specialitate, într-un timp (nu foarte scurt), noua doctrină ori paradigmă se transformă într-un „a şti" util tuturor. Prin reprezentarea socială astfel realizată, teoria se constituie într-un mediator şi un criteriu de relaţii între grupuri şi valori comune. La acest nivel însumează interpretarea relaţiilor interpersonale şi a conduitei membrilor grupului ce-o preiau, în final, reprezentarea sa socială devine sistem social de interpretare polivalent, mult mai general decât destinaţia teoriei ce-a generat-o, parţial automatizat şi prin aceasta, parte integrantă a comportamentului social, real şi simbolic (Moscovici, 1976).

Din exemplele prezentate în capitolele precedente reiese că, din momentul în care se constituie în sisteme de interpretare, reprezentările sociale datorate unor concepte fundamentale ale ideologiei comuniste dobândesc statut social de mediator între membrii aceluiaşi grup, devin ceea ce Moscovici numeşte *„ordinatori de conduite şi percep le"* (1976, p. 182). În cazul societăţilor comuniste post-belice, după *„regimul democraţiilor populare",* reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste se impun ca sistem şi criteriu exclusiv de interpretare şi ordonare. Exemplele momentelor istorice narate dovedesc cum contextul penetrării unei teorii în societate defineşte sensul dominant ataşat reprezentării sale. Ca şi în antropologie sau istorie, importanţa contextului este recunoscută şi de sociologi deşi deseori (în anchetele de opinie, mai ales) se uită de acest aspect.

În general, difuziunea unei reprezentări sociale instituie o *relaţie de opoziţie* faţă de o concepţie alternativă. Relaţia de opoziţie este împinsă la limita antagonismului în cazul ideologiei care, prin definiţie, are caracter partizan şi exprimă interesele sau opţiunile unui grup social. Ideologia comunistă se propunea în fond ca o credinţă iar în final ca dogmă, revendicând în exclusivitate *„adevărul",* în opoziţie totală *cu „minciuna"* ideologiei

contrare, capitalistă (aşa cum islamul revendică pentru sine „adevărul" în opoziţie cu lumea creştină şi invers). Ideologia propune o imagine, o reprezentare despre lumea socială, iar aceasta este în primul rând justificativă, defensivă şi apologetică. Dincolo de un „sâmbure de adevăr", scotomizează realitatea şi riscă să devină *„falsă conştiinţă".* Mai presus de viaţa reală, ideologia comunistă instituie sloganul *„cine nu-i ca noi, e-mpotriva noastră"*. În faza de declin a oricărei ideologii se accentuează distorsiunea realităţii la care ea se referă. Pornind de aici o seamă de autori consideră ideologia comunistă ca fiind o imagine răsturnată. A. Soljeniţîn a caracterizat-o drept *„credinţă în care nu se crede",* iar N. Mandelştan a numit aceeaşi ideologie *„biserică pe dos".* Difuziunea largă, împărtăşirea în masă a unei ideologii a făcut pe unii autori să aprecieze că ea *„nu are nimic în comun cu problematica adevăratului şi a falsului, nici cu noţiuni ca ocultarea şi falsa conştiinţă"* (Giust-Despraises, 1996). Argumentul ar fi că nimeni nu poate evita impactul socialului, nu se poate sustrage influenţei sale şi nu poate astfel revendica adevărul unei ideologii, care exprimă efectiv poziţiile unui grup social, categorii sau clase. *Ideologia construieşte o imagine a puterii,* o legitimează ca *adevăr* şi o apără, îndeplinind deci o funcţie defensivă. Marxism-leninismul, ca doctrină a lumii comuniste, s-a pretins a fi o „ştiinţă", care oferă reprezentări, interpretări colective şi univoce ale realităţilor social-economice. Sprijinindu-se pe o reprezentare mentală, ideologicul este *„o strivire a fantasmei"* pentru că o proiectează în absolut, o reduce şi o limitează (Kaes, 1996). Logica inferenţei silogismului în care concluzia e cunoscută înaintea premiselor este regula operaţională a formării acestor reprezentări (Moscovici, 1976). Consensul intersubiectiv se obţine în cazul ideologiei nu atât pe baza adevărului propoziţiilor avansate, ci datorită presiunilor exercitate de mijloacele de propagandă: repetiţie şi condiţionare, orientare polarizată, schematizare stereotipă până la clişeu sau slogan, stigmatizarea poziţiei contrare, reducerea ei la o

caricatură, ameninţarea fizică şi psihică etc.

Moscovici (1997) determină trei faze în evoluţia fenomenului: a) **faza ştiinţifică** a elaborării într-o teorie prin intermediul unor discipline ştiinţifice; b) **faza reprezentaţională,** când teoria difuzează într-o societate, iar imaginile, conceptele şi vocabularul sunt reproiectate şi adaptate; c) **faza ideologică,** în care reprezentarea este apropiată de un partid, de o şcoală de gândire sau de un organism de stat şi este reconstruită logic pentru a fi impusă în numele ştiinţei.

Credinţa astfel rezultată prezintă un conţinut, derivat de jos, şi o formă, derivată de sus, aceasta din urmă dând sens comun unei „aure ştiinţifice". Ulterior W. Doise (1996) demonstrează cum intervenţia unei instanţe sociale, a unui grup sau instituţii care îi apără valoarea, transformă reprezentarea socială în ideologie. Autorul menţionează printre alte exemple, promovarea unor reprezentări (asupra naturii) de către mişcările ecologice pentru a ilustra mişcarea în trei timpi a unei reprezentări, în drumul ei de la ştiinţă spre simţul comun şi apoi spre o ideologie. În context, cazul doctrinei marxist-leniniste în perioada comunistă funcţionează ca un contra-exemplu: o evoluţie de la ideologie spre simţul comun. În concluzie, procesarea informaţiei se realizează printr-o dublă mişcare: 1. ascendentă – de la fapte şi evenimente curente spre noţiune sau teorie; 2. descendentă – de la teorii ştiinţifice şi ideologii supuse difuziunii şi receptării sociale, care subsumează experienţe cotidiene unor scenarii preconizate de produse vulgarizate ale ştiinţei sau ideologiei. În final, imaginarul colectiv reuneşte reprezentările centrale, comune unui grup social real.

Prin urmare, pentru a deveni parte a vieţii cotidiene, teoriile ştiinţifice sau ideologice suferă transformări. Rolul acestora revine *„savanţilor amatori", „vulgarizatorilor ştiinţifici", „animatorilor culturali",* cum îi numeşte Moscovici (1976) pe reprezentanţii ştiinţei, culturii şi tehnicii din public şi pentru public. Adesea, fără a şti, fără a dori, ei sunt un hiatus între producătorii şi consumatorii

actului de creaţie, participând la formarea reprezentărilor sociale. Consecinţă a diviziunii între *„producţia”* şi *„consumul”* actului cultural este multiplicarea acestor profesiuni din care în societăţile contemporane se remarcă profesia gazetarilor. Ei creează, după expresia aceluiaşi psiholog, o adevărată *„pedagogie a reprezentărilor sociale”*.

În cazul regimului comunist, în cadrul unor şcoli şi cursuri speciale a fost formată categoria *„propagandiştilor”* pentru a media procesul propagării ideologiei comuniste. Erau activişti de partid, animatori culturali, propagandişti ori pur şi simplu cadrele didactice şi restul specialiştilor din toate domeniile care, fără excepţie, pe lângă responsabilităţile profesionale o aveau şi pe aceea a răspândirii ideologiei comuniste ca şi *„concepţie ştiinţifică despre lume şi viaţa”*. Periodic, *„propagandiştii”* erau obligaţi să participe la cursurile de reciclare vizând ajustările reprezentărilor conform ideologiei din diverse etape ale regimului comunist.

Intervine, aşadar, la nivelul segmentului difuzării un proces psihosociologic tot atât de dificil de definit ca ideologia sau reprezentările sociale: **propaganda.**

Nu întâmplător, propaganda a apărut într-o perioadă de mari tulburări religioase, s-a perfecţionat în timpul războaielor şi a dat contur publicităţii într-o economie concurenţială (Moscovici, 1976). Cu toate acestea, o metaanaliză a studiilor despre propagandă, le-ar prezenta rezultatele ca nesemnificative. Din punct de vedere metodologic, ele se limitează la descrierea mijloacelor şi tehnicilor sau cercetarea cauzelor şi scopurilor procesului, caracterul acestora fiind mai curând politic şi polemic decât obiectiv şi sistematic. Din păcate însă, în chiar cercetările consacrate din politologic, investigaţiile asupra politicii tind să se restrângă la domeniul gândirii organizate, raţional constituite, logic conduse. Mass-media a devenit o campioană în promovarea dezbaterilor asupra destinului colectivităţilor, percepute prin înfruntarea doctrinelor, prin interferenţa şi ciocnirea *sistemelor de*

gândire în *„Ce-i de făcut? „*(1902), Lenin se dovedeşte a fi primul teoretician modern al acestei forme de comunicare, definind propaganda ca mijloc: a) de formare a unei viziuni asupra lumii; b) de elaborarea unei conştiinţe a individualităţii grupului şi integrării lui în societate; c) de acţiune complementară altor forme de comunicare şi intervenţie socială. Definiţia lui Lenin poate fi apreciată ca operaţională în tratarea psihosociologică a fenomenelor de comunicare tipice propagandei. Reprezentările sociale devin instrument de acţiune prin intermediul propagandei, fapt ce presupune centrarea demersului asupra proceselor psihologice intervenite în acest fenomen.

În formarea reprezentărilor sociale se insistă şi asupra realizării unei intenţii, în **transpunerea** prin intermediul propagandei a unei semnificaţii dintr-un plan într-altul, fiind creat astfel un **dublu** al realului perceput. Dacă în etapa de elaborare, reprezentarea socială are un scop, în această a doua etapă, ea devine un mijloc, un *instrument de acţiune. Propaganda* incită la acţiune, produce *atitudini,* prin crearea sau modificarea reprezentării realului, subliniază Moscovici (1976), reiterând observaţiile lui Lenin. În raport cu alte forme de comunicare, propaganda conduce la ceea ce poate fi numit un *răspuns-acţiune.* De altfel, în ceea ce s-a numit *„practica de partid”* (adică propagarea ideologiei comuniste în mulţime), propagandei i-a fost declarat *„rolul mobilizator”*. Procesele psihologice, cognitive sau afective, implicate în stabilirea unei conexiuni imediate dintre stimuli şi răspuns, conduc în acest caz la formarea unui *stereotip.* Condiţia apariţiei sale este definirea situaţiei de aşa manieră încât să nu permită decât două soluţii posibile. Dualitatea aceasta corespunde, în parte, naturii stereotipurilor care pun în joc două răspunsuri: fie adeziunea fără rezerve a subiectului, fie refuzul total. Prin rolul său – de vehicul şi totodată componentă a reprezentărilor sociale – în opinia lui S. Moscovici (1976) propaganda contribuie la: a) întărirea participării sociale (cu ajutorul ei se diferenţiază frontierele organizaţiei

sociale implicate iar concepţia membrilor grupului cu privire la o anumită chestiune dobândeşte unitate); b) producerea stereotipurilor; c) indicarea conduitelor (acţiunilor) adecvate. Autorul evidenţiază, în context, alte două funcţii importante ale propagandei: *funcţia ordonatoare* ce se traduce prin afirmarea şi prin încercările de restabilire a identităţii grupului şi *funcţia organizatoare* din care rezultă elaborarea adecvată a conţinutului comunicărilor. Prin intermediul propagandei, reprezentarea socială devine astfel *instrument de acţiune.*

Trecerea de la *reprezentarea-expresie* la *reprezentarea-instrument de acţiune* se realizează prin procesele cognitive care au ca suport limbajul. Însuşi procesul de ancorare al reprezentării sociale este unul de elaborare al mediatorilor verbali fără de care reprezentarea nu se poate dezvolta, nici reţine. În consecinţa, studiul unei reprezentări sociale înseamnă şi analiza limbajului său. În comunicare, limbajul are rolul de vehicul dar un vehicul cu legi specifice, studiată de lingvistică.

De altfel, în regimul comunist singura formă oficială de comunicare a fost propaganda. Organizarea mesajelor ei viza edificarea unei reprezentări a obiectului conformă exigenţelor unităţii câmpului social şi acţiunii partidului. Formarea de reprezentări corespunzătoare stereotipului de acţiune propus a fost una dintre dimensiunile fundamentale ale propagandei din istoria recentă.

Vom încerca, în cele ce urmează, un decupaj al relaţiei lider-mulţime în regimul comunist (liderului fiindu-i totdeauna atribuită calitatea de creator şi vector al ideologiei) prin care este sugestionată mulţimea.

Lideri şi mulţime

„Tendinţa către despotism” a *„erei mulţimilor”* este evidentă în raporturile lider-mase de la finele secolului al XIX-lea, după cum apreciază Le Bon, Weber, Paretto, Tarde.

Într-o celebră analiză consacrată distincţiei dintre trupul fizic al individului care deţine la un moment dat

autoritatea şi corpul etern al instituţiei pe care o reprezintă, E. Kantorowicz (1957) reliefa două principii de legitimare a puterii publice. Primul este cel *ereditar-monarhic.* Cel de-al doilea este, în genere, numit *principiul electiv-democratic.* Punctul lor de intersecţie a fost Revoluţia franceză (1789) care a desacralizat imaginea regelui şi fundamentul subtil al existenţei sale creat de creştinism, distrugând societăţile tradiţionale. Acesta poate fi, de fapt, socotit momentul istoriei care a generat apariţia" *erei mulţimilor* Revoluţia franceză a condus totodată la inventarea sărbătorilor revoluţiei şi la cultul eroilor ei, culminând în final cu ceea ce Kantorowicz numeşte crearea unei" *religii civice* în cadrul acestor „religii", prin ceremoniile în care conducătorul şi ideologia propagată de el sunt celebrate, se reiterează legătura indestructibilă a persoanei fizice a liderului cu instituţia puterii ce-o încarnează. Situaţia ce se creează este comună liderilor nazişti şi comunişti iar reprezentările lor sociale prezintă numeroase similitudini. Paginile ziarelor promotoare ale ideologiilor fascistă, nazistă sau comunistă ce întreţin cultul liderilor lor, preamărindu-i ca pe zei, sunt dovezi ale acestor relaţii.

Autoritatea liderului este astfel plasată deasupra tuturor instituţiilor şi corpusurilor intermediare dintre el şi mulţime. El apare ca un *„monstru rece şi impersonal"* cu putere deplină asupra organizaţiilor, mass-mediei şi instituţiilor, după cum îl descrie S. Moscovici fi 997), pe conducătorul" *erei mulţimilor* Originea puterii sale este tocmai" *charisma",* cuvânt care în sens tradiţional se referă la un personaj sacru şi ale cărui definiţii suscită imprecizii şi controverse. În jurul liderului cu *„autoritatea charismatică"* se creează o zonă de fidelitate şi speranţă, mulţimea astfel dominată devenind *o „comunitate emoţională"* (Weber, 1971). O dată recunoscut, acest *„har"* al charismei acţionează ca un *„placebo simbolic".* Ca toate forţele primare şi iraţionale, charisma are o dublă faţă – de graţie şi de stigmat – trezind pasiuni puternice dar ambivalenţe.

Mai importante par circumstanţele în care ia naştere o autoritate charismatică. împrej urările, larându-l lor, sunt exemplarefiind desemnate prin caracteristici ce indică o ruptură clară cu societatea existentă până la un moment dat. În general, faptul se petrece într-un timp de uzură gravă a credinţelor şi dezgust al oamenilor faţă de instituţiile tradiţionale ce şi-au pierdut vitalitatea. Componenţii mulţimilor au impresia că în jurul lor totul se prăbuşeşte, dintr-o asemenea fisură ieşind *„liderul charismatic*”. Prin urmare, conducătorul maselor este un uzurpator al trecutului, recunoscut ca atare de mulţime, însuşi Napoleon purtând, cu glorie, titlul” *Uzurpatorul”.* Legitimitatea liderului este asociată şi cu crizele de ruptură în profunzimea mentalităţilor.

Procedurile de legitimitate şi identitate trimit la analogii cu teoriile psihologului E.H. Erikson (1972) despre crizele adolescenţei. La unii tineri se manifestă într-o manieră patetică generându-le convingerea că nu pot fi „salvaţi” decât prin identificarea cu un conducător. Imaginile paternale recuzate sunt înlocuite de imaginea unui alt conducător, tatăl sublimat devenind astfel, prin imaginarul disponibil, un şef de bandă sau un cap de coloană.

De altfel, Hitler a intuit bine aceste raporturi ale liderului cu mulţimea când a lansat” *Führerprinzip*” (principiul conducătorului), conform căruia masele şi liderul sunt inseparabili. Relaţiile liderului cu inconştientul colectiv al mulţimii se manifestă astfel în viziunea sa: *„Ca şi femeia a cărei stare psihică nu este determinată de o judecată abstractă, ci de tânjirea afectivă după o forţă nedefinită care să îi completeze natura personală şi care femeie, prin urmare, va asculta mai degrabă de un bărbat puternic decât să-l domine pe unul slab, tot astfel masele iubesc mai mult un comandant decât un petiţionar şi se simt mai mulţumite în sinea lor de o doctrină care nu tolerează o alta în afară de ea, decât de acordarea libertăţii liberale*” (apud Toland, 1995, p. 109).

Altă teorie asociază autoritatea liderilor asupra

mulţimilor cu *„puterea mitului”*. În concepţia lui M. Eliade (1975) mitul narează *„o istorie sacra”* despre un eveniment care a avut loc în *„ţinutul primordial”.* Importantă funcţie explicativă pentru înţelegerea prezentului are *mitul politic* care furnizează*” chei de interpretare”* şi grile în ordonarea haosului tulburător de fapte şi evenimente ale prezentului (Girardet, 1998).

Miturile societăţii contemporane nu se deosebesc structural şi tematic de marile mituri ale societăţilor tradiţionale. Dinamica lor este aceeaşi: de la nostalgia trecutului, a unei*” vârste de aur*” se trece la aşteptarea şi profeţia resurecţiei sale. Relaţia mulţime-lider este încadrată de Girardet în *„mitul salvatorului” Salvatorul” (sau omul providenţial,* în speţă*” liderul charismatic”)* are dintotdeauna rolul de a înlătura din cetate forţele distrugătoare sau de a instaura ordinea în haosul existent. Personajul său stă sub semnul rupturii şi apare ca un luptător ce refuză să se supună destinului. Reprezentării sale îi sunt asociate aceleaşi imagini – simboluri ale verticalităţii şi luminii: torţa arzând, coloana ce se înalţă, soarele în răsărit, copacul înalt şi protector.

Ce alte caracteristici prezintă liderii *„erei mulţimilor”?* O primă trăsătură este originea lor, în general umilă. Calităţile lor le reproduc pe acelea ale indivizilor nivelaţi la treapta de jos a mulţimii din care fac parte. Excelează prin proprietăţi discursive. Viaţa lor personală şi profesională este în ansamblul ei un eşec.

Primul nucleu de putere alcătuit din „lideri ai mulţimilor” poate fi considerat Biroul Politic sovietic, constituit la 25 martie 1919, din componenţa căruia făceau parte cinci membri permanenţi – Lenin, Kamenev, Krestiński, Stalin, Troţki – şi trei supleanţi – Buharin, Zinoviev şi Kalinin. În principal toţi aceşti colaboratori ai lui Lenin erau*” revoluţionari de profesie* Contau, desigur, ca intelectuali deoarece unii începuseră studii superioare fiind eliminaţi din universităţi pentru agitaţie politică. Ori fiindcă pur şi simplu posedau o cultură generală, în speţă politică, însuşită ca autodidacţi. În ceea ce-o priveşte pe

Nadejda Krupskaia, tovarăşa lui Lenin, ce-a patronat învăţământul sovietic, era absolventă de gimnaziu. Calitatea de reprezentanţi ai mulţimilor le-a fost atribuită prin tehnicile de propagandă descrise anterior. După accesul deplin la putere, tehnicile propagandistice conferă reprezentării lor şi semnificaţia de *lideri charismatic!*

Altă trăsătură comună liderilor mulţimilor este „dezastrul" vieţii personale, explicaţiile fiind asociate cu teoriile lui Freud despre succes.

Într-o celebră carte scrisă, în 1975, de M. MacPherson, după ce intervievase treizeci de cupluri celebre, ziarista la *„Washington Post"* concluzionează că genul de persoane care aleg politica drept carieră sunt acelea care nu se simt bine în relaţiile intime. Şi biografia lui Stalin poate ilustra asemenea concluzii. După ce i-a decedat prima soţie, liderul sovietic s-a recăsătorit cu Nadejda Aliluieva, fiica unuia dintre tovarăşii săi. Tânăra soţie s-a sinucis în 1932, în chiar ziua celei de-a 15-a aniversări a revoluţiei proletare. Primul fiu al lui Stalin, Iakov a căzut prizonier pe frontul german şi a fost ucis de nazişti după ce tatăl său refuzase schimbul propus de aceştia. Cel de-al doilea fiu, Vasili a devenit un alcoolic notoriu. Fiica, Svetalana a cerut şi a primit azil politic în America, locul în care tatăl ei declarase că se află duşmanii de moarte ai lumii pe care el o crease.

Altă categorizare a liderilor societăţii contemporane distinge între *„liderul care fascinează", „omul obişnuit"* şi *„tatăl nostru" (*Schwartzenberg, 1977). Creaţie a mass-mediei, având mai curând trăsăturile specifice reporterului american de televiziune, *„liderul care fascinează"* se supune regulilor publicităţii şi reclamei după care sunt create şi funcţionează vedetele de cinema. Aceste mecanisme sunt parte integrantă a *„spectacolului politic"*, reprezentat de statul contemporan. *„Omul obişnuit"* întruchipează conformismul, ideile preconcepute şi locurile comune şi sporeşte sentimentul de siguranţă. *„Mediocru şi obişnuit",* Hitler a reprezentat pentru început opinia medie, simţul comun, înţelepciunea naţională. Mai târziu,

în culmea puterii, Hitler se va identifica cu prototipul biblic al *Tatălui* ca şef căruia nu poţi decât să i te supui necondiţionat.

Sugestionarea şi obedienţa mulţimilor

Nu întâmplător, mesajele importante sunt transmise de către lider, în mod direct, unei mulţimi. Fenomenul psihologic care asigură succesul mesajelor sale este *sugestia* sau *influenţa* înţeleasă ca o dominare exterioară asupra conştiinţei individului ca parte a unei mulţimi.

Un ordin sau o comunicare reuşesc să impună, cu forţa unei convingeri, o idee, o emoţie, o acţiune, unei persoane care în mod logic nu are niciun motiv valabil de a şi le însuşi. Indivizii au iluzia că au decis ei înşişi, fără să-şi dea seama că fuseseră sugestionaţi sau influenţaţi. Fenomenul este investigat în societatea contemporană mai ales în legătură cu tehnicile de marketing. Prezumtivul cumpărător al unui produs suferă pasiv influenţa unei oferte de vânzare, acceptată fără control, ca şi cum personalitatea sa ar păli în faţa semenului ce-i face oferta. Este de ajuns ca o vedetă de cinema sau televiziune să recomande un şampon sau o marcă nouă de biscuiţi pentru ca vânzarea acestora să înregistreze creşteri vizibile, consumatorii suferind efectul sugestiei actorului.

Freud a sesizat specificitatea fenomenului. În cazul sugestiei se suscită în creierul unei alte persoane o idee a cărei origine nu este examinată ci acceptată ca şi cum s-ar fi format în mod spontan şi de la sine.

Sugestia din planul colectiv este asociată cu nevroza din planul individual (Moscovici, 1976). Aceasta pentru că ambele presupun o deturnare a gândirii logice, chiar evitarea ei, în preferinţa pentru gândirea non-logică. Totodată pare a se produce sciziunea individului între partea sa raţională şi cea iraţională, între viaţa interioară şi cea exterioară. Şi într-un caz şi în celălalt – sugestie colectivă sau nevroză individuală – se observă o pierdere a raportului cu realitatea şi a încrederii în sine. Omul se supune astfel întm-totul autorităţii grupului sau celui care îl conduce. Ceea ce face din obedienţă faţă de

colectivitate, se află deseori în totală contradicţie cu ceea ce ştie că este moral.

Cum poate fi sugestionată mulţimea? în opinia psihosociologilor, două sunt direcţiile esenţiale: prin *cuvânt* şi *măsuri represive.* Despre obţinerea efectelor politice dorite cu ajutorul cuvântului s-a scris o bogată literatură de specialitate relevând incomensurabila putere a discursului public. Le Bon remarca pe bună dreptate că nu faptele eroice, prin ele însele, sunt cele care impresionează imaginaţia populară ci modul în care sunt prezentate. Ele trebuie să producă imagini şocante care să ocupe şi să obsedeze mintea individului din mulţime iar ideile trebuie îmbrăcate în forme simple. *„Să cunoşti arta de a impresiona mulţimile, înseamnă să cunoşti arta de a le cârmui"*, concluzionează Le Bon (1990, p. 37).

Între mulţime şi orator, relaţia de sugestionare este facilitată de *obedienţă.* Fenomenul pare a fi o premisă socială de exercitare a măsurilor coercitive şi opresive, tipice guvernărilor totalitariste.

O realitate a secolului XX este aceea că, din 1933 încoace, aproape 45 milioane de oameni au fost ucişi în camere de gazare şi lagăre politice. Analize filosofice asupra *obedienţei,* înţeleasă ca element de bază în structura vieţii sociale şi totodată ca o cerinţă a vieţii comunitare contemporane, au efectuat M. Weber (1947) şi H. Arendt (1951). În planul psihologiei experimentale, de referinţă se menţine studiul lui S. Milgram (1961) care conchide că politica uciderii atâtor semeni a putut fi aplicată din cauza *comportamentului obedient al individului, mecanismul psihologic care leagă acţiunea individuală de scopul politic.*

Obedienţa permite exercitarea actelor agresive ale unor indivizi împotriva altora – acte înţelese ca sarcini de serviciu sau fapte eroice prin raportarea la comandamentele ideologice ale momentului. Se impun şi câteva observaţii cu caracter particular. Obedienţa poate fi şi nobilă sau educativă. Poate să conducă la acte de binefacere şi bunătate, nu doar la distrugere. De

asemenea, sunt persoane pentru care obedienţa reprezintă o tendinţă comportamentală profund înrădăcinată.

În ideologiile totalitare, în general, nu există altă alternativă decât cea a atitudinii obediente. Mussolini şi fasciştii italieni au fost aceia care au pus în circuit termenul de *„totalitar”* pentru a deosebi ideologia lor de liberalism şi socialism. II Duce cerea supunerea oarbă a mulţimilor faţă de liderii lor. Unul dintre sloganurile lui Mussolini era chiar *„credere, obbedire, combatem”* (crede, supune-te, luptă). Lozincile propagandistice afişate în spaţiile urbane răspândeau credinţa în conducător. *„Mussolini are totdeauna dreptate!”* – era una dintre ele (Robson, 1997).

Toate tehnicile de sugestionare ale mulţimii sunt, de fapt, *tehnici de propaganda,* intrate în limbajul natural sub denumirea de *manipulări prin cuvânt.* Ele se înscriu în clasificarea operată, după criteriul efectelor sociale, de P.G. Zimbardo şi M.R. Leippe (1991) în *categoria manipulărilor mari* (cu amplitudine şi durată de mare extensie). Într-o clasificare propusă de R.J. Lifton (1969) pentru *„reformarea gândirii şi psihologiei totalitare*” sunt identificate următoarele:

1. Controlul comunicaţiilor de masă;
2. Manipularea „mistică” (înţelegând prin aceasta, în principal, cultul personalităţii liderului);
3. Cerinţa de „puritate” a indivizilor;
4. Cultul confesiunii (practicat în corelaţie cu „cerinţa de puritate” şi realizat prin criticile şi autocriticile de partid);
5. Prezentarea ideologiei ca o „ştiinţă sacră”;
6. Remodelarea limbajului;
7. Situarea doctrinei mai presus de orice interes personal;
8. Delimitarea socială în spirit maniheist.

În analiza asupra reprezentării ca instrument de acţiune prin intermediul propagandei, propunem în cele ce urmează câteva studii de caz asupra acestor procese cu remanenţe în mentalul colectiv post-comunist.

II. 2. Manipulări de sovietizare
Amorsarea anti-comunismului

La mai bine de două decenii de la căderea comunismului este greu de imaginat *„fascinaţia universală a lui Octombrie Roşu”* (Furet, 1996) din perioada interbelică. Tânărul stat sovietic unde ierarhia valorilor burgheze fusese răsturnată, apare intelectualilor occidentali iluzionaţi de utopia dreptăţii şi echităţii sociale, ca *„avangardă a umanităţii”. „A întruchipat pacea, revoluţia internaţională, reînvierea iacobinismului, patria muncitorilor, societatea eliberată de sub tutela burgheziei, omul dezalienat, anarhia capitalistă învinsă, economia redată producătorului”* este portretul ce-l face F. Furet (1996, p. 227) Uniunii Sovietice în viziunea occidentalului anilor ’30 ai secolului precedent. Oameni de cultură şi scriitori precum R. Roland, H. Barbusse, L. Aragón, A. Malraux, A. Gide, H. Mann, B. Brecht, A. Huxley, E.M. Forster au contribuit din plin la idealizarea, falsificarea şi popularizarea modelului sovietic.

Fascinaţi de creaţia lui Stalin au fost şi exponenţii celorlalte ideologii totalitare, în epoca de ascensiune a nazismului, însuşi Hitler şi-a exprimat admiraţia faţă de regimul sovietic. Societăţile muncitoreşti de gimnastică, celulele de întreprindere, cortegiile masive, materialele de propagandă destinate mulţimii sunt practici sovietice din care s-a inspirat naţional-socialismul. Comună cu cea leninistă era şi obsesia lui Mussolini de a crea un nou popor, formatdin *„oameni noi”*.

„Pasiunea revoluţionară” a Occidentului s-a înflăcărat în anii ascensiunii naziste. Incendierea Reichstagului (februarie 1933) a fost manipularea prin care naziştii au dat semnalul intrării în *„era tiraniilor”* (Halevy, 1936).

Faimosul proces de la Leipzig intentat cominternistului bulgar Gh. Dimitrov, acuzat de incendierea Reichstagului, se prezintă ca o confruntare între propaganda nazistă şi cea comunistă. *„Lumea credea că asistă la o luptă clasică între adevăr şi minciună, între vinovat şi nevinovat,* explică, A. Koestler. *În realitate,*

amândouă partidele erau vinovate dar nu de crimele de care se acuzau reciproc. Dar nici atunci, nici mai târziu, Occidentul nu a înţeles cu adevărat, psihologia totalitară" (1955, p. 232).

După *„noaptea cuţitelor lungi"* (30 iunie 1934) şi marile greve muncitoreşti în Franţa (vara lui 1934), liderul Partidului Comunist Francez, M. Thorez, a lansat într-un mare miting lozinca înfiinţării unui *„Front Popular al Muncii, Libertăţii şi Păcii".* Acesta este începutul noii politici comuniste când lozinca de *„front popular"* sau *„front antifascist"* a înlocuit sloganul *„luptei de clasă"* (ideea de *„democraţie revoluţionară"* fiind reciclată de comuniştii francezi din istoria anului 1793). Thorez a fost invitat la Moscova unde în faţa Comitetului Executiv al Internaţionalei a III-a şi-a prezentat raportul despre noua tactică politică a comuniştilor francezi. Extinsă în toate ţările Europei Occidentale, prin ea partidele comuniste şi-au sporit membrii şi simpatizanţii. Astfel, *„revoluţionarul de profesie"* nu mai agita steagul roşu cu secera şi ciocanul (simbol al „dictaturii proletariatului"), ci adoptă masca *„antifascismului democrat".* Popularitatea „antifascismului" creşte simultan cu accentuarea identificării democraţilor cu comuniştii.

Franţa a polarizat majoritatea activităţilor Cominternului în această perioadă (în mai 1936 fiind înregistrată victoria electorală a Frontului Popular). Şi crearea Brigăzilor Roşii Internaţionale în războiul civil din Spania a condus la sporirea prestigiului militanţilor comunişti. În Anglia apare *„grupul de la Cambridge"* alcătuit din tineri intelectuali ce vor avea la fineie războiului, din funcţiile de mare influenţă ocupate în Marea Britanie şi America, un cuvânt greu de spus în favoarea Uniunii Sovietice.

În toţi aceşti ani de creştere a popularităţii stalinismului şi confuziei sale cu democraţia, în Uniunea Sovietică se desfăşoară *„marea teroare"* a proceselor politice şi epurărilor staliniste, nestingherită de criticile „lumii libere". Fascinaţia şi imperativele lumii sovietice

sunt atât de puternice încât aceia care-şi mărturisesc dezamăgirile sunt repudiaţi chiar şi în exteriorul ei. Scriitorii Panait Istrati şi André Gide sunt renegaţi de foştii lor tovarăşi, comuniştii francezi, în urma adevărurilor critice scrise.

Într-o analiză retrospectivă asupra formării reprezentărilor sociale a Uniunii Sovietice ca model de democraţie, atrag atenţia câteva evenimente. Din memoria colectivă a popoarelor, prin tehnicile de propagandă ce vor fi utilizate ulterior, s-a şters repede alianţa Stalin-Hitler (1939).

Din septembrie 1939 şi până în iunie 1941, Stalin fusese, bunăoară, principalul aliat al lui Hitler. În acest timp, Uniunea Sovietică a anexat noi teritorii şi a săvârşit atrocităţi precum *" masacrul de la Katyn* După invadarea Uniunii Sovietice de către trupele naziste, Stalin s-a adresat *„fraţilor şi surorilor"* sovietici impunându-le rezistenţa cu orice preţ. Acesta este primul moment când liderul de la Kremlin speculează sentimentele naţionale. Până la capitularea Germaniei (mai 1945), lui Stalin i se va atribui calitatea de cel mai înverşunat duşman al nazismului. Ţările invadate de armatele sovietice în drumul lor spre Berlin (1944), au fost prezentate propagandistic drept *„ţări eliberate"*. Datorită alianţei cu anglo-americanii, la finele războiului, pe Elba, steagurile americane şi cele sovietice vor flutura împreună.

Şi situaţia statele europene intrate în orbita sovietică prezintă anumite particularităţi favorabile sovietizării. În primul rând, lipsa tradiţiilor democratice (cazul statelor din Balcani). Singură Cehoslovacia, mai bine dezvoltată economic şi emancipată social, părea bine înscrisă pe drumul democraţiei parlamentare pluraliste. În Europa de Est, sub influenţa nazismului, apar partide de dreapta. *„Legiunea arhanghelului Mihail"*, în varianta românească, a avut mare aderenţă la sătenii şi preoţii din mediul rural, /dealul *„reîntoarcerii la o formulă neo-medievală de autocraţie, ortodoxie, naţionalism"* (Fischer-Galaţi, 1996, p. 31) a atras deopotrivă studenţi, lucrători, intelectuali şi

funcţionari din mediul urban. Oricât ar părea de paradoxal, între ideologia legionarilor şi cea a comuniştilor există însă multe similitudini (spre exemplu, relaţia dintre sacrificiul suprem şi victorie).

Descrierea României interbelice, făcută de S. Moscovici, impresionează prin contrastul cu alte analize propagandistice ale perioadei*: „În exterior: prinsă între ţări neprietenoase ce-i cedaseră teritorii la sud şi la vest, ea* (România n.n.) *trăia între frontierele determinate deAliaţi pentru a putea face parte din zidul de apărare împotriva revoluţiei bolşevice la est. Toate ameninţările veneau dintr-acolo; aceasta era convingerea cea mai răspândită. Era astfel desemnat cu claritate pericolul care pândea existenţa României, iar comunismul, duşmanul naţiunii, era denunţat cu asupră de măsură. Aşa se spunea la şcoală, aşa scriau ziarele, aşa se predica în biserică. Acesta a fost, fără îndoială, nu numai motivul care a determinat naşterea fascismului românesc, dar el explică şi de ce a fost cea mai mare mişcare fascistă din Europa de Est. Toate miturile sale s-au întemeiat pe lupta anticomunistă ca o lupă care concentrează razele şi aprinde focul ce trosnea în România anilor '30. În interior: o societate secţionată în două, despre care se spunea că este administrată de o constituţie democrată. Or, doar o fracţiune din fiecare strat social se bucura de dreptul la vot şi de o oarecare libertate (…). Desigur ţara era bogată, teribil de îmbelşugată şi se voia o copie a Occidentului. Toată lumea ştia însă că era dezorganizată şi administrată după obiceiuri corupte şi arbitrare moştenite de la Imperiul Otoman a cărui colonie fusese cândva. Orice se putea cumpăra şi vinde, până pe treptele tronului. Mai bine de o jumătate de secol după proclamaţia de independenţă, România continua să fie o ţară rămasă în urmă, paralizată de tradiţii din alte vremuri. Apăsarea unui cler atotputernic îi limita orizonturile intelectuale şi sociale, o birocraţie incompetentă punea piedici în calea economiei iar viaţa politică se sufoca sub greutatea unei monarhii afaceriste, susţinută de marile familii"* (2000, pp.

124 – 125)

În cel de-al doilea război mondial, Ungaria, Bulgaria, Slovacia, România au dovedit sentimente pronaziste.

Tactica „frontului popular" şi „strategia salamului".

Sovietizarea ţărilor Europei de Est şi Centrale (1944 – 1948) poate conta ca *marea manipulare* a secolului XX. Printre tehnicile de propagandă folosite a fost *amorsarea.* Efectul ei se bazează pe „ademenirea" unui subiect de a lua o decizie prezentându-i o propunere iniţială interesantă. Fie i se ascund unele inconveniente la început „fie se evidenţiază unele avantaje fictive. Adevărul i se dezvăluie subiectului abia după asumarea deciziei.

Explicaţia psihologică a fenomenului propusă de Cialdini şi colab. (1978) se bazează pe teoria că responsabilitatea angajamentului îl uneşte pe individ cu faptele sale. Ulterior R.V. Joule (1998) conferă teoriei următoarele accente: a) doar faptele ne angajează; b) gradul de angajare depinde de contextul în care angajamentul a fost asumat. În esenţă, un act angajează subiectul, proporţional convingerii acestuia de-a fi avut libertatea de decizie. Subiecţii ce n-au fost forţaţi în adoptarea unei decizii, sunt mai motivaţi în îndeplinirea ei decât cei care au fost. Astfel se realizează *supunerea fără constrângere.*

În planul istoriei post-belice, până la Conferinţa de Pace de la Paris (1946), guvernele ţărilor ocupate de sovietici sunt subordonate unei Comisii Aliate de Control, alcătuite din reprezentanţii Uniunii Sovietice, Statelor Unite ale Americii şi Marii Britanii. Conţinutul înţelegerilor privind sferele de influenţă nu era cunoscut nici măcar de componenţii acestor misiuni. Bunăoară generalul C.V. Schuyler, şeful misiunii americane în România, ori de câte ori raportează superiorilor săi că sovieticii îşi depăşesc prerogativele, primeşte răspunsuri liniştitoare care recomandă toleranţă. (Schuyler, 1997). Documentele de arhivă dovedesc că în momentul ieşirii României din războiul împotriva Aliaţilor (august 1944), în limbajul

Marilor Puteri intraseră deja sintagmele care marcau existenţa *„sferelor de influenţă”,* România fiind atribuită celei sovietice. O dovadă este scrisoarea adresată de Churchill lui Roosevelt în iunie 1944, în care primul ministru britanic afirmă: *„Ruşii sunt singura putere care pot face ceva în România şi am crezut că era stabilit între Dvs. şi mine ca pe baza unor termeni rezonabili de armistiţiu, exceptând compensaţiile, ei să dirijeze situaţia din România*” (apud Fisch, 1993, p, 125).

Pregătiţi special pentru acţiunile politice plănuite la Kremlin, cominterniştii aflaţiânuniunea Sovietică în timpul războiului, au revenit la finele lui în ţările de origine pentru a ocupa funcţii de conducere, în 1945, Matyas Rákosi şi Boleslav Bierut erau liderii comuniştilor unguri şi respectiv polonezi, Clement Gotwald conducea partidul comunist din Cehoslovacia, Walter Ulbricht pe cel din Germania de Est iar Gheorghi Dimitrov devenise preşedintele Consiliului de Miniştri din Bulgaria (1946). Singurul lider comunist, „nepregătit” în Uniunea Sovietică, fusese românul Gheorghiu-Dej.

În etapa de precomunizare, în aceste ţări fuseseră formate guverne de uniune provenite din *„fronturile*” apărute, în timpul războiului, după recomandările sovieticilor.

„Frontul democratic” din România a fost alcătuit din reprezentanţii Partidului Comunist, Partidului Social-Democrat, Partidului Naţional Ţărănesc şi Partidului Naţional Liberal, sub denumirea de Blocul Naţional Democrat (BND – iunie 1944). În numele BND au fost constituite guvernele de „coaliţie” conduse de generalii Constantin Sănătescu şi respectiv Nicolae Rădescu. Practica este similară şi în celelalte state vecine: în noiembrie 1944, la Szeged (Ungaria) s-a format Frontul naţional de independenţă; în Bulgaria, partidele comunist, ţărănist şi socialist constituiseră Frontul patriei; în Cehoslovacia, în aprilie 1945, prin Frontul naţional s-a instaurat, de asemenea, un guvern de uniune; în viitoarea Germanie Democrată va fiinţa, de asemenea, un Front

unit.

„Fronturile" şi guvernele de uniune din ţările în curs de sovietizare permit comuniştilor controlul sectoarelor cheie – armata, justiţia şi internele – după planul iniţiat de Kremlin". *Curelele de transmisie"* ale directivelor secrete, ce urmau a fi duse la îndeplinire" *în numele poporului",* sunt *„emisarii Moscovei"* – cominterniştii veniţi cu Armata Roşie de ocupaţie şi ambasadele sovietice din aceste ţări. Toate instituţiile coordonate de comunişti se aflau, de fapt, în subordinea celor sovietice a căror organizare şi funcţionare o imitau. Prin utilizarea *amorsării* s-a prezentat mai întâi modelul *„fronturilorpopulare*", apoi pe cel al *„regimurilor de democraţie populara",* pentru ca ulterior acceptării acestor concesii să fie impus sistemul sovietic. *„Fronturile populare"* şi *„regimurile de democraţie populară"* pot fi, la rându-le circumscrise categoriei manipulărilor numite *„tehnica piciorului în*

Utilizată în marketing şi diplomaţie, tehnica „piciorului în uşă" determină indivizii să accepte o concesie majoră, prezentându-li-se mai întâi o cerere nesemnificativă, dar de aceeaşi natură, căreia i se va da curs. Abia după aceea se vine cu cererea avută în vedere de la bun început pe considerentul ca „uşa" astfel forţată poate fi larg deschisă.

Tactica *„fronturilor populare",* corelată cu manevrele invizibile numite de istoricul J.P. Soulet (1998) *„strategia calului troian"* prin care comuniştii au fost infiltraţi în toate structurile de conducere, au scăpat atunci înţelegerii contemporanilor. Sub acuzaţiile de „fascism" şi colaboraţionism" au fost eliminaţi foştii politicieni şi lideri de opinie din structurile instituţionale. Aceeaşi strategie a *„calului troian"* a permis copierea modelului Armatei Roşii. Totodată a fost aplicată altă tehnică de manipulare, denumită plastic de liderul comunist maghiar Matias Rákosi, *„strategia salamului"* care-o explica şi recomanda astfel tovarăşilor din *„ţările frăţeşti"; „a tăia zi de zi, felie cu felie, reacţiunea care se ascunde în celelalte partide politice*" (apud Soulet, 1998, p 25). Începuturile aplicării

sale pot fi plasate, în România, în cadrul *„proceselor criminalilor de război”.* Sub acuzaţia de *„vinovaţi de dezastrul ţării*, „au fost condamnaţi conducătorii ţării din timpul războiului purtat alături de armatele naziste. În acea perioadă, toţi liderii politici şi ziarele reprezentative ale vremii cereau pedepse maxime pentru cei care târâseră ţara alături de învinşi, împotriva Uniunii Sovietice.

Cei dintâi prigoniţi în conjunctura politică creată după război au fost „legionarii” ca exponenţi ai nazismului în România. În ideea falsă că anglo-americanii nu vor admite sovietizarea ţării, legionarii încercaseră să se „adapteze” schimbărilor din ţară. Antamaseră, în consecinţă, diverse alianţe politice (întâi cu partidul ţărănesc, apoi cu cel comunist) ca să reziste anti-fascismului exprimat după înfrângerea Germaniei naziste.

Până se ajungeânsăla *„guvernul de largă concentrare democratică”* în frunte cu dr. Petru Groza, impus la 6 martie 1945 (cu ajutorul căruia au fost promovate măsurile de sovietizare a ţării şi manipulate alegerile parlamentare din 1946), vor fi utilizate şi alte tehnici de amorsare a opoziţiei. Eficiente au fost tacticile *„compromisului”* şi *„tovarăşilor de drum”* teoretizate de Lenin încă înainte de revoluţia bolşevică.

„Regimurile de democraţie populară”, ca etape de tranziţie în impunerea deplină a puterii şi controlului sovietic, ilustrează *” compromisul”* propus de Lenin. Pentru a accede la putere, recomanda acesta, partidul bolşevic trebuia să facă unele compromisuri politice cum ar fi alianţele tactice – vremelnice şi reversibile – cu alte partide. *Aliaţii tactici* sunt numiţi în limbajul ideologiei leniniste *„tovarăşi de drum”*. Din cauza originii lor sociale „nesănătoase”, aceştia sunt însă consideraţi inapţi să primească iniţierea în categoria *„revoluţionarilor de profesie*”. Manipulându-i prin specularea unor interese comune, *aliaţii*” pot parcurge o bucată de drum alături de comunişti. Deşi teoria *luptei de clasa*” îi condamnă la dispariţie, ei nu vor fi lichidaţi înainte de a fi adus foloasele

scontate de comunişti în *„victoria revoluţiei”*. Niciun partid politic n-ar putea exista tară asemenea alianţe; numai cine nu este sigur de el însuşi se poate teme de alianţe vremelnice, fie chiar şi cu oameni nesiguri îi sfătuia Lenin, în numele *„moralei proletare*, „pe adepţii săi.

Manipulări politice de proporţii s-au produs, în România, în timpul primelor alegeri electorale post-belice (toamna lui 1946). Metodele de manipulare utilizate pentru a falsifica rezultatele au fost aceleaşi ca şi în celelalte *„ţari de democraţie populară”.*

Spre exemplu, în judeţul Arad, conform documentelor din arhivele speciale, BPD obţinuse doar 19% din voturi (un procent asemănător celorlalte judeţe din ţară, alegerile fiind, în realitate, câştigate de ţărănişti). Din declaraţiile „anchetei Pătrăşcanu” reiese că la Arad fuseseră trimişi pentru pregătirea alegerilor circa 40 de reprezentanţi ai unor instituţii centrale. Alegerile trebuiau să pară libere dar misiunea delegaţilor consta în crearea cadrului de manipulare. Nimeni nu fusese oprit de la votare (Raţiu, 1996) însă măsluirea rezultatelor se pregătea prin desemnarea membrilor biroului electoral. Aparent totul era corect: în faţa reprezentanţilor tuturor partidelor înscrise în cursa electorală se puneau într-o căciulă bileţele cu numele celor propuşi pentru a fi preşedinţii secţiilor de votare. Preşedintele Comisiei judeţene electorale (exponentul guvernului Groza) după ce extrăgea biletele – indiferent de conţinutul lor – rostea numele celor memoraţi anterior de pe listele cu oamenii BPD. După votare, procesele verbale se întocmeau după indicaţiile preşedinţilor. Din aceste manipulări s-a păstrat şi sloganul” *nu contează cum se votează, contează cine numără voturile*”.

Latinele anului 1945 deja, din Germania şi până în Coreea, practicile utilizate de sovietici în *„ţările eliberate*” prezintă imaginea unei pânze de păianjen invizibile încă pentru cei care trăiesc înăuntrul ei. Pregătirea ei începuse însă la Kremlin încă din 1943. împotrivirea la instaurarea practicilor şi instituţiilor comuniste devenise, după numai

un an de ocupaţie sovietică, tot mai lipsită de sorţi de izbândă. Înfiinţarea, după model sovietic, a *tribunalelor poporului* şi a *comitetelor populare* din instituţiile administrative şi economice au avut ca efect intimidarea şi mai apoi anihilarea oricărei reacţii de împotrivire.

Agitaţie şi propagandă

Agitaţia şi propaganda numite astfel şi în broşurile ideologice fac parte din practicile declarate şi învăţate în şcolile de pregătire ale activiştilor de partid.

Sub raportul teoriei reprezentărilor sociale, *propaganda este singura forma de comunicare publica în regimul comunist* (Moscovici, 1976). Propaganda edifică sau ajustează reprezentarea sociala asigurând coerenţa câmpului său propriu. Funcţiile ordonatoare şi organizatoare ale reprezentării sunt potenţate prin antagonismul tipic propagandei comuniste. Rezultatul este întărirea coeziunii interioare a grupului propriu şi accentuarea polarităţii cu grupul opus*". Sarcina partidului* – scria Lenin în 1904 – este tocmai dirijarea luptei de clasă. El o face prin *propaganda („a răspândi printre muncitori o concepţie justa asupra societăţii actuale") şi* prin *agitaţie („a participa la toate manifestările spontane ale luptei de clasă muncitoreşti şi de a dezvolta în legătură cu cuvintele de ordine concrete şi limitate, conştiinţa lor")*. În vocabularul leninist, *„a face agitaţie"* înseamnă a îndemna la acţiune imediată, funcţie de programul politic.

„Lozinca" şi *„manifestul"* sunt *„mijloace de agitaţie"* frecvent folosite. Pentru propaganda cu efecte de lungă durată, Lenin recomanda ca în interiorul sindicatelor muncitoreşti să fie infiltrată o *celulă a partidului* cu asemenea misiuni. Comunicarea cu muncitorii trebuie să fie însă diferită de aceea din interiorul celulei conspirative.

Agitaţia şi propaganda comunistă în ţările europene invadate de Armatele Roşii a utilizat un complex de forme şi mijloace coordonate de sectorul de propagandă al PCUS.

În România, a fost înfiinţată Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS, noiembrie 1944). Şi în ţări europene au apărat astfel de

asociaţii în scopul difuzării metodelor şi conţinutului propagandei sovietice. La nivelul conducerii de partid, unul dintre cele mai importante sectoare era cel de *agitaţie şi propagandă („agit-prop")* condus în România în perioada 1944 – 1957 de Iosif Chişinevschi (Roitman), secondat de Leonte Răutu (Oigenstein).

Organizarea de demonstraţii şi mitinguri muncitoreşti a fost o prioritate a sectorului *„agit-prop".* Scopul acestora viza ocuparea poziţiilor strategice de către comunişti în guvernele constituite după tactica *„fronturilor democratice populare*

Aşa cum relatează un *„martor privilegiat"* al cercului puterii, fostul şef de cabinet al lui Gheorghiu-Dej, participarea muncitorilor la demonstraţii era hotărâtă de comitetele de partid ale întreprinderilor unde lucrau. În timpul marşului, participanţii primeau" *cuvânt de ordine*" să scandeze o lozincă sau o revendicare (Sfetcu, 2000).

Eficienţa în activităţile de agitaţie şi propagandă era totodată şi criteriu de promovare al activiştilor comunişti. Din declaraţiile din ancheta lui Lucreţiu Pătrăşcanu reiese căfusese sfătuit de către ambasadorul Uniunii Sovietice la Bucureşti şi de către Gheorghiu-Dej să recâştige încrederea tovarăşilor săi prin rezultatele bune din campania electorală. Prin urmare, declară el, *„munca în campania electorală va fi hotărâtoare pentru preţuirea unui membru de partid".* Şi în etapa de consolidare a regimului, tinerii utecişti vor fi selectaţi de activiştii din sectoarele organizatorice pentru a fi trimişi la şcolile de pregătire a cadrelor de partid pe baza aceluiaşi criteriu al afirmării în activităţile de agitaţie şi propagandă.

În etapa de distrugere a *„lumii vechi burgheze* o campanie aparte a fost dirijată împotriva" *cosmopolitismului „Anti-cosmopolitismul"* desemnează obstrucţionarea influenţelor şi relaţiilor culturale cu spaţiul occidental. Scopul era orientarea exclusivă a intelectualilor, artiştilor şi oamenilor de ştiinţă români către *„mareapatrie a socialismului",* Uniunea Sovietică.

Cazul *„Revistei de Oftalmologie*", criticată de

Academia Română, este exemplar pentru asemenea manipulări.

În iunie 1949, Secţia de Ştiinţe Medicale a Academiei a prezentat în plenul forumului instituţiei un raport asupra Revistei de Oftalmologie, aflată abia la al doilea număr de la apariţie. Redactorii săi au fost acuzaţi *de „cosmopolitism”* pentru că publicaseră în limbile franceză şi engleză articolele unor autori străini. Revista e criticată că ignoră ştiinţa românească dar mai ales pe cea sovietică iar redactorii ei *că „desconsideră limba rusă”.* Şedinţa se finalizează cu o hotărâre a Academiei, publicată de presă, din care reies *„sarcinile de viitor ale activităţii ştiinţifice”* din România. În aceeaşi şedinţă, însuşi preşedintele Academiei, Traian Săvulescu l-a criticat pe sculptorul Constantin Brâncuşi. Artei sale *„decadente”* îi este contrapusă creaţia sculptoriţei sovietice Vera Muhina (cunoscută prin monumentul *„Muncitorul şi colhoznica”* devenit emblemă a studiourilor cinematografice „Mosfilm”). Brâncuşi a fost acuzat că ar fi *” căzut în păcatul aşa-zisei arte pentru artă”, „preţuite în dolari de miliardarii de peste ocean”*. În concluzie, *„nu are nimic comun cu specificul ţării*

Altă metodă de manipulare a indivizilor în regimul comunist este prezentarea deciziilor culturale în scopul creării *„omului nou”* ca efect al unei comenzi sociale (răspuns la solicitările „poporului”). Sugestionarea se făcea şi prin tehnica *anchetei de opinie* întreprinse de redacţiile ziarelor „în rândurile cititorilor” şi scriitorilor ori „scrisorilor primite la redacţie de la oamenii muncii”.

Bunăoară, în ianuarie 1948, *„Scânteia”* a iniţiat o „anchetă” printre muncitori şi oameni de cultură cu tema *„Ce teme propuneţi artiştilor noştri*?”. Opiniile acestora, publicate în câteva numere consecutive ale ziarului, au fost urmate de „concluziile” extrase într-un articol nesemnat (cum sunt, de altfel, majoritatea editorialele). Ca un ecou, direcţiile impuse sunt redifuzate amplificat de celelalte ziare şi reviste de cultură. Astfel, în revista culturală *„Contemporanul”* din 28 mai 1948, ele au apărat

sintetizate ca jaloane ale *„revoluţiei culturale”* astfel:

„1. Răspândirea învăţăturii lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin, aplicarea ei în discutarea fenomenelor actuale româneşti şi străine din toate domeniile (...).

2. Combaterea ideologiei imperialiste în toate manifestările sale.

3. Dezvăluirea şi combaterea rămăşiţelor reacţionare burgheze în toate manifestările lor în ţara noastră.

4. Popularizarea tuturor aspectelor dezvoltării societăţii socialiste în Uniunea Sovietică, publicarea şi prelucrarea materialelor sovietice şi aplicarea lor la toate aspectele vieţii sociale.

5. Reconsiderarea în spirit marxist-leninist a evenimentelor, operelor şi figurilor reprezentative din trecut”.

Prin revistele de cultură s-au difuzat totodată lozinci mobilizatoare precum *„Scriitori faceţi din carte unelte de muncă şi arme de luptă”.*

În concordanţă cu programul de propagare a ideologiei comuniste, în sectoarele economice din toată ţara au fost instalate difuzoare care emiteau programe politice. În programul de muncă al marilor întreprinderi s-a introdus citirea colectivă a editorialelor „Scânteii”, s-au înfiinţat gazete de perete, comisii de răspândire a cunoştinţelor ştiinţifice, brigăzi de agitaţie şi artistice. Pe şantierele de muncă patriotică, în întreprinderi industriale şi la sate se deplasează formaţii de artişti profesionişti cu un repertoriu „angajat1? Stilul *„realismului socialist”* va fi impus ca model în institutele de artă. Introducerea muncitorilor în redacţiile ziarelor şi revistelor de cultură pentru *„îmbunătăţirea compoziţiei lor sociale*” a fost o altă spectaculoasă inovaţie. Apare astfel mulţimea de *corespondenţi voluntari* care îşi trâmbiţează succesele de muncă, mulţumesc partidului şi glorifică înţelepciunea conducătorului.

Toate campaniile politice vor fi campanii de presă cu „contribuţia*”, „oamenilor muncii*

Cele mai citite materiale de acest gen – scrise,

bineînţeles, de jurnalişti sub pretinsa semnătură a unor muncitori şi ţărani – par a fi cele în stilul satirei populare. Prezentăm, spre exemplificare, un articol *apărut în „Scânteia”,* în 1947, ce se înscrie *în „campania antititoistă”* a vremii:

„Prin regiunea Craiovei, oamenii muncii sârbi şi români îşi exprimă ura faţă de duşmanii titoişti în versuri simple dar mişcătoare şi cu tâlc. Aceste versuri se bucură de o largă popularitate. Ele colindă satele şi sunt mereu şi mereu îmbogăţite de alţi şi alţi cântăreţi anonimi care vor să-şi aibă partea lor de contribuţie la înfierarea duşmanului titoist. Aşa se face că aceste versuri sunt o autentică creaţie colectivă a oamenilor muncii sârbi şi români de prin părţile locului.

Adeseori, prin satele din partea locului, pe oamenii muncii, sârbi sau români, bătrâni sau tineri, îi auzi cântând:

Peste Dunăre, în deal.
Stă la pândă un şacal
Este Tito, hoţ, spionul.
Plin de gol ca şi balonul.
Ochii lui sunt foc şi pară
Vrea pârjol la noi în ţară.
Tito, drace, nu-ncerca
Va fi vai de pielea ta!

Pe tot mai mulţi flăcăi din sate îi auzi strigând, fie în limba sârbă, fie în limba română:

Iuda Tito trădătorul
Şi-a vândut ţara, poporul
Pentru treizeci de dolari
Celor mai mari cămătari.

La multe din serbările populare, în cadrul căminelor culturale, ca de pildă, la cea din comuna Molovăţu, tov. Popescu Eleonora sau vreo altă fetişcană, numai râs şi voie bună, meşteră în ghicitori, adresează spectatorilor următoarea întrebare:

Mic, umflat cu barda-n mână
Şi cu inima hapsână – Ţara fură, ţara-mparte

Cu barbarii de departe.

Sala e numai râs. Din fundul sălii o voce de bas răspunde rar şi apăsat „E preşedin-te-le spio –nilor”. Lumea din nou se prăpădeşte de râs”.

Campania *„antititoistă”* în pretinse versuri populare este prima manipulare prin limbaj ce induce în mulţime teama de război. Practica poate fi înscrisă în tehnica utilizată în marketing sub numele *de „trântitul uşii în faţă”* (prin ea indivizii sunt determinaţi să accepte o concesie după ce li se prezintă, în prealabil, o cerere mult mai mare, de aceeaşi natură care are toate şansele să fie refuzată). Pe parcursul regimului comunist se va agita continuu spectrul războiului cu cortegiul nenorocirilor sale pentru ca oamenii să accepte răul mai mic al penuriei economice şi lipsei de libertate individuală. În deceniul nouă, spre exemplu, în România se organizau numeroase mitinguri pentru pace. Paginile de politică externă ale ziarelor erau pline cu ştiri despre conflictele din alte zone ale planetei. Toate pentru ca frigul, criza de electricitate şi alimente să-i apară omului ce le trăieşte ca insignifiante şi perisabile neplăceri, în raport cu primejdiile războiului.

II. 3. Rescrierea istoriei

***Memoria colectivă* şi *„munca la istoria partidului”*.**

Perspectiva psihologiei sociale asupra *memoriei colective* înscrie ca moment de referinţă *teoria lui* M. Halbwachs (1935) asupra *cadrelor sociale ale memoriei.* Conform acesteia, memoria ce constituie*” cunoaşterea actuală a trecutului*” nu reprezintă simpla*” conservare a imaginilor”* ci *„reconstruirea”* lor. Memoria are, în principal, o *„funcţie simbolică”,* amintirile fiind dependente de ideile generale (cogniţiile, opiniile, credinţele) proprii. Prin urmare e dependentă de limbă (cuvântul este acompaniat de amintiri şi nu există amintiri fără cuvinte, precizează Halbwachs). Astfel se conturează prima accepţiune a termenului în sensul de memorie a societăţii care oferă indivizilor limba şi categoriile gândirii. A doua accepţiune se referă la dependenţa semnificaţiilor faptelor

şi sensurilor evenimentelor de anumite grupuri umane. Astfel, evocarea propriului trecut se face apelând la reperele fixate de societate. În raporturile cu istoria şi ideologia, memoria colectivă se structurează în funcţie de cultură şi interese generale. Teoriile construedonismului social (Bartlett, 1935, Billig şi Edwards, 1994) reiterează că memoria nu reprezintă un simplu dispozitiv de informaţii neutre şi că limbajul este decisiv în organizarea şi reorganizarea memoriei. Limbajul transformă forma şi conţinutul amintirilor noastre.

Aceste particularităţi ale memoriei individuale şi colective au condiţionat efortul factorilor de putere din regimul comunist interesaţi de rescrierea istoriei şi reorganizarea memoriei sociale. În planul mentalului individual rezultatul a fost o *interferenţă retroactivă* în scopul unei imagini asupra prezentului distorsionată în concordanţă cu comandamentele ideologiei. *„Munca la istoria partidului are propria sa istorie politică”,* afirmase Troţki (1932) despre falsificarea revoluţiei bolşevice.

În 1928 – 1930, fusese redactată de somităţi ale Academiei sovietice o lucrare în trei volume despre războiul civil, unde victoria i se atribuie lui Lenin, secondat de Stalin. La finele anului 1938 a apărut *„Cursul scurt de istorie a PC (b) al URSS”,* scriere care a popularizat o istorie fictivă, oficială a Partidului Comunist din Rusia. Simultan, în *„groapa memoriei”* (Orwell, 1948), au fost aruncate toate personajele devenite indezirabile*”. Cursul scurt”* a fost tradus în toate limbile lumii de oarecare circulaţie, în sute de milioane de exemplare. Prin el, istoria falsificată a revoluţiei bolşevice a fost impusă în Uniunea Sovietică, în condiţiile cenzurii, fără posibilitatea confruntării cu alte surse. Operaţia *de rescriere a istoriei* astfel iniţiată, a funcţionat ca *operaţie de spălare a creierului* mulţimilor care trăiau în imensitatea statului sovietic.

În România, respectiva scriere circula, în anii ilegalităţii partidului comunist, copiată şi răspândită pe foiţă de ţigară. Imediat după 23 august 1944, o primă

ediţie a fost publicată în 735.000 exemplare, performanţă fără precedent a tipăriturilor româneşti. Până la Congresul XX al PCUS (1956), *„Cursul scurt”* a fost cartea de căpătâi a istoriei comunismului mondial în întreg lagărul socialist. În concordanţă cu teoriile şi stilul ei, a fost falsificată istoria naţională a statelor comunizate. În România, în 1947, a apărut manualul de *„Istoria României”*, în prefaţa uneia dintre ediţiile ulterioare specificându-se *” ne-am călăuzit după învăţătura lui I.V. Stalin”* (apud Ţugui, 1999, p. 13).

În cursul istoriei comunismului, cronica evenimentelor sale a primit diverse interpretări, în funcţie de modificările ideologiei. În metodica de predare a istoriei, în şcolile din întreg lagărul socialist, această tehnică de manipulare va purta denumirea oficiala de *„respectarea principiului partinităţii”.* Conform acestuia, istoria naţională se scrie în concordanţă cu directivele partidului. I se subsumau cerinţe precum: prezentarea evenimentelor istorice în consonanţă cu teoriile *„luptei de clasă”;* accentuarea rolului claselor exploatate în progresul social; sublinierea valenţelor pozitive ale prieteniei dintre popoare (relaţiile dintre majoritatea etnică şi minorităţile naţionale era redusă la „lupta comună împotriva exploatatorilor”). Alte distorsiuni şi omisiuni vor contribui la falsificarea istoriei naţionale pentru reprezentarea ei ca o sângeroasă cronică a luptelor dintre *„exploataţi”* şi *„exploatatori”.*

Spectaculoase sub *raportul adevăr istoric – fals propagandistic* sunt *Directivele de bază ale NKVD pentru ţările din orbita sovietică,* difuzate în Polonia în 1947 (cu certitudine, aceleaşi pentru toate statele sovietizate). Documentul dezvăluie manipulările care-au produs distrugerea „lumii vechi” şi apariţia instituţiilor şi relaţiilor tipice regimului comunist.

Reproducem în cele ce urmează câteva dintre măsurile enunţate:

„Trebuie realizată în mod accelerat unificarea tuturor partidelor într-un singur partid, având grijă ca

toate rolurile cheie să revină acelor oameni care aparţin serviciilor noastre secrete.

Unificarea organizaţiilor de tineret trebuie făcută rapid. De la conducători de organizaţii locale în sus, în poziţii de conducere se vor repartiza oameni desemnaţi de serviciile noastre speciale (…).

Se va acorda o atenţie deosebită persoanelor cu capacităţi organizatorice şi cu şanse sigure de popularitate. Aceşti oameni trebuie să fie cooptaţi iar în cazurile în care se opun, se va bloca accesul lor la posturi ierarhice superioare (…).

În toate organele de guvernământ, respectiv în majoritatea uzinelor, trebuie să avem oameni care conlucrează cu serviciile noastre speciale, fără ştirea organelor administrative locale (… f

Sindicatele nu au dreptul de a se împotrivi conducerii în nicio problemă. Sindicatele trebuie să fie ocupate cu alte probleme minore ca de exemplu; organizarea odihnei în concedii, discutarea cererilor de pensii şi împrumuturi, programe culturale şi distractive, organizarea de excursii, repartizarea mărfurilor deficitare, justificarea unor puncte de vedere şi decizii ale conducerii politice.

Trebuie organizat ca numai acei conducători să fie avansaţi care execută impecabil problemele cu care au fost însărcinaţi şi care nu le analizează depăşind cadrul activităţii lor (…).

Pe plan local este interzisă apariţia unor opere despre acei băştinaşi care înainte de revoluţie şi în perioada celui de-al doilea război mondial au trăit la noi sau au luptat alături de noi (în URSS, n.n.) *în timpul războiului".*

Alte directive prefigurează distrugerea proprietăţii individuale, controlul şi supravegherea populaţiei. Citǎm, în continuare, din respectivul document:

„Se vor exercita presiuni asupra serviciilor publice în sensul că acestea să nu acorde acte doveditoare a proprietăţii asupra pământului; actele vor arăta doar

calitatea de lot dat în folosinţă, dar niciodată pe aceea de proprietate a deţinătorului.

Politica faţă de mica proprietate ţărănească urmează acest curs pentru a face gospodăria particulară nerentabilă. După aceea trebuie începută colectivizarea, în cazul în care ar interveni o rezistenţă mai mare din partea ţăranilor, trebuie redusă împărţirea mijloacelor de producţie repartizate lor, concomitent cu creşterea obligaţiilor de predare a cotelor. Dacă nici aşa nu se ajunge la rezultatul scontat, trebuie organizat ca agricultura să nu poată face asigurarea cu alimente a ţării, astfel ca necesarul să trebuiască acoperit prin import (...).

Trebuie acordată o mare atenţie ca nu cumva în oraşe să existe reţele de apă nelegate la reţeaua principală în cartierele în curs de reconstrucţie sau nou construite. Canalizările vechi neracordate şi fântânile trebuie lichidate sistematic pe parcurs.

Reconstrucţia obiectivelor industriale şi construcţia celor noi se va face având în vedere ca materialele reziduale să fie dirijate în depozitele de apă ce ar putea folosi drept rezerve de apă potabilă.

În oraşele reconstruite sau nou construite nu se mai admit în locuinţe spaţii excedentare, care ar putea folosi la adăpostirea pe o perioadă mai lungă a animalelor sau depozitarea rezervelor de alimente.

Întreprinderile proprietate personală, micii meseriaşi şi micii industriaşi să primească doar astfel de materii prime şi utilaje inferioare şi depăşite care să împiedice producţia de calitate. Preţul acestor mărfuri să fie mai mare decât preţul produselor similare ale întreprinderilor de stat".

Distragerea tradiţiilor cultural-istorice şi eliminarea personalităţilor trecutului s-a făcut cu ajutorul *„minciunilor prin omisiune"*. În acest sens, documentul preconizează:

„Trebuie acordată o atenţie deosebită bisericilor. Activitatea culturaleducativă trebuie astfel dirijată încât să rezulte o antipatie generală împotriva acestora. E necesar

să fie puse sub observaţie tipografiile bisericeşti, arhivele, conţinutul predicilor, cântecelor, al educaţiei religioase dar şi al ceremoniilor de înmormântare.

Din şcolile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee şi facultăţi trebuie să fie înlăturaţi profesorii de valoare care se bucură de popularitate. Locurile lor trebuie ocupate de oameni numiţi de noi, având un nivel de pregătire slab sau mediocru. Să se analizeze diferenţele dintre materii, să fie redusă cantitatea de material documentar iar la licee să se oprească predarea limbilor latină şi greacă veche, a filosofiei generale, a logicii şi geneticii. În manualele de istorie nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele ţării. Se va insista pe lăcomia şi răutatea oricărui rege, pe efectul nefast al monarhiei şi pe lupta poporului asuprit. În şcolile de specialitate trebuie introdusă specialitatea îngustă (...).

Trebuie iniţiată organizarea unor acţiuni cu caracter artistic sau sportiv care să sărbătorească lupta băştinaşilor împotriva cotropitorilor (exclusiv ruşii, îndeosebi nemţii) şi să popularizeze lupta pentru socialism".

Cronologia evenimentelor şi datele statistice dovedesc eficienţa respectivului program. Reprezentării sociale corespunzătoare genezei noii orânduiri i-a fost însă atribuită semnificaţia că toate schimbările se datorează *„voinţei poporului".* O retrospectivă a reprezentărilor oamenilor politici asupra acelui timp, confirmă dificultăţile de evaluare corectă a prezentului trăit, dificultăţi datorate, în principal, numeroaselor sale schimbări şi absenţei *mecanismelor de inoculare la propagandă, frici măcar Stalin* – afirma unul dintre foştii lideri ţărănişti cu privire la trecut – *nu a putut crede că Occidentul va fi atât de poltron, atât de comod încât să nu intervină asupra regimului de ocupaţie sovietică de la noi"* (apud Betea, 1993, p. 78). Se pare însă că nici politicienii occidentali şi americani nu erau familiarizaţi cu tehnicile de manipulare utilizate de serviciile speciale sovietice. Inspiraţia lor nu provine atât din cinismul" *Principelui „*lui Machiavelli,

operă familiară occidentalilor, cât din *„Arta a războiului”* a lui Sun Tzu.

Falsificarea biografiei

Distorsiunile operate în biografiile *„revoluţionarilor de profesie”* din Rusia, deveniţi conducători de partid, au fost imitate şi în România. Prezentaţi continuu de istoria partidului ca *„fii ai poporului”,* foştii ilegalişti au fost desemnaţi să conducă ţara în împrejurări diferite de reprezentarea formată ulterior prin propagandă.

Comuniştii care au ocupat primele locuri în conducerea ţării au biografii diferite. Unii veneau din medii burgeze înstărite, alţii fuseseră muncitori condamnaţi în urma grevelor din 1933, alţii instructori şi funcţionari ai Cominternului, aflaţi în timpul războiului în URSS. în amintirile unuia dintre liderii comunişti români, „alegerea” primului CC al PCR, din octombrie 1945, s-a făcut astfel: *„Tot Comitetul Central din 1945 a fost o improvizaţie. A fost acolo un grup de oameni ce s-au cunoscut între ei şi s-au introdus unii pe alţii în CC, ţinând cont de simpatiile şi adversităţile ce le aveau”* (Bârlădeanu, 1997, p. 32). La modul general şi oficial, au fost prezentaţi ca grupul monolit al *„conducătorilor încercaţi”* ce-şi jertfiseră tinereţea pentru binele poporului.

În prezentarea publică individuală, făcută cu prilejul alegerilor de deputaţi din toamna lui 1946, gazetarii *„Scânteii”* folosesc următorul *pattern:*

1. Originea socială – totdeauna din „părinţi muncitori” care-au trăit însă în sărăcie;

2. Din copilărie au simţit nedreptatea lumii împărţite în „bogaţi şi săraci”, *„exploataţi şi exploatatori”;* aceasta fiind motivaţia *„luptei”* împotriva” *nedreptei orânduiri*

3. În tinereţe au intrat în contact cu mişcarea de partid; au devenit agitatori, organizatori de greve şi demonstraţii prin care *„ridicaseră poporul la luptă*

4. Pentru activitatea lor revoluţionară au fost prigoniţi şi închişi de autorităţile *burghezo-moşierimii;*

5. *„Lupta de eliberare a poporului român”* şi *„sprijinul sovietic frăţesc”* au condus la *„încununarea*

jertfei lor

6. După" *eliberare* s-au pus în *„slujba fericirii întregului popor" (*denumirea eufemistică a înaltelor funcţii deţinute).

Detaliile particularizează aceste biografii oficiale în mică măsură. Liderii se deosebesc doar prin locurile şi anii de detenţie, prin profesie

(prezentată în raport cu reprezentările" *omului nou")* şi funcţiile de in raporturile cu realitatea, elementele periferice ale unor reprezentări mai vechi au fost modificate prin câteva practici. În primul rând prin *distorsiune* (procedeu prin care toate atributele obiectului reprezentat sunt prezente dar accentuate sau micşorate funcţie de scopul propus). *Suplimentarea* conferă obiectului reprezentat noi atribute şi conotaţii care nu îi aparţin de drept, rezultate dintr-o aglomerare de semnificaţii datorate investirii subiectului şi a imaginarului său. Şi în fine, *defalcarea,* procedeu prin care sunt suprimate unele atribute aparţinând obiectului. Astfel de procedee au condus la schimbarea succesivă a *„ideilor-imagini"*, importante în mobilizarea psihologică a mulţimilor (Jodelet, 1989).

Spre exemplificare, propunemcomparaţiainformaţiilorprovenite din documentele de arhivă despre Ana Pauker (fost instructor al Cominternului în Franţa, lider al PCR) cu presa oficială de partid.

În *„formularul de înregistrare"* ca membru al Partidului Comunist (bolşevic), făcut în 15 iunie 1944 la Moscova, Ana Pauker este prezentată astfel:

„1. Numele Pauker
Prenumele Ana
Patria Nu
2. Sexul Feminin
3. Anul naşterii 1893
4. Locul naşterii Oraşul Vaslui – România
5. Naţionalitatea Românca
6. Limba de naştere Română

7. Situaţia socială

8. Ocupaţia părinţilor a. Până la 1917 – tatăl – târgoveţ, prăvălie de came, fără folosirea muncii străine.

b. După 1917 – tatăl – târgoveţ, prăvălie de came, fără folosirea muncii străine.

9. Perioada intrării în PC (b)

a. candidatură-fără b. Ca membru al PC (b) – martie 1928 CC al PC (b)

10. Sosirea în VLKSM Nu.

11. Educaţie:

A terminat şcoala orăşenească la Bucureşti-România în 1905.

A terminat şcoala profesională la Bucureşti în 1909.

12. Profesia de bază, specialitatea a. prin educaţie: Nu are.

b. Prin experienţă: activist de partid

De când, până când	**Denumirea activităţii**	**Denumirea Întreprinderii**	**Locul ocupat.**
08.1909 – 07.1910	Bucureşti România	Croitorie	Croitoreasă
08.1910 – 09.1917	Bucureşti	Şc. Comunală	Învăţătoare
09.1917 – 09.1919	Bucureşti	Lecţii la domiciliu	
de	G	Cr	

la 06.1921	eneva	oitoreas ă la domicili u	
de la 02.1928 la 1928	R omânia		
de la 08.1930 la 1930	M oscova	Şc oala leninist ă	C ursant
06.1933 – 07.1933	M oscova	C omitetu l Executi v al Comint ernului	Ac tivist de partid. Se află în domicili u special.
de la 05.1941	M oscova	C omitetu l Executi v al Comint ernului	M embră

Nici „fişa de cadre" de la Moscova nu precizează însă sarcinilor sale de *„revoluţionar de profesie".* Sunt omise: participarea printre organizatori la manifestaţia din 13 decembrie 1918 de la Bucureşti; arestarea pentru activitate revoluţionară în 1924, fuga din ţară, (condamnarea la 10 ani închisoare în contmnacie); activitatea de instructor al Cominternului în 1927 – 1928 la Berlin, Paris, Praga, Viena; condamnarea, în contumacie,

la 20 ani muncă silnică *„pentru complot contra siguranţei statului”* (1928); revenirea în ţară, în urma decretului de amnistie din 1929; participarea la *„luptele fracţioniste”* dintre ilegalişti pe fondul divergenţelor aplicării directivelor Cominternului în România. Nu se specifică nici că după 1930, timp de patru ani a activat ca instructor al Cominternului în Franţa, nici relaţiile apropiate cu liderii comunişti francezi, M. Thorez şi E. Fried (cel din urmă a fost şi tatăl fiicei sale mai mici, Maria).

După revenirea în România, în 1935 fusese arestată şi grav rănită. Arestarea şi procesul ce-au urmat (1936) sunt episoadele exploatate propagandistic în exces de presa comunistă. Nicăieri în biografiile sale oficiale nu este menţionat episodul înţelegerii între autorităţile române şi sovietice (1941) datorită căruia Ana Pauker a fost schimbată cu Moş Ion Codreanu, fruntaş unionist, arestat de sovietici (1940).

Nici datele de viaţă personală nu sunt expuse în biografiile oficiale. Viaţa Anei Pauker putea fi exploatată, în această direcţie, la dimensiunea unui personaj de ficţiune literară. În 1921, la Geneva, Ana Rabinsolm se căsătorise cu inginerul Marcel Pauker, fiul unui evreu bucureştean înstărit. Convertit la comunism în studenţie. Marcel Pauker a optat pentru existenţa aventuroasa a *„revoluţionarilor de profesie* în asemenea nesigure condiţii de viaţă, prima fiică a soţilor Pauker a murit la scurtă vreme de la naştere. Despărţiri de misiunile lor cominterniste, soţii Pauker vor avea împreună alţi doi copii – Tatiana şi Vlad – şi fiecare câte un alt copil din relaţiile extraconjugale. Aflată în închisoarea din Dumbrăveni, Anei Pauker i s-a transmis sarcina de partid de a-şi face *autocritica* în faţa celorlalte deţinute comuniste că nu-l denunţase la timp pe Marcel Pauker (executat într-un proces stalinist, la Moscova).

Nu i se comunicase însă şi ce se întâmplase cu soţul ei. Abia după „raportul secret” al lui Hruşciov (1956), a aflat că soţul ei fusese executat în anii” *marii terori*”.

Neobişnuite sunt amănuntele despre educaţia

copiilor *„revoluţionarilor de profesie”*. În perioada în care soţii Pauker îndeplineau misiunile Cominternului, Tatiana şi fratele ei Vlad s-au aflat în îngrijirea unei familii de intelectuali occidentali stabiliţi în Uniunea Sovietică. Când mama lor se afla în închisoare în România, iar tatăl trimis într-o *” misiune de reeducare prin muncă”* în Asia Centrală, au stat într-o casă de copii destinată cominterniştilor. Circa două săptămâni au locuit cu tatăl lor, în faimosul *Hotel „Lux”*, înaintea arestării sale.

La sosirea în Uniunea Sovietică, Anei Pauker i s-a organizat o mare demonstraţie (1941). Fiica mai mare, în vârstă de 11 ani atunci, nu-şi cunoştea mama decât din portretele *” eroilor clasei muncitoare mondiale”,* expuse pe pereţii casei de copii. Fără a şti atunci că tatăl fusese desemnat *„duşman al poporului”* şi executat, mai târziu a devenit conştientă că dacă mama n-ar fi contat ca personalitate a mişcării revoluţionare, soarta ei ar fi fost alta. Aceeaşi ca a altor colegi din casa de copii, catalogaţi fii de *„agenţi strecuraţi în mişcarea comunistă”* şi transferaţi, cu identitatea schimbată, în casele de orfani.

Din septembrie 1944 şi până la conferinţa partidului din octombrie 1945, Ana Pauker a fost considerată, oficial, liderul comuniştilor români. Membră a Secretariatului Biroului Politic, ministru de Externe (1947 – 1952) şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, Ana Pauker era simultan, verigă de legătură dintre nucleul de putere din URSS şi cel subordonat lui, în România.

În deceniul cinci, ea reprezenta prototipul de *„eroină a mişcării comuniste internaţionale”*, reprezentarea ei fiind îmbogăţită cu însuşiri de *teoretician* şi *militant comunist*. În 1952, pe fondul campaniei antisemite şi proceselor staliniste postbelice, a fost însă *” eliberată din funcţii”* şi anchetată. Faptul se petrecea la puţină vreme după ce apăruse broşura cu titlul *„Ana Pauker”* (1951), ce-i elogia viaţa şi activitatea revoluţionară. *„Demascată”* alături de alţi doi membri ai Secretariatului – Vasile Luca şi Teohari Georgescu, în mai 1952, ca *„deviatori de dreapta”, Ana Pauker* a fost arestată (februarie 1953). Ancheta ei urma a

fi coroborată cu alta acţiune din categoria manipulărilor, numită *„complotul medicilor asasini”* de la Kremlin. Moartea lui Stalin a condus şi la eliberarea ei. Nu va mai reveni însă în viaţa publică. A trăit până la moarte (1960) într-un fel de arest la domiciliu unde făcea traduceri de literatură marxistă, publicate sub pseudonim.

După” raportul secret” al lui Hruşciov (1956), biografia Anei Pauker suportă noi modificări, de data aceasta fiind criticată în calitate de promotoare a stalinismului în România. În materialele oficiale va fi iarăşi învinuită de greşeli care-au compromis partidul (eticheta de *„stalinistă”* fiind contrariul *„deviaţionismului de dreapta”* de care fusese acuzată în 1952). În 1961, Gheorghiu-Dej o face responsabilă de arestarea nedreaptă a 80.0.000 ţărani în *„colectivizarea forţată”* a agriculturii. În *etapa naţionalistă* a partidului, aceleiaşi Ana Pauker i s-a atribuit vinovăţia de-a fi aservit ţara sovieticilor.

În manipulările de falsificare a biografiei, ca şi în procesele politice, au fost folosiţi pentru discreditarea şi acuzarea foştilor lideri, tovarăşii lor cei mai apropiaţi. De regulă, acuzatorii urmau fi supuşi, într-o altă etapă, aceloraşi procedee.

Modificarea reprezentărilor sociale s-a făcut şi prin practici politice cum ar fi cea a preschimbării carnetelor de partid. Astfel, N. Ceauşescu şi-a atribuit, după preluarea puterii (1965), carnetul de membru al partidului comunist român cu numărul unu, în ordinea funcţiilor succedând ceilalţi membri ai conducerii. În felul acesta se obiectiva imaginea că actualii lideri au fost cei dintâi comunişti din România şi erau înlăturaţi indezirabilii din istoria rescrisă a partidului. Inspirat, probabil, de acest exemplu, în 1973, liderul sovietic L.I. Brejnev a conferit lui Lenin carnetul de partid cu numărul unu, cel cu numărul doi păstrându-l pentru sine. Stalin fusese scos din această numărătoare, la fel cum el îl şterse pe Troţki din istoria sovietică.

Falsurile practicate în biografiile liderilor ce şi-au creat propriul cult al personalităţii amintesc de fabulosul

poveştilor populare. Şi în acest caz putem sintetiza un *pattern comun.* Biografia propagandistică a lui Ceauşescu seamănă, bunăoară, legendei create liderului nord coreean Kim Ir Sen.

„Naţional-comunismul".

În analiza acestei etape a ideologiei comuniste, focalizată pe *comunismul naţional* al *„epocii Ceauşescu* remarcabilă este tendinţa de identificare cu un model de gândire autohton, cu geneză şi aspiraţii locale.

Curentul se înscrie însă într-o etapă de evoluţie tipică regimurilor comuniste *cu* tendinţa comună de a proslăvi un comunism „pur şi dur" simultan cu comportamentele populare naţionaliste" (Soulet, 1998). Premisele au apărut la moartea lui Stalin când lupta pentru putere declanşată la Kremlin a condus la denunţarea" *cultului personalităţii"* defunctului lider. După modelul Moscovei, conducătorii din statele-satelit au fost, la rându-le, acuzaţi de *„stalinism*" de către noii pretendenţi la posturile de vârf.

Exemplul reuşitei manipulării prin care se conferă false semnificaţii unor momente ale istoriei naţionale, poate fi încadrată din punct de vedere psihosociologic în *teoria identităţii sociale.* Conotaţia pozitivă sau negativă a apartenenţei la un grup este legată de comparaţia socială; simpla nevoie a unei evaluări pozitive a sinelui devine o nevoie de a aparţine la grupuri evaluate pozitiv în raport cu alte grupuri – a fost concluzia lui H. Taifel şi J.C. Turner (1979). Principiile teoriei lor pot fi sintetizate astfel: 1. Indivizii tind să ajungă la (sau să menţină) o identitate socială pozitivă; 2. Identitatea socială pozitivă se bazează în mare parte pe comparaţiile favorabile făcute între grupul de apartenenţă şi alte grupuri pertinente. Grupul va fi perceput în mod pozitiv ca diferenţiat sau distinct de alte grupuri pertinente; 3. Atunci când identitatea socială este nesatisfăcătoare, indivizii tind fie să îşi părăsească grupul pentru a se alătura unui grup mai pozitiv, fie să îşi evidenţieze grupul în sens pozitiv (apud Cioldi şi Doise, 1997). În cazul naţional-comunismului, valenţele pozitive ale apartenenţei la o naţiune comunistă şi caracteristicile

acesteia, reprezentate, în principal, de cele ale conducătorului ei, au fost hiperbolizate.

Ţările unde se afirmă mai puternic şi asemănător *naţional-comunismul* sunt Albania, Coreea de Nord, Cuba, România şi Vietnamul. Deşi diferite cultural şi geografic, modurile de manifestare ale naţionalismului lor comunist şi sursa de inspiraţie au fost comune. Procesul semnifică o acţiune complexă de *rescriere integrala a istoriei.* După ce valorile naţionale fuseseră suprimate în etapa de comunizare, în noua etapă vor fi reafirmate selectiv, cu semnificaţii în sprijinul noilor regimuri dictatoriale. Spre exemplu, Ceauşescu împrumută un amalgam de trăsături de la eroii epocii medievale şi moderne ce exprimă *„spiritul de independenţa şi unitate naţională”* – idei desemnate propagandistic ca *„jirul roşu conducător”* în istoria românilor.

După imprimarea noii „direcţii”, istoricii români au trecut la rescrierea istoriei partidului în conformitate cu noile reprezentări. În câmpul acestora va fi introdusă teza luptei dintre două grupări: cea cominternistă (a *„fanarioţilor Moscovei”* care, în numele *internaţionalismului proletar* au aservit interesele naţionale sovieticilor) şi cea *„naţionalistă”* (a*” comuniştilor patrioţi”).*

Asemenea modificări propagandistice au produs schimbări şi la nivelul nodului central al celor două reprezentări (partid şi conducător). Deşi conţinutul lor e aparent neschimbat, schimbarea intervenită la nivelul nodului central al reprezentării partidului comunist îi conferă o altă semnificaţie, diferită de cea a reprezentării precedente. Modificarea de semnificaţie în reprezentarea partidului condiţionează schimbări de semnificaţii în reprezentarea liderului. Ipostazierea partidului în „e/zzzztesezztozzatzzzzzzz”
(sintagmădesutilizatăândiseursulpolitic) acunoscut însă un singur moment de validare în realitatea politică – condamnarea invaziei Cehoslovaciei din august 1968 de către Ceauşescu.

Discursul a dobândit şi semnificaţia confirmării în planul politicii externe a intenţiilor lui Ceauşescu de distanţare faţă de sovietici. A dat milioanelor de români iluzia că liderul lor e un mare conducător şi patriot. *„Întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre,* clamase el în faţa mulţimii în 22 august 1968. *Fiţi siguri, tovarăşi, fiţi siguri, cetăţeni ai României că noi* (liderii partidului, n. n) *nu ne vom trăda niciodată patria, nu vom trăda interesele poporului nostru* Majoritatea politicienilor occidentali şi americani i-au conferit şi falsa semnificaţie a apropierii de valorile democraţiilor tradiţionale.

Efectele în planul intern al politicii de partid au fost exprimate propagandistic prin termenul de *„patriotism socialist”,* valoare centrală a *Codului eticii şi echităţii socialiste,* alt document programatic de referinţă ideologică.

În esenţă, *„naţional-comunismul”* a fost o tehnică de manipulare a mulţimii practicată printr-o rescriere a timpului trecut în slujba puternicilor prezentului.

Concluzie argumentată şi cu algoritmul în patru etape al rescrierii istoriei Albaniei – similar în cazul României – în aceleaşi scopuri:

a. Perioada ilirilor (consideraţi a fi strămoşii poporului albanez). Ca şi despre daco-geţi în România, despre iliri în Albania se scrie că ar fi format deja o comunitate culturală, economică şi politică înainte chiar de anul unu al erei noastre. Rezistenţa lor în faţa cuceririi romane este amplificată.

b. Epoca în care Gjergi Kastrioti, zis Skanderbeg se revoltă în 1443 contra turcilor plecând din cetatea Kruje unde a reuşit să adune, sub unitatea aceleiaşi idei de independenţă naţională, o mare parte dintre seniorii albanezi. Istorie medievală a celor trei provincii româneşti, Moldova, Ţara Românească şi Transilvania este prezentată ca o succesiune de alianţe şi războaie în scopul rezistenţei împotriva expansiunii otomane.

c. Renaşterea (rilindja) de la sfârşitul secolului XIX

când albanezii au manifestat o opoziţie spirituală şi armată faţă de ocupaţia otomană, mişcare ce va conduce la proclamaţia de independenţă din 1912. Războiul de independenţă din 1877 şi formarea statului naţional unitar în 1918 sunt prezentate ca momentele ce încununează, în spaţiul românesc, aspiraţiile claselor exploatate din epocile anterioare.

d. *„Marea luptă antifascistă de eliberare naţională”* (aprilie 1939-noiembrie 1944) care a permis poporului albanez, condus de partidul comunist, să-i alunge pe italieni apoi pe germani. *„Revoluţia naţională antifascistă şi antiimperialistă”* va fi numită în cele din urmă lovitura de palat ce-a avut loc la 23 august 1944 în România.

Aşadar, dacă înlocuim datele şi personajele, *„povestea istorică”* poate fi, cu motivaţii identice, valabilă deopotrivă pentru albanezi şi români.

Studiul istoriei naţionale astfel falsificate, obligatoriu până în 1989 în toate ciclurile de învăţământ, rămâne o matrice conceptuală greu de anihilat în societăţile post-comuniste.

II. 4. Procese şi scenarii politice

Incursiune antropologică – procesele staliniste

Când se scrie despre totalitarismul comunism, istoricii care-au trăit în exteriorul acestei lumi sunt surprinşi îndeosebi de procesele politice din etapa stalinistă. În acest context, România deţine tristul record de-a avea cel mai lung proces din istoria comunismului mondial, *„procesul Pătrăşcanu”* – ancheta s-a prelungit pe parcursul a şase ani (1948 – 1954) iar sentinţele au fost pronunţate şi executate după moartea lui Stalin, în România s-a petrecut şi ultimul proces politic de factură stalinistă, *„procesul soţilor Ceauşescu” (25 decembrie, 1989).* Organizarea sa, rechizitoriile, sentinţele pronunţate ca şi funcţiile scontate corespund manipulărilor din procesele politice staliniste interbelice şi postbelice.

Istoria proceselor politice a început însă în antichitate cu celebrul proces al lui Socrate. Platon a transmis omenirii prezumtivul mesaj al magistrului său.

„Deşi nedrept, statul merită respect, căci orice justiţie a fost şi va fi a statului” – şi-ar fi justificat Socrate prin discipolul său asumarea sentinţei de condamnare la moarte.

Procesele şi persecuţiile politice ori religioase din istoria omenirii au fost asociate ulterior cu *„mitul conspiraţiei”.* R. Girardet (1986) exemplifică puterea imaginarului lor colectiv prin identificarea a trei tipuri de „complot” cu lungă carieră europeană: evreiesc, iezuit şi masonic. *Complotul conspiraţiei imperialiste împotriva comunismului* va fi laitmotivul proceselor politice staliniste. Aceste manipulări se produc într-un climat psihosocial de angoasă, nesiguranţă şi frică datorat crizelor majore ale unor epoci (decăderea spirituala, violenţa înfruntărilor politice ori brutalitatea schimbărilor economice). O societate care suferă, găseşte pe cineva căreia să-i impute răul, răzbunându-se astfel pentru dezamăgirile sale, explică E. Durkheim (1895). În acest fel s-au petrecut lucrurile şi în etapa consolidării regimului stalinist în Uniunea Sovietică şi ulterior, în ţările recent comunizate într-un cadru legal specific. Codul Penal sovietic (1922) introdusese în categoria *„delictelor”* orice formă de expresie politică diferită de cele ale ideologiei comuniste. Pentru prima dată în istoria dreptului, funcţiile procedurilor judecătoreşti justifică violenţa, legea fiind definită ca *„principiu disciplinator care contribuie la întărirea statului sovietic şi la dezvoltarea economiei socialiste*” (apud Pipes, 1995, p. 216). În toţi anii regimului comunist, justiţia a funcţionat pe baza *prezumţiei de vinovăţie,* ce n-ai făcut fiind, în general, imposibil de dovedit.

Rezultatul a fost *„marea teroare stalinistă”* descrisă astfel de către istoricul R. Medvedev*: „În anii 1936 – 1938, Stalin a bătut toate recordurile terorii politice cunoscute în istorie. După cum reiese din izvoare demne de încredere, în 1936 s-au pronunţat 1116 condamnări la moarte, iar în 1937 – 353 680. Pentru anul 1938 nu am date, dar cu o mare certitudine se poate vorbi de 200 –*

300 de mii de oameni executaţi. Numai pe motive politice, în aceşti trei ani au fost arestaţi peste cinci milioane de oameni. În anii 1937 – 1938, execuţiile au avut o asemenea frecvenţă, încât numai la Moscova în unele zile erau executate, în baza sentinţelor date de tribunale şi de Instanţa Specială, peste 1.000 persoane. Numai în închisoarea centrală a NKVD-ului, de pe strada Liubeanka, se înregistrau circa 200 de execuţii în 24 ore" (1991, p. 351). După alte statistici, la sfârşitul anului 1938, 15% dintre sovietici fuseseră denunţaţi de apropiaţi şi cunoscuţi ai lor, în vreme ce 5% din populaţia ţării (aproximativ zece milioane) se afla în închisori sau lagăre (Vaksberg, 1993).

Cum a fost cu putinţă ca gândirea, voinţa şi puterea unui om să aibă asemenea efecte? în încercarea de încadrare într-o logică a realului, deseori explicaţiile se reduc la *„cultul personalităţii"* şi *„lupta"* lui Stalin cu pretinşii opozanţi. Opozanţi puteau deveni, desigur, unii dintre vechii revoluţionari din *„garda lui Lenin"*, însă uciderea a sute de mii de oameni şi condamnarea altor milioane în procese politice nu justifică logic complotul împotriva conducătorului sau spionajul pentru*" imperialişti*

După ce Kremlinul şi-a impus linia politica de imitare a practicilor din Uniunea Sovietică asupra ţărilor europene, prima „erezie".

declarată a devenit *„naţionalismul".* La mai puţin de un an după înfiinţarea sa, Cominformul (1947) adoptase împotriva lui Îi to o rezoluţie prin care liderul comunist iugoslav a fost excomunicat din lagărul socialist (iunie 1948). Acuzaţia de *„naţionalism"* (concept definit în opoziţie cu dogma*" internaţionalismului proletar"),* fusese elaborată în deceniul trei. Folosise în „epurarea" unor lideri regionali şi zonali după constituirea Uniunii Sovietice cu supremaţia deţinută de Rusia. Cum după război între foştii abaţi ai coaliţiei victorioase în cel de-al doilea război mondial se instaurase atmosfera *„războiului rece* în *„procesele politice"* din lagărul comunist au apărut simultan şi acuzaţiile de *„agent anglo-american"*. Acuzaţiile de *„complotişti"* şi *„spioni",* atribuite foştilor

cominternişti cu stagii revoluţionare în străinătate sau cu relaţii în spatele” *cortinei de fier”* (în special cei de etnie evreiască), au contribuit la ancorarea reprezentării opoziţiei maniheiste dintre regimul comunist şi cel capitalist. Primul lider comunist care-a dispărut din viaţa publică a fost românul Lucreţiu Pătrăşcanu (aprilie 1948) deşi procesul său a fost singurul judecat după moartea lui Stalin (aprilie 1954). Primul proces stalinist post-belic a avut loc în Ungaria – *„procesul Reijk”,* urmat de cele din Cehoslovacia, Bulgaria, Polonia, Albania şi România.

Printre acuzaţiile curente aduse în aceste procese este şi cea de *„sionism”*. În urma constituirii statului Israel (1948) şi orientării acestuia către Occident, antisemitismul lui Stalin s-a declanşat prin epurările funcţionarilor de etnie evreiască din serviciile speciale şi aparatul de partid sovietic. Campania din Uniunea Sovietică, carea culminat cu *„complotul medicilor evrei de la Kremlin”* (1952), a declanşat alte procese şi epurări, de aceeaşi manieră, în lagărul socialist, în România are loc demascarea” *devierii de dreapta*” (1952), finalizată cu *„procesul Vasile Luca”* (1954). Atât denumirile proceselor cât şi acuzaţiile reiterează practici sovietice din anii *„marii terori*”. În 1952, în România, fusese organizat, bunăoară, *„procesul sabotorilor de la Canal”.* Ca şi în URSS se justificau astfel eşecurile planurilor iniţiate de conducerea partidului prin *„acţiunile duşmănoase*” ale unor *„slugi ale capitalismului american”, „conspiratori”* şi *„sabotori”.*

Trăsăturile comune ale proceselor politice post-belice conduc la un *pattern* cu următoarele caracteristici:

1. Acuzaţii principali sunt foşti cominternişti cu stagii în URSS care după război au îndeplinit înalte funcţii politice în ţările de baştină;

2. Arestarea lor este cauzată de ereziile ideologice numite*” naţionalism” titoism” troţkism*

3. Acuzaţii sunt prezentaţi ca *„duşmani strecuraţi în conducerea partidului”* de către *„burghezie”* încă de la începuturile activităţii lor revoluţionare, transformaţi după război în *„agenţi ai imperialismului*

4. Toate anchetele şi procesele politice post-belice au fost instrumentate de consilieri sovietici;

5. Anchetatorii au recurs la metodele de tortură psihică şi fizică consacrate în *„anii marii terori”* sovietice;

6. Desfăşurarea publică a proceselor politice post-belice a permis exploatarea eficientă a funcţiilor lor iniţiale;

7. Toate pedepsele sunt pronunţate*” în numele poporului”;*

8. După *„raportulsecret”* al lui Hruşciov (1956), unii dintre foştii condamnaţi în procesele politice au fost *„reabilitaţi*

Funcţiile proceselor politice

Asociate cu vechea practică iudaică a *„ţapului ispăşitor* contextul proceselor politice este asociat de R. Girard (1982) cu următoarele *„stereotipuri ale persecuţiei*” mulţimii;

1. *Stereotipul crizei.* Crizele sunt, în primul rând sociale, însă aceia care le trăiesc manifestă tendinţa de a le conferi explicaţii morale. În loc să-şi asume o parte din responsabilitatea răului pe care-l suportă, oamenii blamează fie societatea în ansamblul ei, fie persoane „nocive” prin însăşi condiţia lor.

2. *Stereotipul acuzaţiei.* Persecutorii sfârşesc prin a se convinge că un mic număr de indivizi, un singur ins chiar, este vătămător societăţii în pofida relativei şi aparentei lui lipse de putere. Acuză frecventă în istorie este otrăvirea apei (temă care apare la finele Evului Mediu dar şi în evenimentele din decembrie 1989 în România).

3. *Stereotipul apartenenţei victimelor la anumite categorii.* Uneori victimele unei mulţimi par a fi fost alese aleatoriu. Categoriile de marginalitate socială (minorităţile etnice, religioase sau persoanele cu handicap) tind să capteze furia mulţimii. Cu regularitate însă ura acestora se revarsă şi împotriva celor ce-au exercitat autoritate şi fascinaţie (bogăţii şi puternicii ori oamenii de succes). În cazul regimului comunist, victimele reprezintă îndeobşte categorii ale*” duşmanului de clasă*

Se poate pune, desigur, în viziune psihosociologică, chestiunea reacţiei celor care asistă în calitate de spectatori, mai mult sau mai puţin activi, la persecuţie. În plan individual reţinem explicaţia furnizată lui M.J. Lerner (1977) sub denumirea de *„ipoteza lumii juste* Conform acesteia funcţionează o schemă de gândire primară în sensul*că „oamenii primesc ceea ce merită* Experimentele pentru verificarea ipotezei au stabilit că atitudinea caracterizează predilect indivizii din grupurile majoritare şi din elite.

„Imaginile şocante şi limpezi”, în expresia lui G. Le Bon (1937), marile izbânzi, minuni, crime sau speranţe prezentate fără analiza cauzelor şi originii lor, fascinează gloata. *Dezindividualizarea* persecutaţilor conduce totodată la creşterea cruzimii. Nu întâmplător, spectacolul proceselor politice staliniste era organizat departe de locurile natale ale acuzaţilor. Pentru a declanşa isteria colectivă a spectatorilor care solicită pedeapsa capitală pentru acuzaţii din procesele politice staliniste, acestea sunt organizate pe şantiere muncitoreşti *(„procesul de la Canal”* din România) sau în imense săli, pline cu *„invitaţi”.* Resorturile cognitive, emoţionale şi intenţionale, prezente în procesul reprezentărilor sociale, conduc la *„formarea faptelor”* adecvate contextului social (Latour, 1983). De vreme ce considerentele sociale şi politice impun stabilirea unor *„vinovaţi”,* conceptul a fost *„reificat”* prin prezentarea şi pedepsirea unor indivizi cărora li s-a atribuit acest rol. Cum nu există reprezentare fără obiect, comunicarea dintre lideri şi mulţime în scopurile dorite este realizată prin *„reificarea”* vinovaţilor. Spectacolul proceselor politice şi producţia discursivă a presei (care publică *„adeziuni „*transmise de *colectivele* şi *reprezentanţii oamenilor muncii),* servesc ca supapă pentru eliberarea stărilor disconfortante şi anxioase datorate crizelor economice şi sociale.

Schemele cognitive din procesele politice staliniste îşi au originea în practici iniţiate de Lenin. Opoziţia faţă de bolşevism a fost pusă pentru prima dată în legătură cu

străinătatea la începutul anului 1918. Atunci a fost desfiinţată Adunarea Constituantă, ai cărei componenţi au fost prezentaţi de *„Pravda”* ca *„slugi ale bancherilor, capitaliştilor şi marilor proprietari, sclavii dolarilor americani* Decretul lui Lenin, *„Patria socialista în pericol”* (februarie 1918), a amplificat psihoza mulţimii faţă de infiltrarea *„spionilor şi complotiştilor”* în interiorul lor. În timpul războiului civil, acelaşi Lenin a impus pedeapsa capitală pentru: participarea la conspiraţii, opunerea rezistenţei în momentul arestării, ascunderea armelor, nesupunere, neglijenţă, rapoarte false. Tovarăşii lui Lenin ce şi-au dat acordul total la propunerile sale, fuseseră ei înşişi, *„apostoli ai terorii”*, înainte de a deveni capii listelor cu condamnaţi la moarte în procesele politice staliniste (Volkogonov, 1997). Biroul Politic, condus de Lenin, aprobase (1921), construirea unui lagăr de deţinuţi politici în ţinuturile îngheţate. Avea o capacitate de zece – douăzeci de mii de oameni şi primii săi locatari au fost marinarii din garnizoana Kronstadt, foştii *„eroi ai revoluţiei”* din 1917 care îndrăzniseră apoi să se răzvrătească.

Contextul socio-politic în care s-au desfăşurat procesele staliniste evidenţiază corelaţia dintre *cultul personalităţii* liderului şi tendinţa de a transforma partidul într-un” *soi de organizaţie clericală*” (Medvedev, 1991). În deceniile patru şi cinci ale secolului trecut, mulţimilor le-au fost inculcate elemente ale credinţei şi practicilor religioase (sugestiile şi spiritul necritic, fanatismul şi intoleranţa pentru *„necredincioşi”* tipice). *„Aşa cum credincioşii, deşi văd în jurul lor suferinţe şi nenorociri, nu-şi pierd credinţa în atotputernicul şi binefăcătorul Dumnezeu,* explică R. Medvedev, *pentru că tot ce e bun se pune în seama Domnului iar ceea ce e rău, în seama Diavolului, tot astfel în timpul cultului lui Stalin, tot ceea ce era bun în ţara noastră emana de la Stalin iar răul era legat de forţele malefice, împotriva cărora lupta mai aprigdecăt oricine, Stalin însuşi”* (1991, p. 289).

În Uniunea Sovietică, în 1930, a apărut pentru prima

dată *mărturisirea* în procesele politice. Autoincriminările inculpărilor care solicitau pedeapsa capitală au contribuit la amplificarea credibilităţii vinovăţiei lor. Desigur că indivizilor din categoria *„revoluţionarilor de profesie"* li se putea pretinde, în numele partidului, îndeplinirea *„sarcinii revoluţionare"* de recunoaştere a învinuirilor aduse. Din scrierile autobiografice consultate şi studiul documentelor de arhivă, reiese că relaţiile dintre anchetatori şi anchetaţi parcurg mai multe etape. Scop lor final este *depersonalizarea* anchetatului.

Arestările se făceau, de regulă, după miezul nopţii, oamenii fiind treziţi prin surprindere din somn. Brutalizaţi de agenţi, după ce toată casa era răscolită, plină de obiecte rupte, sparte sau sfâşiate, membrii familiei asistau buimaci la dezastrul *percheziţiei,* fără a avea măcar dreptul să întrebe de ce culpă sunt bănuiţi sau învinuiţi. De obicei, era arestat doar unul dintre ei. Ceilalţi urmau a fi supravegheaţi prin *„tehnica operativă"* sau*, filaj"*. Arestatul era scos din casă încadrat între doi agenţi şi urcat în vestita*" maşină neagră"* unde i se puneau*" ochelarii de tablă* Plimbat pe străzi şi pe culoarele închisorii pentru a nu-şi da seama unde se află, în cele din urmă era azvârlit într-o celulă.

În detenţie, urma un timp de singurătate, frig (ori căldură istovitoare) şi foame, care putea dura săptămâni, uneori luni, după care arestatul era *„scos la anchetă".* A. Soljeniţîn (1973) a realizat un inventar complet al metodelor anchetei datorită anilor săi mulţi de închisoare şi lagăr unde a investigat amintirile a numeroşi deţinuţi. Una dintre concluziile lui Soljeniţîn este aceea că metodele de anchetă ale *„cekiştilor"* erau identice cu ale Gestapoului. Însă, în timp ce serviciul special german căuta să descopere adevărul despre reţelele de rezistenţă din ţările intrate sub ocupaţia nazistă, anchetatorii sovietici acţionau în spiritul*" moralei proletare". Omul să existe, cazul îl confecţionăm noi"* – era un slogan al breslei care *„acţiona cum cere partidul".*

Prima întrebare adresată anchetatului în anii ’30,

era*: „Aşadar pentru ce te afli aici*?". Anchetatul nevinovat, desigur, nu ştia. *Care-i profesia dumitale?* – era întrebarea următoare. Putea fi şi banala meserie de planificator. Anchetatului i se cerea atunci o *notă explicativă* despre planificarea în uzină. Timpul destinat anchetei era folosit *„în 95% dintre cazuri pentru a-l obosi, pentru a-l extenua pe cel anchetat, până la a-l aduce în stare să dorească să fie tăiat cu toporul numai să se termine mai repede*" (1997, p. 77).

Alt fenomen care scapă înţelegerii comune este relaţia anchetat-anchetator. După perioade lungi de singurătate absolută, când arestatul a fost tratat ca subom, contactul cu anchetatorul – prima fiinţă umană care-i satisface nevoia de comunicare – i se pare un moment fericit.

Ce funcţii sociale au îndeplinit procesele politice staliniste? în opinia lui A. Vaksberg (1993) şi-au dovedit eficienţa în impunerea şi menţinerea dictaturii staliniste. Ca şi vechiul ritual iudaic al *„ţapului ispăşitor",* au focalizat nemulţumirile mulţimii asupra inculpărilor, scenariul lor făcând posibile defulările mulţimii. Lipsurile, sărăcia, anarhia producţiei, însăşi teroarea sunt recunoscute oficial prin acuzaţiilor aduse inculpărilor. J. Dollard şi colab. (1939) au furnizat psihosociologici ipoteza principală pentru explicarea practicii *„ţapului ispăşitor"* prin aceea că frustrarea constituie o condiţie necesară şi severă a agresivităţii. Din inhibarea energiei psihice în scopul atingerii unui obiectiv, rezultă o stare de tensiune, denumită *„instigare la agresiune* Aceasta este canalizată, în mod natural, spre suprimarea cauzei frustrării. Teoria inspirată din *efectul cathartic al agresiunii* descris de Freud explică deturnarea violenţei spre alte ţinte cu rol de *„ţap ispăşitor*

Teoria sintetizată anterior a influenţat numeroase analize şi semnificative critici. Incapacităţile mai des menţionate subliniază: 1. Identificarea cauzelor care fac ca, într-o situaţie dată, să i se atribuie unui anume grup rolul de *„ţap ispăşitor";* 2. Identificarea etapelor prin care

frustrările individuale se transformă în acţiuni colective de discriminare. În cazul *„proceselor staliniste”* ca manipulări bine dirijate spre efecte precise, teoria lui Dollard îşi dovedeşte valabilitatea.

Stările de revoltă de care este frământată ţara sunt canalizate spre ţintele concrete ce sunt indivizii din boxa acuzaţilor. Iată, spre exemplu, concluziile unuia dintre rechizitoriile din 1938 atribuit lui A.I. Vîşinski (procurorul general al URSS): *în ţara noastră bogată în resurse de tot felul era cu neputinţă, este cu neputinţă să lipsească vreun produs. Ştim acum, de ce, în ciuda abundenţei de produse, nu se găseşte momentan când un articol, când altul. Vina este tocmai a acestor trădători”.* împotriva acestora, mulţimile strigă *„Jos cu sabotorii”* şi *„Moarte lor”*. Concomitent, pe adresele ziarelor şi conducătorilor partidului sosesc scrisorile *colectivelor de oameni ai muncii* prin care se solicită completului de judecată pronunţarea pedepselor capitale.

Prin fenomenul contagiunii procesele politice produc climatul de furie paroxistică când înşişi membrii familiilor acuzaţilor cer condamnarea lor.

Printre naraţiunile unor foşti agenţi din serviciile speciale sunt şi relatări despre soţiile care refuză bărbaţilor arestaţi să-şi ia rămas bun de la copii. Prin acuzaţia *de „duşmani ai poporului”*, fiinţa lor apare până şi celor ce le sunt apropiaţi ca definitiv maculată. În general, aşa s-au comportat comunistele *„cu munci de răspundere”* şi copiii îndoctrinaţi. Astfel, fiul unuia dintre coacuzaţii din *„procesul Slański”* trimisese unui ziar o scrisoare cu următorul conţinut*: „Cer pentru tatăl meu, Ludwig*

Frajka, pedeapsa cea mai severă: moartea. Abia acum înţeleg eu că această creatură nedemnă să poarte numele de fiinţă umană a fost duşmanul meu cel mai înverşunat. Sunt un comunist devotat şi ştiu că ura pe care o nutresc faţă de tatăl meu îmi va da puteri noi să lupt pentru viitorul comunist al naţiunii noastre” (apud Verdes-Leroux, 1987, p.116).

Totodată procesele politice sunt un prilej de elogiere

a regimului şi conducătorului, absolviţi în felul acesta de vinovăţia crizelor şi angoaselor mulţimii.

Cel mai lung proces stalinist – „procesul Pătrăşcanu" (1948 – 1954)

În contextul socio-istoric descris, ancheta demarată în 1948 asupra ministrului Justiţiei Pătrăşcanu şi finalizată în 1954, a condus la arestarea a peste o sută de oameni. Pe parcursul celor şase ani, anchetatorii i-au forţat prin diverse metode să dea declaraţii care însumează 70 – 80.000 pagini. „Cazul Pătrăşcanu" – numit astfel după figura cea mai marcantă condamnată în proces – poate fi considerat reprezentativ pentru metamorfoza victimă-torţionar-victimă prin care au trecut, în decurs de doar câţiva ani, numeroşi *„revoluţionari de profesie"* care contribuiseră la instaurarea regimului comunist în ţările lor de origine.

O sinteză a declaraţiilor lui Pătrăşcanu din timpul anchetei (aproximativ 2000 pagini!) conduce la rezultatul unei biografii de excepţie în categoria *„revoluţionarilor de profesie"* din România.

Născut în 1900, într-o familie cu rădăcini aristocratice din estul României, tatăl său, istoric şi jurnalist, este unul dintre intelectualii cunoscuţi ai vremii. Membru al PCdR încă de la înfiinţarea acestuia (1921), licenţiat în drept şi doctor în ştiinţe economice al Universităţii din Leipzig, Pătrăşcanu era o figură rară printre puţinii comunişti din România. Intelectual cu o formaţie bine precizată, comunistul Pătrăşcanu este şi de etnie română.

Reprezentant al PCdR în Comintern, timp de doi ani (1933 – 1934), despre Pătrăşcanu nu se poate spune că nu cunoştea realităţile sovietice. Datorită poziţiei sale singulare de urmaş al unei familii boiereşti şi intelectual, spre sfârşitul războiului, fusese obligat de autorităţile vremii la domiciliu obligatoriu spre deosebire de tratamentul dur aplicat altor ilegalişti trimişi în închisori şi lagăre. Faptul va fi prezentat ulterior ca *„dovadă"* a colaborării sale *cu „organele represiunii burghezo-*

moşiereşti şi fasciste" şi *„trădării tovarăşilor săi"* – două dintre acuzaţiile grave ale procesului său.

A fost reprezentant al comuniştilor în alianţa politică a BND care a declarat scoaterea ţării din alianţa hitleristă şi trecerea la contraofensivă a armatei române (23 august 1944). Pătrăşcanu a preluat şi preşedinţia delegaţiei româneşti care a semnat la Moscova armistiţiul cu Uniunea Sovietică (septembrie 1944). În primul guvern constituit după întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste, ocupă funcţia de ministru al Justiţiei pe care o menţine până la arestarea sa (aprilie 1948). În timpul deţinerii acestei funcţii, a fost unul dintre comuniştii cei mai implicaţi şi mai utili procesului de instaurare a regimului de tip sovietic. Membra al Comitetului Central al partidului comunist, coordonatorul transformării legislaţiei în ceea ce va fi numit timp de aproape cinci decenii Justiţia socialistă", departamentul condus de el a fost important în impunerea regimului comunist.

În condiţiile" *războiului rece*", pentru a aduce sub deplină supunere şi control conducerile partidelor comuniste, Pătrăşcanu a fost obolul comuniştilor români în ofensiva Moscovei contra *„duşmanilor strecuraţi în conducerea partidului".* Aceluiaşi comandament propagandistic i-au căzut victime, în respectiva perioadă, T. Kostov, L. Rajk, K. Xoxe, R. Slański şi alţi foşti cominternişti, deveniţi lideri comunişti în regimurile de *„democraţie populară".* Ca şi în *„cazul Pătrăşcanu",* anchetele şi procesele lor au fost instrumentate de consilieri sovietici şi coordonate de Moscova.

Ancheta lui Pătrăşcanu a fost cea mai lungă din istoria comunismului mondial! în decursul celor şase ani, anchetărilor li s-au aplicat constrângeri de o extremă duritate fizică şi psihică.

Din lectura dosarelor *„anchetei Pătrăşcanu"* precum şi a celor provenite din ancheta comandată în 1967 de Nicolae Ceauşescu pe fondul unei" *destalinizări târzii* reiese că anchetării au fost constrânşi să semneze depoziţiile false scontate prin metodele sovietice descrise

de scriitorul Soljeniţîn în următoarele forme:

— *Interogatoriile de noapte.* Uneori acestea se succedau săptămâni în şir (în timpul zilei anchetatului fiindu-i interzis să doarmă).

— *Metoda" convingerii*". Anchetatorul încerca să-l determine pe anchetat să semneze declaraţia dorită cu argumentul că altfel face opoziţie partidului.

Injuria grosolană. Folosită mai ales în cazul anchetărilor obişnuiţi cu respectul şi autoritatea asupra celor din jur (intelectuali, ofiţeri, preoţi).

— *Atacul prin contrast psihologic.* După anchetatorul care juca rolul „durului", urma un altul cu rolul de „binefăcător" al anchetatului.

— *Umilirea şi intimidarea.* Funcţie de sexul, profesia, situaţia familială a anchetatului era folosit orice procedeu pentru a-l aduce în stare de anxietate şi şoc.

— *Promisiunile mincinoase.*

— *Jocul cu ataşamentul faţă de cei dragi şi apropiaţi*. În spaţiul special al închisorii, anchetatorii ştiau că *„duşmanul anchetatului este familia sa". „Dacă nu cooperezi, îţi vom nenoroci şi familia!"*

— Era una dintre ameninţările curente şi de efect.

— *Depăşirea pragurilor senzoriale absolute.* Se practicau luminile orbitoare, *„procedeele sonore* metoda gâdilatului la tălpi etc.

— *Obligarea anchetatului la poziţii dureroase şi umilitoare.*

— *Frustrarea de apă, somn sau aer.*

— *Ancheta „pe bandă rulantă" sau „în ture".* Anchetatorii se succedau fără întrerupere, timp în care anchetatul era continuu privat de somn, bruscat şi hărţuit.

— *Carcerele.* Foarte calde, foarte reci sau foarte strâmte. Ori populate cu vieţuitoare care inspiră groază şi scârbă (şobolani, ploşniţe, târâtoare).

— *Manejul.* Adică plimbarea anchetatului în cerc, în jurul gardianului care îl loveşte când încearcă să modifice ritmul impus sau să se oprească. Forma extremă a procedeului era *„manejul în pielea*

— *Bătaia care nu lasă urme* (în formă extremă, bătaia la testicule).

— *Diverse forme de tortură fizică* (smulgerea unghiilor, stingerea ţigării pe piele, „zăbala", „frigarea", bătutul la tălpi, cămaşa de forţă, fractura coloanei vertebrale).

Combinate sau utilizate peste pragul suportabilului, asemenea metode duc totdeauna la rezultatul scontat.

Cu excepţia cămăşii de forţă şi a fracturării coloanei vertebrale, în cazul" *lotului Pătrăşcanu*" au fost folosite toate celelalte metode enunţate. Foştii comunişti ilegalişti pe lângă metoda *„sarcinii de partid"* (care-a dus la efectul dorit doar în cazul Victoriei Sârbu şi a lui Remus Koffler – membri ai secretariatului CC al PCdR), au fost obligaţi la *„anchete în ture", „manej în pielea goală"* şi bătuţi la tălpi *„în frigare".* Cel mai rezistent la torturile îndurate a fost Emil Calmanovici (fost şef al Comisiei Centrale Financiare a PCdR, principalul finanţator al partidului în 1943 – 1944). Declaraţiile sale false, smulse sub tortură, au fost în repetate rânduri retractate. Condamnat la muncă silnică pe viaţă, Calmanovici a fost ucis în închisoare. În cazul lui Pătrăşcanu nu s-a folosit tortura fizică. Aceasta poate explica şi conduita sa deosebită faţă de a protagoniştilor celorlalte procese post-belice care-au făcut *„mărturisiri complete*" în anchetă şi la proces.

După declaraţiile foştilor şefi şi anchetatori ai Securităţii, *„ancheta Pătrăşcanu*" a urmat tipicul celor sovietice. Fostul ministru de Interne Teohari Georgescu (1945 – 1952) a relatat, în 1968, cum îi instruiau consilierii sovietici pe anchetatori să promită anchetaţilor orice i-ar motiva să semneze depoziţiile cerute (Betea, 2001).

În asemenea condiţii, ancheta este o perioadă de şoc în care anchetatul nu întâlneşte alţi semeni cu excepţia gardienilor şi anchetatorilor. Aceştia exercită asupra lui presiunile amintite pentru a mărturisi" *complicii*" şi *„tovarăşii de idei"* care urmează a fi arestaţi. Cu ei se va întâlni la *„confruntările*" dinaintea procesului. Pentru o condamnare (fie chiar şi la moarte), era suficientă"

mărturisirea” acuzatului sau declaraţiile independente a doi *martori* (anchetaţi în stare de arest ca şi el şi supuşi aceloraşi metode). Înaintea procesului, depoziţiile scrise de anchetatori în cooperare cu viitorul complet de judecată, erau învăţate pe de rost de către acuzaţi. În scopul realizării spectacolului scontat, inculpărilor li se promitea că vor fi eliberaţi după proces sau vor primi condamnări cu termen redus. Înaintea procesului, anchetatul semna un angajament prin care se obliga să nu vorbească despre cele petrecute în anchetă”. *Eu, subsemnatul cutare, mă oblig sub ameninţarea pedepsei penale* (care nu se specifica, anchetatului comunicându-i-se de către anchetator că e vorba de pedeapsa cu moartea, n.n.) *să nu povestesc nimănui niciodată despre felul în care a fost condusă ancheta mea* Alt angajament, cu conţinut asemănător, era semnat după ispăşirea condamnării, la eliberarea din închisoare.

„Noi n-o să ne ostenim să-i dovedim lui (arestatului n.n.) *că este nevinovat; să ne dovedească el că n-a avut intenţii duşmănoase”,* a fost principiul de lucru al anchetatorilor (Soljeniţîn, 1997, p. 102). Uneori nici măcar nu încercau să-i dea arestatului iluzia că se îndoiesc de corectitudinea sa politică. Deontologia profesionala a anchetatorilor a fost rezumată de fostul general NKVD, P. Sudoplatov astfel: *„Părerea mea despre oameni şi faptele lor este totdeauna în concordanţă cu linia partidului”* (1994, p. 313).

„Ancheta Pătrăşcanu” a avut mai multe etape, acuzaţiile şi declaraţiile fiind modificate în cursul cercetărilor în funcţie de schimbările ideologice survenite sau de *„căderile”* din conducerea partidului. În final, în *„procesul Pătrăşcanu”* au fost prezentate două rechizitorii: unul conţinând acuzaţii ale *„crimelor înfăptuite înainte de 23 august 1944”* şi altul cu *„crimele”* de după această perioadă, în esenţă, procesul urmărea să demonstreze că în interiorul conducerii partidului au existat trădători care în timpul războiului s-au împotrivit organizării rezistenţei anti-naziste pe teritoriul României de către partidul

comunist. Cu ajutorul altor deţinuţi politici aflaţi în închisoare – foşti lideri ai *„partidelor istorici”* sau angajaţi ai legaţiei SUA şi Angliei pe teritoriul României – au fost confecţionate *„dovezile”* privind existenţa unei *„agenturi de spioni şi complotişti strecurata în conducerea partidului*

Unii dintre condamnaţii în *„procesul Pătrăşcanu”* au aflat, cu stupoare, abia în timpul procesului, acuzaţiile ce li se aduceau. Au fost pronunţate două pedepse capitale şi trei condamnări pe viaţă. Pentru restul de 23 condamnaţi au fost date pedepse ce depăşesc în total o sută de ani închisoare. Pătrăşcanu şi Koffler (fost membru al conducerii PCdR în 1940 – 1944) au fost condamnaţi la moarte şi executaţi în 17 aprilie 1954, aşadar la mai bine de un an după moartea lui Stalin.

„Reabilitarea lui Pătrăşcanu” (1968), făcută de Ceauşescu după moartea lui Gheorghiu-Dej, a fost prilej de compromitere a predecesorului şi membrilor Biroului Politic care aprobaseră sentinţa, în cadrul noii manipulări propagandistice, Pătrăşcanu a fost prezentat ca promotorul curentului naţionalist în partidul comunist, „comunistul luminat” şi învăţat, ucis din invidie de către Gheorghiu-Dej. Până la deschiderea arhivelor, aceasta a fost reprezentarea lui Pătrăşcanu în istoria comunismului românesc, asupra celorlalţi condamnaţi în proces fiind păstrată tăcerea.

„Cazul Ceauşescu” în relaţia torţionar-victimă în decembrie 1989, sub conducerea dictatorială a soţilor Ceauşescu ţara se prezenta ca o ultimă redută a defunctului imperiu comunist.

În 16 decembrie, la Timişoara se declanşează primele revolte de stradă reprimate parţial de armată, miliţie şi securitate. Cadavrele a 40 demonstranţi, împuşcări în timpul ciocnirilor de stradă cu armata şi forţele de ordine sunt transportate şi incinerate, în secret, într-un crematoriu din capitala ţării. Zvonurile privind demonstraţiile, morţii şi arestările de la Timişoara, întărite de comunicate ale unor agenţii de presă, posturi de radio şi ziare din exteriorul României, au determinat manifestaţii

de protest în alte oraşe ale ţării. Astfel că pe teritoriul României a fost decretată *„starea de urgenţa”.* La mitingul organizat de Ceauşescu în 21 decembrie cu scopul declanşării unei campanii propagandistice de condamnare a revoltei de la Timişoara şi de *„demascare a complotului organizat de agenturile imperialiste”.*

(acuze similare epocii proceselor staliniste), revolta se extinde în Bucureşti.

Reprimată în prima etapă de aceleaşi, *forţe de ordine* amploarea şi virulenţa demonstraţiilor determină cuplul dictatorial *„să fugă”* în 22 decembrie. Curând după anunţul privind fuga soţilor Ceauşescu, se declanşează *„atacul teroriştilor”*, una dintre neelucidatele manipulări ale istoriei imediate care – alăturată *„revoluţiei în direct”* (altă manipulare realizată prin intermediul postului naţional de televiziune) – particularizează procesul căderii regimului comunist în România.

Ce-a aflat opinia publică despre execuţia soţilor Ceauşescu? în seara de 25 decembrie 1989, televiziunea a transmis ştirea stupefiantă că soţii Ceauşescu au fost judecaţi de Tribunalul Militar Extraordinar, condamnaţi la moarte şi confiscarea averii. Inculpaţii au refuzat să facă recurs, sentinţa a rămas definitivă şi a fost executată imediat. La cererea telespectatorilor, după miezul nopţii au fost difuzate fragmente din înregistrarea filmată a procesului.

Într-un ambient asemănător unei săli de clasă, cuplul care monopolizase, pe parcursul a aproape un sfert de veac, puterea politică în România (1965 – 1989) era acuzat de voci aparţinând unor persoane nevăzute de fapte similare acuzelor staliniste. Inculpaţii au fost învinuiţi că în ultimele zile de decembrie 1989 făcuseră peste 60.000 victime *(„genocid asupra poporului român”).* Li se imputa că organizaseră acţiuni armate împotriva cetăţenilor şi statului *(„subminare a puterii de stat”),* au distrus bunuri obşteşti şi au încercat să fugă din ţară deoarece depusesem peste un miliard de dolari în conturi personale aflate în bănci din străinătate *(„crime împotriva poporului*

român”).

Buimaci de cele întâmplate (abia din documentele procesului, la fel ca unii dintre inculpaţii *„procesului Pătrăşcanu*” aflau faptele de care erau învinuiţi!), soţii Ceauşescu păreau a nu se fi dezmeticit nici în clipa execuţiei. Nicolae Ceauşescu, într-o manieră care-i justifică renumele de *„ultimul revoluţionar de profesie*” din vechea gardă a ilegaliştilor, s-a îndreptat spre locul de execuţie cântând *„Internaţionala”.* Sentinţa a fost dusă la îndeplinire într-un mod încă nedeplin elucidat (ca majoritatea momentelor *„revoluţiei române”).* În acel moment, pe fondul frustrărilor colective prin care trecuseră în ultimii ani datorită *„raţionalizării”* alimentelor, electricităţii, căldurii şi apei menajare dar mai ales a excesului propagandistic, majoritatea românilor au fost entuziasmaţi de pedeapsă. În panica creată de *„afacerea teroriştilor”,* execuţia grăbită a cuplului Ceauşescu apărea ca fiind raţională şi justificată.

Funcţiile politice scontate de procesele staliniste este evidentă şi în succesiunea imediată a evenimentelor. A doua zi după execuţia cuplului Ceauşescu, printr-un decret al Consiliului Frontului Salvării Naţional – organismul politic anunţat a se fi constituit imediat după *„fuga”* cuplului Ceauşescu în scopul *„instaurării democraţiei, libertăţii şi demnităţii poporului român”,* în numele căruia fusese organizat şi *„procesul Ceauşescu”* – a fost nominalizat public şeful noului guvern al României. Presa autodeclarată *„liberă”* şi noii *„revoluţionari”* au transferat tarele trecutului regim asupra defuncţilor soţi Ceauşescu. În timpul ce-a urmat (necesar umplerii vidului de putere la toate nivelurile structurii politice), televiziunea şi ziarele au continuat *„dezvăluirile”* privind pericolului reprezentat de terorişti şi *„ororile”* comise *de „odiosul dictator* în memoria colectivă a românilor, între *„procesul Pătrăşcanu*” şi *„procesul Ceauşescu*” se fac şi în prezent puţine conexiuni. Una dintre acestea se datorează reprezentării propagandistice de victimă a luptei pentru putere, creată lui Pătrăşcanu de însuşi Ceauşescu. Între timp, procesul şi

execuţia transmise la televizor au condus la reprezentarea lui Ceauşescu ca victimă a *„complotului pus la cale de agenturile străine* cum se prezentase el însuşi în proces. În prezent, puţini sunt însă aceia care să aibă altă părere decât că în *„procesul Ceauşescu"* au fost încălcate toate normele justiţiei.

În evenimentul analizat au fost, în fapt, reactivate mecanismele şi structurile judiciare patentate în anii de impunere ai dictaturii staliniste. În categoria acestor remanenţe, observabil este raportul torţionarvictimă. Din liderul omnipotent al României a cărei populaţie se simţea terorizată de deciziile sale, în decursul a doar trei zile (22 – 25 decembrie), Ceauşescu a devenit o victimă.

Într-o excelentă analiză asupra caracteristicilor şi relaţiilor victimetorţionari în marile regimuri totalitare ale veacului trecut, T. Todorov (1991) categoriza *„virtuţile"* (înţelese ca valori umane) în *eroice şi cotidiene.* Prin tehnicile de propagandă care-au sugestionat mulţimea că se află în stare de război, *virtuţile cotidiene* (demnitatea, mila faţă de seamăn, respectul pentru viaţă), fuseseră eliminate.

Numărul crimelor înfăptuite în numele marilor ideologii ale secolului XX a impus în gândirea socială problematica introducerii unor concepte noi pentru desemnarea fenomenului, cum ar fi cel de *„banalitate a răului"* (Arendt, 1951). Contrar opiniilor de nivelul simţului comun, explicaţia nu rezidă în caracterul individului devenit ucigaş sau torţionar, ci în particularităţile ideologiei care impune imperative ce conduc la săvârşirea de atrocităţi. O limită a numărului de oameni ucişi cu sânge rece sub presiunea *„imperativului categoric militar",* nu există (Gilbert, 1996).

O metaanaliză asupra memorialisticii provenite de la victime şi torţionari ai secolului XX l-a condus pe T. Todorov (1996) la sintetizarea caracteristicilor unor manipulări prin care se obţine controlul asupra mulţimii. Acestea au funcţionat şi în „regimul Ceauşescu" şi în zilele premergătoare execuţiei lui după cum urmează:

1. *Renunţarea la universaliile valorilor supreme ale umanităţii.* Drepturile „oamenilor muncii”, în numele cărora vorbea Ceauşescu, nu existau.

Astfel, în 17 decembrie 1989, Ceauşescu a criticat conducerea Ministerului de Interne că nu-şi înarmase subordonaţii pentru ripostă contra demonstranţilor *(„Când am înţeles că merg trupele de securitate, era clar că merg înarmate, pentru că au armament, au totul în dotare, şi auto şi tot, nu-i trimiteţi să se bată cu pumnul”.* Iar Elena Ceauşescu intervenise şi mai explicit: *„Să fi tras în ei, să fi căzut şi pe urmă luaţi şi băgaţi în beci. Nu vi s-a spus aşa? Unul să nu iasă”).*

2. Controlul asupra întregii vieţi a indivizilor care compun societatea. Liderul comunist decretase *stare de alarmă* în 17 decembrie iar în 22 decembrie *starea de necesitate* pe întreg teritoriul României.

3. *Controlul total asupra mijloacelor de informare Astfel* s-a realizat şi în final regimului comunist predicţia lui Goebbels: *„învingătorul va fi totdeauna judecătorul iar învinsul, acuzatul”.*

4. *Locul special rezervat duşmanului.* Răzvrătiţi sunt consideraţi suboameni. În 17 decembrie 1989, Ceauşescu le cere membrilor nucleului de decizie din România să interpreteze astfel mişcările de revoltă: *„Trebuie să fie foarte clar acest lucru iar ceea ce s-a întâmplat în ultimele trei ţări – R.D. Germană, Cehoslovacia, Bulgaria au fost lovituri de stat organizate cu sprijinul plevei societăţi, cu pleava societăţii şi cu sprijin străin. În acest fel trebuie înţelese lucrurile. Nu se pot judeca altfel”.*

Ulterior, membrii nucleului de decizie politică din România (componenţii CPEx) au fost reprezentări ca *„agenţi ai râului”.* Înalţii demnitari comunişti aveau, în fapt, ca *pattern* comun, *prototipul conformistului.* Relaţia torţionar-victimă dobândeşte însă valenţele descrise în contextul *fragmentării* şi *depersonalizării* actorilor sociali implicaţi. Specializarea ridicată a relaţiilor din anumite zone socio politice, incoerenţa rolurilor şi status-urilor aceluiaşi individ în cadrul unui regim dictatorial

favorizează crima şi anihilează sentimentul răspunderii.

În 17 decembrie 1989, la criticile ce i se aduc, T. Postelnicu (ministru de Interne) răspunde astfel. *„Mult stimate tovarăşe secretar general, mult stimată tovarăşă Elena Ceauşescu, raportez în faţa Comitetului Politic Executiv, în faţa dumneavoastră că sunt întru totul de acord cu măsurile care vor fi luate împotriva mea”*. În 22 decembrie, cu câteva ore înainte de pierderea puterii de către Ceauşescu, primul ministru al ţării, C. Dăscălescu îl asigură: *„Am fost şi voi fi alături de dumneavoastră până crăp...”*. În plină criză, întrebaţi dacă vor fi sau nu alături de el, toţi membrii conducerii partidului răspund afirmativ. La un moment dat Ceauşescu avansează soluţia demisiei sale. Cei prezenţi îl imploră însă să menţină conducerea aşa cum a făcut şi până în toate declaraţiile publice ce le vor face ulterior foştii membri CPEx se vor desolidariza de comportamentele şi angajamentele anterioare, punându-se în slujba noii puteri.

Ultimul proces stalinist din Europa

Ca şi în cazul celebrelor procese staliniste, pentru condamnarea inculpărilor sunt suficiente acuzaţiile aduse de tribunalele care-i judecă. În locul *„mărturisirilor”* solicitate foştilor *„revoluţionari de profesie”* – corelate cu *„dovezile”* mărturiilor altor inculpaţi – soţilor Ceauşescu li se citează prin actul de acuzare propriile lor afirmaţii ca acte incrimatorii. Procesul are loc într-un moment excepţional ce poate fi caracterizat ca vid de putere. Astfel că membrii Tribunalului Militar Extraordinar care deliberează asupra unor acuzaţii de domeniul literaturii de ficţiune nu pot invoca o instanţă superioară care să le fi impus sentinţa pronunţată.

După ce fuseseră sfătuiţi să urce în elicopterul prezidenţial pentru a scăpa de furia mulţimii în 22 decembrie 1989, soţii Ceauşescu fuseseră debarcaţi, în plin câmp, în zona Târgovişte. „Recuperaţi” de către doi miliţieni au fost depuşi, în secret, în incinta unităţii militare din localitate. Starea de confuzie întreţinută voit în care se aflau cei doi, reiese din toate declaraţiile

martorilor. Timp de trei zile, aşa cum va recunoaşte ulterior comandantul unităţii militare din Târgovişte: *„Pur şi simplu Ceauşescu a trăit în necunoaştere. Adică era în afara realităţii”*.

Într-o emisiune televizată, la zece ani după evenimente, ofiţerul care i-a păzit relatează un episod uluitor*: „În 24 decembrie, Nicolae Ceauşescu auzind manifestanţii strigând” Ole, ole, Ceauşescu nu mai e!”, dorind neapărat să vorbească manifestanţilor, a vrut să deschidă, a vrut întâi să i se deschidă fereastra, să vorbească manifestanţilor (...) Ceauşescu, înţelegând că de fapt se strigă” Ole, ole, Ceauşescu unde e?”, deci masele îl cheamă, îl caută să vină în mijlocul lor*”. Sintetizând situaţia absurdă creată, fostul comandant al garnizoanei Târgovişte, generalul Kemenici, afirmă: *„Noi ne luptam între noi şi ei, săracii, erau doi bătrâni nebuni care nu ştiau nici ei pe ce lume trăiesc”*.

Înainte de proces încă, se pregătise locul de execuţie, fuseseră nominalizaţi militarii care aveau să ducă la îndeplinire sentinţa şi aduse foile de cort în care urmau să fie transportate cadavrele la Bucureşti. Ca şi în cazul condamnaţilor în procesele staliniste, cadavrele soţilor Ceauşescu au fost înhumate astfel ca identitatea mormintelor să rămână necunoscută (familiei nu i s-a permis deshumarea pentru identificarea cadavrelor nici până în prezent). După zece ani, C. Lucescu, fostul apărător din oficiu al soţilor Ceauşescu, în fapt freneticul lor acuzator, între timp ridicat în funcţia de general magistrat, declara: *„Ceea ce s-a desfăşurat acolo nu se poate constitui într-un act juridic care să poarte calificativul de proces şi nici nu putem să ne îngăduim să mânjim şi istoria Justiţiei cu aşa ceva”*. În planul efectelor generale, procesul soţilor Ceauşescu a fost evenimentul cel mai mediatizat în lume despre România post-comunistă.

În seara de 25 decembrie 1989, crainicul unicului post de televiziune din România anunţase însă astfel ştirea despre proces *„Anticristul a murit în ziua de Crăciun”*. Resemnificarea evenimentului s-a produs destul de curând.

Eliberaţi de confuzia deliberat creată a războiului *cu „teroriştii* în mentalul colectiv al românilor are semnificaţia unui fapt culpabil: un păcat săvârşit în chiar ziua de Crăciun.

II. 5. Cultul personalităţii

Direcţii de analiză

Despre cultul personalităţii se vorbeşte pentru prima dată în regimul comunist, cu referire la practicile sale de interior, la Congresul al XX-lea alPCUS (1956).

În 24 februarie 1956, succesorul lui Stalin, N.S. Hruşciov a prezentat un *„raport secret”* rezervat celor 1436 de delegaţi şi reprezentanţi din 55 de *„partide frăţeşti”*. Învinuirile aduse de Hruşciov lui Stalin şi Beria – primul vinovat *de „cultul personalităţii”,* cel de-al doilea de majoritatea crimelor trecutului apropiat – a declanşat în grupurile de conducere ale ţărilor socialiste, lupta pentru putere, în acelaşi an, Hruşciov a desfiinţat Cominformul. Se crea astfel şi iluzia că Stalin fusese cel din urmă dictator şi că Moscova renunţă la pretenţia de a fi centrul lumii comuniste.

S-a înţeles mai târziu că fusese o altă manipulare politică. Cu acel prilej însă, Stalin a fost eliminat din panteonul eroilor comunişti iar*” cultulpersonalităţii*” sale demontat în imaginarul colectiv al mulţimii. Dar peste numai câţiva ani, în ţări precum Coreea de Nord, China, Albania ori România*” cultul personalităţii*” liderilor a dobândit cel puţin dimensiuni egale cu practicile dedicate lui Stalin.

Raporturile lider-mulţime în societăţile totalitare este particularizat de altfel prin fenomenul numit *„cultulpersonalităţii*”. Primul lider din secolul XX care-a ridicat persoana sa la rangul de zeu al mulţimii, a fost Mussolini. În ceea ce-l priveşte pe Hitler, celălalt celebru dictator al vremii aprecia*” cultul personalităţii*” ca fiind *„cea mai bună formă de guvernare”.* Stalin, la rându-i, a preluat unele dintre practicile iniţiate de Mussolini şi Hitler. Cât despre Mao şi Kim Ir Sen, cultul lor are un caracter sincretic împletind tradiţia despoţilor asiatici cu

elemente ale stilului sovietic.

Între liderii menţionaţi pot fi făcute numeroase asocieri dar şi diferenţe sub raportul relaţiei cu mulţimea. Hitler şi Mussolini au acces la putere aleşi prin sufragiu public pe fundalul unei democraţii liberale. În schimb, liderii regimurilor comuniste au reuşit să deţină puterea asupra mulţimilor prin manipulările descrise în capitolele anterioare. Liderii comunişti, fascişti sau nazişti au ajuns, fără excepţie, să reprezinte puterea absolută după grave crize economice şi politice. În asemenea vremuri, mulţimile îşi mandatează liderii cu putere absolută. Grila de evaluare după care sunt legitimaţi conţine ani petrecuţi în închisoare sau exil în regimul precedent, răzvrătirea în momentele dificile, rezistenţa în faţa duşmanului ori gesturile de ruptură eroică din interiorul propriei caste. Asemenea particularităţi biografice conferă valoare şi legitimitate, aceste atribute fiind o sursă a puterii lor viitoare.

Imprimaetapă, putereapare să aparţinăunui întreg grup care reprezintă o ideologie. În timp, liderul desemnat după gradul de apropiere faţă de un anumit prototip uman, gesturi, comportamente şi declaraţii ce-l individualizează, se detaşează în centrul de putere din care face parte. Păstrează însă aparenţele democraţiei şi afirmă egalitatea cu ceilalţi. Eroul mulţimii este autoritar, războinic şi seducător – lasă impresia de a fi reprezentantul voinţei şi dorinţelor maselor deşi acestea nu sunt mandatate să-i critice deciziile sau să-l consilieze. *„Originalitatea democraţiei”* lui se particularizează prin afirmarea respectării legilor, o democraţie de drept dar degradată în fapte. Monopolul puterii politice asupra poliţiei şi mijloacelor de comunicare menţin starea de fapt. Stalin, spre exemplu, avea toate prerogativele politice şi militare tipice despotului oriental. Prin obligaţiile de comisar al poporului se plasa însă în postura de simplu executant al unor decizii colective, notă ce conferă reprezentării regimului semnificaţia falsă de democraţie.

Lenin – fondatorul cultului lui Stalin

Pelerinajul zilnic din Piaţa Roşie a Moscovei prin faţa mumiei lui Lenin timp de mai bine de o jumătate de secol (1924 – 1989), poate fi emblematic pentru cultul liderului comunist.

Originii cultului lui Lenin îi poate fi atribuit ca reper discursul rostit de Stalin la funeraliile predecesorului său (ianuarie 1924). Stilul discursului se particularizează şi prin construcţii tipice oratoriei religioase deoarece Stalin a învăţat limba rusă în timpul anilor de studii teologice.

Reproducem în cele ce urmează respectivul discurs, citat obsedant până în 1956:

Părăsindu-ne, tovarăşul Lenin ne-a încredinţat păstrarea neîntinată a marii vocaţii de membru de partid. Îţi jurăm, tovarăşe Lenin, să onorăm recomandările

Părăsindu-ne, tovarăşul Lenin ne-a recomandat să păstrăm unitatea partidului nostru ca pe lumina ochilor. Îţi jurăm, tovarăşe Lenin, să-ţi urmăm poveţele!

Părăsindu-ne, tovarăşul Lenin ne-a cerut să menţinem şi să întărim dictatura proletariatului. Îţi jurăm, tovarăşe Lenin, să-ţi onorăm recomandările!

Părăsindu-ne, tovarăşul Lenin ne-a ordonat să întărim cu toată forţa unitatea dintre muncitori şi ţărani. Îţi jurăm, tovarăşe Lenin, să-ţi cinstim poveţele!

Părăsindu-ne, tovarăşul Lenin, ne-a cerut să întărim şi extindem Uniunea Republicilor. Îţi jurăm, tovarăşe Lenin, să-ţi cinstim povaţa!

Părăsindu-ne, tovarăşul Lenin, ne-arecomandatsăfim credincioşi Internaţionalei Comuniste. Îţi jurăm, tovarăşe Lenin, că ne vom dedica vieţile dezvoltării şi întăririi uniunii muncitorilor din toată lumea, Internaţionala Comunistă!" (apud Lynch, 1994, p. 28).

Troţki, oratorul strălucit al bolşevicilor, a contribuit, de asemenea, la iniţierea hagiografiei lui Lenin.

Astfel, în articolul intitulat *„Lenin la tribună"* pe care l-a trimis la puţină vreme după moartea liderului la trei ziare, Troţki îşi rememora astfel amintirile despre defunct:

„Strângându-şi repede însemnările, Lenin se grăbea

să părăsească tribuna încercând să evite inevitabilul... Tunetul de aplauze creştea val după val". Trăiască... Lenin... conducătorul... Ilici". Acolo în lumina becurilor electrice, strălucea acel cap omenesc inimitabil, înconjurat din toate părţile de valurile dezlănţuite ale entuziasmului. Şi atunci când se părea că vârtejul extazului ajunsese la apogeu, s-a auzit o voce tânără, curată, aidoma vuietului unei sirene care străbate furtuna: „Trăiască Ilici!" Şi de undeva, din străfundurile acelei solidarităţi trepidante, din dragoste şi entuziasm, venea răspunsul ca un ciclon ameninţător, la unison, făcând să se zguduie căpriorii tribunei: „Trăiască Lenin!" (apud Volkogonov, 1998, p.

Înainte de falsificarea propriei biografii, Stalin a construit cultul lui Lenin. Nu va mai fi sat cât de mic, în oricare dintre îndepărtatele colţuri ale URSS, unde bustul sculptat sau chipul zugrăvit al lui Lenin să nu existe. În orice localitate a imensei ţări, strada şi piaţa principală vor purta numele lui Lenin. Lipsiţi de acces la orice alte surse de informare decât cele controlate de Stalin, cei ce vor scrie despre Lenin vor acredita, uneori involuntar, imaginea unui supraom, fără trăiri personale, cu viaţa mistuită de flacăra revoluţie. După ce declanşase *„glasnost „— uX* şi dăduse ordinul de deschidere a arhivelor secrete, M. Gorbaciov îl considera încă pe Lenin creatorul *„proiectelor de edificare a unei noi vieţi* proiecte deformate de succesorul său. Stalin, apreciază Gorbaciov, *„n-a fost capabil nici teoretic, nici politic şi nici intelectual să urmeze orientarea elaborată de către partid sub orientarea lui lenin"* (1994, p. 224 – 225).

După ce Stalin şi-a eliminat posibilii opozanţi dar cerţi cunoscători ai trecutului istoric real, a impus cultul propriei sale personalităţi. Se prezenta a fi continuatorul desemnat de Lenin pentru a înfăptui visul întronării comunismului şi construcţiei *„omului nou".* Şi datorită acestor aspecte, stalinismul poate fi interpretat ca *„subcultură a leninismului"* (Tismăneanu, 1997, p. 80).

Prima *„biografie autorizată"* a lui Stalin a apărut în 1925 şi a fost scrisă de secretarul său personal, Tovstuha.

Schema acesteia a fost baza celorlalte scrieri de glorificare. Se acredita, printre altele, teoria că Stalin fusese bolşevic de la începuturile activităţii sale revoluţionare, că el este adevăratul discipol şi continuator al lui Lenin. În 1934, la congresul comuniştilor din Gmzia, L. Beria (viitorul şef al serviciilor speciale sovietice) a declarat că scrierile de până atunci nu reflectă corect rolul important jucat de Stalin în revoluţia sovietică. Foştii memorialişti au fost scoşi din muncile de răspundere în care se aflau iar unii dintre ei executaţi. După aceste concluzii şi decizii a fost înfiinţat un institut Stalin pentru „corectarea erorilor" (în fapt pentru falsificarea documentelor de istorie a partidului bolşevic).

Magiştri şi discipoli

După cel de-al doilea război mondial, *cultul personalităţii* lui Stalin s-a amplificat, atribuindu-i-se totodată şi rolul comandantului şi strategului victoriei. În statele europene intrate în orbita sovietică, propagandiştii pregătiţi în şcolile Cominternului au introdus şi cultul liderului de la Kremlin.

După moartea lui Stalin, Mao Zedong a ilustrat un *cult al personalităţii* care l-a depăşit chiar pe acela al liderului sovietic. Ca şi Stalin, Mao a blocat cu reprezentarea sa puterea de partid şi de stat. Între persoana sa şi mulţime, celelalte ierarhii ale puterii fuseseră practic desfiinţate. La Congresul al IX-lea al PCC (1969), *cultul lui Mao* ajunsese la apogeu. *„Cărticica roşie"* cu citate din gândirea lui era purtată pretutindeni de chinezi asupra lor ca o nouă biblie a ideologiei comuniste. Portretul liderului era expus în spaţiile publice şi private iar mulţimile de chinezi îşi încheiau salopetele cu nasturi gravaţi cu chipul lui Mao. Zeci de milioane de oameni din imensa ţară se prosternau dimineaţa în faţa portretului său cu rugămintea de a-i îndruma cu sfaturi bune în acea zi. Ziua se încheia cu plecăciuni de mulţumire ori *autocritică* şi mărturisire a greşelilor făcute.

O amintire narată de medicul personal al liderului, evidenţiază încercările de identificare a funcţiilor *cultului*

personaliiăţii cu cele religioase. În 1959. Mao primise în dar câteva fmcic de mango de la ministrul de externe al Pakistanului. Mao a trimis fructele mai multor fabrici din Beijing. Într-o fabrică de textile, darul său a fost astfel primit: ... 3 *Iun ci tor îi din fabrică au organizat o ceremonie măreaţă la care s-a citat foarte mult din cuvântările lui Mao în onoarea darului făcut. Au acoperit apoi fructele cu ceară, sperând să le conserve pentru posteritate. Fructele de mango au devenit nişte relicve sacre, obiecte de veneraţie. Fructele trase în ceară au fost aşezate pe un altar în sala de şedinţe a fabricii şi muncitorii stăteau la coadă ca să treacă prin faţa lor, prosternându-se solemn când ajungeau în dreptul lor. Nimeni nu se gândise însă să sterilizeze fructele înainte să le învelească în pojghiţa de ceară, astfel că, la câteva zile, după ce fuseseră expuse, au început să prezinte semne de alterare. Comitetul revoluţionar al fabricii a luat fructele de mango, Le-a curăţat de coajă şi apoi le-a fiert într-un vas uriaş cu apă. S-a organizat o altă ceremonie, la fel de solemnă. Mao a fost din nou elogiat, iar fructele de mango au fost considerate drept o dovadă a grijii profunde a preşedintelui faţă de muncitori. Apoi toţi muncitorii din fabrică s-au aşezat la coadă unul după altul şi au băut câte o lingură din apa în care fierseseră fructele de mango. După aceea, comitetul revoluţionar a ordonat să se execute un model din ceară al fructelor originale. Acesta a fost executat cu multă conştiinciozitate şi aşezat apoi pe altar ca să înlocuiască fructele putrezite, iar muncitorii au continuat să stea la coadă ca să-şi dovedească veneraţia faţă de obiectul sacru a cărui importanţă nu scăzuse câtuşi de puţin"* (Li Zhisui, 1997, p. 187 – 188).

Pentru majoritatea liderilor comunişti din blocul socialist european, moartea lui Stalin a însemnat şi răsturnarea lor din vârful piramidei puterii. Revoltele populare din Ungaria, Polonia, Germania Democrată, declanşate în 1953 pe fondul nemulţumirilor şi *„revizionismului"* doctrinei staliniste au cutremurat nucleele puterii. Vechii conducători din statele comuniste

europene au fost îndepărtaţi sub acuzaţia *de „stalinişti”*.

În România, situaţia evoluează însă diferit. Începând din 1961, Gheorghiu-Dej a devenit conducătorul incontestabil al partidului. Amintirile apropiaţilor lui Gheorghiu-Dej, coroborate cu mărturii provenite din anturajul lui Stalin, relevă ucenicia liderului român la şcoala puterii *«ţarului roşu».*

Se impune, în primul rând, observaţia că Stalin nu fusese în tinereţea sa un revoluţionar emigrant în străinătate ca şi Lenin, Troţki, Zinoviev sau Buharin. Nu primise o serioasă educaţie intelectuală. Nu cunoştea limbi străine. Ajuns însă la putere îşi menţine deprinderile de autodidact din perioada exilului siberian, citind tot ce-i cădea în mână, de la cărţi despre metalurgie, la lucrări de economie politică sau drept. La fel făcea şi Gheorghiu-Dej, „legitimat” ca victimă a regimului burghez de cei 11 ani petrecuţi în închisoare unde şi-a însuşit diverse cunoştinţe. Ca şi Stalin, a cultivat scriitorii şi artiştii cărora cu diferite prilejuri le trimite felicitări şi daruri sau îi felicită direct în pauzele spectacolelor. Stalin a fost unul dintre puţinii bolşevici importanţi care cunoscuse sărăcia şi mizeria din copilărie. Mai târziu a operat tranşant o distincţie între intelectualii revoluţionari exilaţi în Occident şi” *revoluţionarii de teren*” ce-şi petrecuseră anii de tinereţe în închisori, în favoarea acestora din urmă. Aşa se explică şi preferinţa lui Stalin pentru Gheorghiu-Dej.

Stilul de lucru al lui Stalin conţinea şi deprinderea de a-şi trata tovarăşii ca şi cum ar fi fost complici, nu colaboratori. În eliminarea în trepte a potenţialilor săi rivali, intra şi practica de a se întâlni pe rând şi în secret cu alţi membri ai Politburo care urmau să participe la sancţionarea politică a adversarilor. Aceeaşi practică o regăsim la Gheorghiu-Dej. Stalin îşi primea cu solicitudine vizitatorii, vorbea puţin, preferând formulele scurte, ambigue şi sibilice; nu şi-a mărturisit niciodată temerile sau bucuriile succeselor. Niciunul dintre tovarăşii apropiaţi ai lui Gheorghiu-Dej nu l-a auzit confesându-se vreodată despre incertitudinea viitorului său politic după moartea

lui Stalin. Sensibil la percepţiile mulţimii, când simte că suferinţele datorate represiunilor şi lipsurilor ating cote îngrijorătoare, Stalin îi face public vinovaţi de cele întâmplate pe funcţionarii prea zeloşi; Gheorghiu-Dej o învinuieşte oficial pe Ana Pauker de întemniţarea a 80.000 ţărani în anii colectivizării agriculturii.

„*Om din popor, pentru popor*”, Stalin afişa poza simplităţii stând de vorbă, în locuri publice, cu cetăţenii ce i se adresau. Câteodată prelua chiar iniţiativa de a coborî în mulţime. Gheorghiu-Dej stătea de vorbă, prin gardul de la vila sa din Eforie Nord, cu turiştii ce se opreau să-l privească ori mergea în pieţele oraşelor şi conversa „incognito” cu ţăranii.

Alte gesturi publice dar neîncadrate în clişeele previzibile creşteau ama măreţiei şi calităţilor liderului în percepţia mulţimii. Astfel, cu ocazia celei de-a 70-a aniversări din 21 decembrie 1949, Stalin a primit o mulţime de cadouri: le-a donat pe toate muzeului, nu a reţinut nimic pentru sine. La sfârşitul războiului, i se decernaseră mai multe decoraţii fără să fi fost consultat în prealabil. Spre surpriza tuturor, a adunat membrii Politburo şi i-a criticat, vorbindu-le de suferinţele poporului. Când Gheorghiu-Dej a primit nişte bulgări de minereu cu vine de am din partea unei echipe de mineri, i-a trimis muzeului de specialitate. Altă dată, a convocat redactorii şefi ai ziarelor naţionale şi a criticat public pe unul dintre gazetarii care-l linguşise prea mult.

În mai 1944, secretarul căruia i se înmânau salariile lui Stalin, neştiind cum să procedeze cu banii mulţi ce se adunaseră (singura plată erau cotizaţiile de partid, în rest toate cheltuielile se acopereau de către gospodăria de partid) s-a adresat liderului. După o scurtă reflecţie, Stalin i-a împărţit şi a cerut să fie trimişi prietenilor georgieni din copilăria şi tinereţea sa, însoţiţi de scurte şi călduroase răvaşe, scrise de el însuşi. Gheorghiu-Dej îi ajuta şi el cu bani şi alte favoruri pe prietenii copilăriei sale.

În pofida cadrului de viaţă somptuos, Stalin adopta o mare modestie în îmbrăcăminte şi ţinută. Până la sfârşitul

vieţii, a purtat în fiecare iarnă şuba sărăcăcioasă din timpul războiului civil. Pentru fiecare anotimp, avea câte-un singur costum uzat care, împreună cu mantaua de front şi uniforma de mareşal, alcătuiau întreaga sa garderobă. În primii ani după război, Gheorghiu-Dej îşi comandase două costume identice şi refuza să-şi schimbe pardesiul ponosit pentru a nu atrage mulţimii atenţia cu „luxul" afişat.

Multe, se pare, a imitat Gheorghiu-Dej şi din deprinderile de viaţă cotidiană ale *„ţarului roşu":* preferinţa pentru jocul de biliard, însemnările făcute pe hârtiile oficiale cu creionul cu două capete – roşu şi albastru, plimbările prin cabinet din timpul când se întreţinea cu vizitatorii, obiceiul de-a cere sfatul „oamenilor simpli" din personalul de pază şi serviciu, călătoriile cu trenul special ce-l izola de restul lumii, repulsia pentru voiajul cu avionul şi pentru călătorii, în general. Manifesta ciudăţenia de a-şi petrece cea mai mare parte a timpului zilei într-o căsuţă construită în curtea vilei sale, aşa cum Stalin ceruse să-i fie construită o căsuţă mică de lemn, în curtea vilei din Kunţevo.

În 1956 însă, când a stigmatizat *cultul personalităţii* predecesorului, Hruşciov şi *„noua conducere"* nu amintesc de geneza sa, nici despre responsabilităţile celor care l-au întreţinut. Orice cult este însă şi opera celor care-l practică. Tocmai propagandiştii şi organizatorii ritualurilor ce făceau parte din cultul lui Stalin au fost aceia care l-au condamnat după moartea liderului. Liderii post-stalinişti, criticând şi condamnând cu acelaşi *«patos revoluţionar»* obiectul elogiilor de altă dată, au trecut «*de la ritul pozitiv la ritul negativ"* al stalinismului (Lefort, 1979).

Ceauşescu – „geniul din Carpaţi".

La moartea lui Gheorghiu-Dej s-a luat decizia *„eternizării memoriei"* sale. Printr-o hotărâre dată la trei zile după deces (22 martie 1965), în numele celor trei instituţii care reprezentau puterea în România – Comitetul Central al partidului, Consiliul de Stat şi Consiliul de Miniştri – s-au decis măsuri adecvate întreţinerii cultului

personalităţii defunctului.

Cele mai importante dintre acestea au fost: editarea operei şi biografiei lui Gheorghiu-Dej; ridicarea unor statui în diverse oraşe şi de busturi în faţa unor instituţii; atribuirea numelui său unui oraş şi unor mari edificii economice, unor bulevarde şi pieţe din mai multe localităţi ale ţării, editarea unui timbru comemorativ.

Hotărârea semnată de foştii tovarăşi şi „jurămintele" din *„Scânteia",* reproduse apoi de toată presa românească, au fost curând uitate. Pe albia acestor decizii va fi imprimat însă *cultul personalităţii* lui Ceauşescu.

Ceauşescu a reuşit să impună şi întreţină un *cult al personalităţii* de inegalabilă amploare în spaţiul european. În primul rând datorită timpului lung în care a deţinut puterea şi controlului deplin (moştenit de la predecesorul său) asupra mijloacelor de comunicare şi represiune. În 1974 a preluat şi funcţia supremă de stat, prin învestirea ca preşedinte al României. Era comandant suprem al armatei şi totodată conducător al organizaţiilor de masă şi obşteşti. Eliminase din conducerea românească foştii ilegalişti şi îi înlocuise cu *„aparatciki"* (activişti formaţi în şcolile de partid, selectaţi de el însuşi în calitatea de coordonator al sectorului organizatoric şi de cadre al partidului). În etapa de apogeu a puterii a recurs la o *„dictatură de clan",* funcţiile importante fiind ocupate de el, soţia sa şi alţi membri ai familiilor lor. A practicat şi *regimul clientelar* iniţiat de Stalin, activişti de partid şi specialişti originari din Oltenia sa natală având şanse sporite de promovare oriunde în ţară.

Simbolistica şi tehnicile cultului lui Ceauşescu au fost susţinute şi potenţate prin discursul festivist. Fraza bombastică, lungă şi aglomerată de epitete şi comparaţii este caracteristică.

Reproducem în cele ce urmează un exemplu ilustrativ: *„Iată de ce pentru cei 15 ani excepţionali, într-adevăr cei mai viteji, mai demni şi mai rodnici în zbuciumata istorie a României, pentru aceşti 15 ani în care s-au făcut câte s-au făcut în lungi perioade istorice şi poate*

şi mai mult, vă mulţumim tovarăşe Nicolae Ceauşescu, cântăm pentru partid, pentru dumneavoastră, pentru Lumină, Luptă, Libertate şi pentru speranţă, cântăm pentru unitatea naţională şi pentru toţi compatrioţii, indiferent de naţionalitate, şi ştim că, sărbătorindu-vă pe dumneavoastră, sărbătorim poporul nostru, partidul nostru, libertatea noastră şi şansa noastră" (Păunescu, 1980).

Direcţiile propagandistice prin care a fost construită reprezentarea *„gemului din Carpaţi"* una dintre metaforele de largă circulaţie cu referire la Ceauşescu – sunt următoarele:

1. Falsificarea biografiei.

Datorită mediului social precar al copilăriei, Ceauşescu devine din adolescenţă comunist. I se atribuie meritul (fals) de a fi fost organizator de demonstraţii şi strategul scoaterii României din războiul împotriva Aliaţilor (23 august 1944), intrate în istoriografia românească ca punct iniţial al regimului comunist.

2. Identificarea liderului cu partidul, poporul şi patria.

Lozincile scandate, propaganda imagistică, presa, scriitorii şi artiştii au potenţat această semnificaţie a reprezentării liderilor din societăţile totalitare*". Un popor, o ţară, un conducător",* fusese lozinca propusă de Goebbels pentru identificarea reprezentării liderului cu mulţimea. Ceauşescu reia triada popor-partid-conducător, semnificaţiile identificării fiind amplificate prin practica de a fi „ales" conducător al partidului prin mandatul primit de la toate organizaţiile de bază din teritoriu*". Vei fi tras la răspundere de popor"* ori *„te dau pe mâna poporului",* îi ameninţa el pe ceilalţi componenţi ai grupului de decizie (Popescu, 1994), subliniind prin aceasta şi valoarea sa de lider suprem, a că-mi identificare cu mulţimea este totală. De altfel, refrenul unui coral interpretat la toate festivităţile epocii era*" Partidul, Ceauşescu, România*

3. Acreditarea misiunii de „salvator" al naţiunii în calitate de:

a. *Continuator al tradiţiilor istorice naţionale.*

Prin rescrierea istoriei ţării, Ceauşescu este prezent ca urmaşul strălucit al „întemeietorilor de ţară" Burebista şi Decebal. Concomitent reprezintă idealurile de independenţă şi unitate naţională din epoca medievală şi perioada paşoptistă. În consonanţă cu aspiraţiile sale, în discursurile oficiale sunt citate personalităţi ale istoriei României. De altfel, după 1974, istoriografia românească a fost dominată de figura lui Ceauşescu.

b. *Strateg al prosperităţii poporului.*

Cu această semnificaţie a reprezentării sale, liderul monopolizează decizia în toate domeniile, împiedică orice iniţiativă şi evidenţa oricărei realităţi neconcordante cu declaraţiile sale. După mărturiile unor apropiaţi, datele statistice economice erau modificate pentru a coincide cu planurile de dezvoltare prevăzute. În voluntarismul său, Ceauşescu „dădea indicaţii" specialiştilor din orice domeniu. Decidea imprevizibil mari proiecte de investiţii economice, fără vreun studiu anterior de fezabilitate. Sunt anecdotice vizitele duminicale ale cuplului Ceauşescu pe şantierul Casei Poporului unde se construia după indicaţii verbale şi se făceau mari modificări de la o săptămână la alta. Programul de dezvoltare tehnologică prevedea ca până în 1990, 95% dintre produsele româneşti să fie la nivel tehnic şi calitativ mondial. Pentru aceeaşi perioadă s-a planificat o producţie agricolă globală de 40 – 45 milioane tone. Obiectivul a fost anunţat ca depăşit la Congresul al XIV-lea al PCR (1989) prin recoltarea a 60 milioane tone. Raportată la suprafaţa agricolă a ţării, cifra ar fi situat România în poziţia de prim producător agricol mondial.

c. *Ilustru comandant de oşti.*

După invazia Cehoslovaciei (21 august 1968), Ceauşescu a avut iniţiativa creării gărzilor patriotice. Doctrina *„suveranităţii limitate",* aplicată de Brejnev, a creat cadrul propice propagării ideii unei invazii a României de către sovietici. Totodată în România se organizau numeroase mitinguri pentru pace şi dezarmare

ca şi cum soarta planetei ar fi depins de dorinţa de pace a românilor. Ceauşescu introdusese, de altfel, în programul cetăţenilor, la categoria „obligaţiilor obşteşti”, pregătirea militară. Studentele erau obligate să efectueze, suplimentar studiilor de specialitate, un stagiu militar de trei ani. Practica ilustra concepţia de *război total de apărare a populaţiei* condus de «comandantul suprem», Ceauşescu, reciclată din propaganda nazistă.

4. Vizionar şi călăuzitor al viitorului mulţimii.

Această semnificaţie a reprezentării este ilustrată de *vizitele de lucru,* inspirate, probabil, din stilul lui Hmşciov. După 1970 când invitaţiile oficiale în străinătate adresate cuplului Ceauşescu s-au redus, vizitele de lucru în ţară au devenit aproape un ritual cotidian. Algoritmul după care se desfăşurau, comporta puţine inovaţii, întâmpinat „după datina strămoşească” cu pâine şi sare de delegaţii de tineri în costume populare, pionieri şi muncitori, liderul străbătea în viteză „obiectivele” programului. Comunicarea sa cu mulţimea era alcătuită din discursuri şi „indicaţii”, în ultimii ani, folosea elicopterul ca mijloc de transport şi includea în itinerariul său „obiective” din trei-patru judeţe într-o singură zi. În locurile vizitate se făceau obositoare şi costisitoare pregătiri pentru regizarea entuziasmului mulţimii. Conţinutul programului zilnic de două ore al singurului post naţional de televiziune era ocupat, în principal, de relatarea acestor vizite şi implicit de întreţinerea cultului lui Ceauşescu.

5. Om politic de nivel mondial.

Prin imaginea dihotomizată a planetei după schema socialism-capitalist, Ceauşescu era prezentat de discursul oficial în ipostaza de arbitra al politicii internaţionale. Deşi epoca se caracterizează prin doctrina *„coexistenţei paşnice”,* Ceauşescu potenţează spectrul războiului iminent şi declară contribuţia personală la menţinerea păcii. Reprezentarea liderului se îmbogăţeşte în conţinut cu calitatea de creator al principiilor politicii externe mondiale (principiile Pancha-Sila, în fapt), negociator al unor conflicte ori mesager de pace al ţărilor din Orientul

Mijlociu.

Teoriile care coroborează fenomenul *cultului personalităţii* cu o anumită patologie psihiatrică au fost, în general, considerate funcţionale şi s-au bucurat de succes de presă. De regulă, asemenea lideri sunt prezentaţi ca exponenţi ai *tipului paranoid.* Paranoicii atrag atenţia prin orgoliul lor nemăsurat, rigiditatea psihică, mefienţa generală, hipersensibilitate şi gândire paralogică (raţionamentul lor, perfect logic, se întemeiază pe postulate false, pe erori, pe iluzii dictate de o afectivitate anormală). Din scrierile memorialistice consacrate dictatorilor, reies argumente care pledează pentru dezechilibru psihic: spre exemplu, *fobia de mulţime* (Stalin, Hitler şi Mao au avut-o în ultimele perioade de viaţă) sau *delirul persecuţiei* (procesele politice organizate de Stalin, prerogativele acordate Securităţii de Ceauşescu). *Complexele de inferioritate* datorate unor defecte fizice (Stalin avea mâna stângă atrofiată, Ceauşescu un defect de vorbire) înălţimi sub media masculină a epocii (Hitler, Stalin, Ceauşescu) ori sărăcia şi tratamentelor abuzive suportate în copilărie sunt, de asemenea, analizate într-un asemenea context. Foamea de laude, neîncrederea în oameni sunt la rându-le efecte ale interacţiunilor complexe dintre mediul familial şi evoluţia politică. *Ramolismentul,* datorat în mare măsură, condiţiilor de excepţie în care au trăit (anchete, închisori, războaie, conspiraţii) – vizibil la Mao, constatat de medici la Stalin în ultima perioadă de viaţă –, este alt element explicativ al deciziilor finale ale acestora.

Diagnosticarea unei patologii psihice este însă un proces dificil chiar în cazul unor indivizi cu status-uri şi roluri sociale comune. Decupajul simptomatologiei psihice a dictatorilor nu poate fi delimitat de contextul relaţiilor de putere şi influenţă pe care ei înşişi le reprezintă. Acceptarea apriorică a sintagmei că tocmai*" bolnavii ne guvernează"* (Accoce şi Rentehwick, 1993) ridică alte insurmontabile dileme.

III. „Limbă de lemn” şi discurs politic

Limba – mijloc de producţie culturală în regimul comunist în cercetarea caracteristicilor post-comunismului este o observaţie comună că oamenii ce ies din regimul trecut par obsedaţi de ideea de negare a timpului în care au trăit. Deşi moştenesc – cum e şi firesc – un mare bagaj de deprinderi, stereotipuri şi clişee de gândire şi comportamentale, vehiculate cu ajutorul limbajului însuşit în decursul anilor de instaurare ai puterii sovietice şi impus spre imitare în toate celelalte ţări ale lagărului socialist.

În ceea ce priveşte istoria, comunismul sfârşeşte într-un soi de neant, după cum remarca unul dintre exegeţii săi, F. Furet (1995) el însuşi fost adept al utopiei comuniste. Şi aceasta deoarece imperiul sovietic fusese „o *super-putere fără să fi încarnat o civilizaţie* Destrămarea sa rapidă nu lasă în urmă nici principii, nici coduri, nici instituţii. Se menţin însă pentru multă vreme mentalităţi şi practici exprimate într-o limbă calchiată după modificările survenite în varianta limbajului utilizat de *„omul nou”* sovietic.

Reiterăm astfel, rolul important al comunicării sociale în explicarea fenomenelor cognitive, inclusiv în formarea reprezentărilor sociale. Ea trimite la formele de influenţă şi de apartenenţă sociala decisive în elaborarea sistemelor intelectuale, comunicarea fiind vectorul purtător de reprezentări al transmiterii limbajului (Jodelet, 1995). Subliniam în capitolele anterioare importanţa contextului în determinarea reprezentării sociale. Înaintea contextului social însă (contextul ideologic, în fapt, ce poziţionează locul ocupat în societate de către individul sau grupul considerat), reprezentarea este condiţionată de *contextul discursiv* (Abric, 1995). Condiţiile de producere a discursului sunt punct de plecare în formularea sau descoperirea unei reprezentări. Trecerea de la *reprezentarea-expresie* la *reprezentarea-instrument* de acţiune se face prin procesele cognitive care au ca suport limbajul.

Referindu-se la schimburile şi interacţiunile ce concură la instituirea acestui univers conceptual, S. Moscovici (1989) examinează incidenţa comunicării cu reprezentarea socială la trei nivele:

1. La nivelul apariţiei reprezentărilor, ale cărei condiţii afectează aspectele cognitive (printre aceste condiţii reţinem în contextul temei abordate: dispersia şi decalajul informaţiilor privind obiectul reprezentat; focalizarea asupra unor aspecte ale obiectului în funcţie de interesele şi de implicarea subiecţilor; presiunea la inferenţă pentru a obţine atitudinile scontate);

2. La nivelul proceselor de formare a reprezentărilor sociale (în ancorarea şi obiectivarea reprezentării, comunicarea realizează interdependenţa dintre activitatea cognitivă şi condiţiile ei sociale de exercitare, de planurile de articulare a conţinuturilor, semnificaţiilor şi utilităţilor conferite);

3. La nivelul dimensiunilor reprezentării sociale (având legătură cu edificarea conduitei – sub forma de opinie, atitudine, stereotip – asupra cărora intervin sistemele de comunicare mediatice).

Ca modalitate şi expresie a gândirii, *„limba este mijlocul de producţie culturală cel mai important în socialism”* (Gross, 1988). Prin toate mijloacele de propagandă utilizate s-a încercat şi reuşit transformarea limbajului natural într-un limbaj particular. Procesul a respectat regulile ce conduc la aceste transformări printre care *regula selecţiei, regula constrângerii* şi *regula ierarhiei cuvintelor.* Pentru intenţia partidului de a transforma conştiinţe, controlul asupra limbii era una dintre primele şi însemnatele cerinţe, suita propoziţiilor destinate să traducă conţinutul unei reprezentări tinzând către o stare analogă şi desăvârşită unde invarianta este aşteptată (Moscovici, 1976). Aceasta deoarece opiniile noastre politice sunt dependente de aspectele specifice ale limbii pe care o vorbim (Orwell, 1948).

În context, se impune observaţia că încă din 1922 toate publicaţiile sovietice se aflau sub controlul cenzurii.

Faptul dovedeşte importanţa acordată de Lenin controlului ideilor ce puteau fi vehiculate liber. După moartea primului lider comunist (1924), Stalin va regiza dinainte întâlnirile cu mulţimea. Astfel că discursurile erau confecţionate din vreme şi nu de către cel ce le rostea. Era însă devreme pentru a vorbi de ceea ce mai târziu s-a numit" *limba de lemn* expresie ce desemnează jargonul în care se exprimă versiunea oficială şi publică a discursului din societăţile comuniste. Nu se poate spune că Lenin a fost precursorul ei. Limbajul său era extrem de viu (în fapt, limbajul polemic al jurnalistului) iar colaboratorilor săi li se adresa prin bileţele scrise într-un stil asemănător comunicării orale.

„Limba de lemn" sovietică are ca şi precursor stilul greoi întrebuinţat de administraţia ţaristă din secolul XVIII numit *„dubovîi iazâk"* (limba de stejar) şi practicile admiratorilor lui Hegel din *inteligheņţia rusă* care preluau, fără o traducere adecvată, terminologia filosofului german. Calchierea cuvânt cu cuvânt a limbii germane în rusă, cu rezultatul unei „limbi păsăreşti", l-a determinat pe Herzen să afirme că aceşti tineri, prin a lor „dubovîi iazâk", îşi ruinaseră nu doar limba, ci şi judecata.

Regimurile comunist şi nazist au oferit apoi multe exemple de voluntarism lingvistic ce pot fi desemnate prin genericul *„limbi de lemn".* Ştiut fiind de experţii propagandei că limitările experienţei lingvistice şi culturale ale unei anumite persoane îi pot restrânge acesteia accesul la anumite idei sau distorsiona aprecierea unor realităţi, discursul politic a vizat înainte de toate, adoptarea unui anumit comportament sau declanşarea unei acţiuni în rândul auditoriului. *„Noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obţine un anumit efect"* – sintetiza Goebells intenţiile de manipulare lingvistică ale discursului politic nazist.

În raport cu nazismul şi fascismul, amploarea şi durata celuilalt tip de totalitarism din secolul nostru, comunismul, a avut rezultate de excepţie în construcţia, impunerea şi exploatarea distorsiunilor *„limbii de lemn"*.

Ipoteza că o societate mondială fără clase va fi monoglotă, l-a făcut pe lingvistul Marr să propună crearea unui limbaj al proletariatului internaţional. Deşi a respins propunerea lui Marr, însuşi Stalin a binevoit să se ocupe de lingvistică, publicând lucrarea *„Marxismul şi problemele lingvisticii”* (1950). Critica lui Stalin a fost un prilej de difuzare a concepţiilor ideologice ale momentului important când în sfera de influenţă a URSS intraseră noi state. Principalul fenomen de *aculturaţie* – de care avea Stalin nevoie pentru popoarele intrate sub stăpânirea sa – a fost limba. *„Limba socialismului”,* adică limba rusă se învăţa peste tot. Însă pentru mecanismelor de manipulare a cetăţenilor şi transformare a lor în *„oameni noi*” era nevoie de tiparele limbii folosite de *„Pravda”* sovietică, copiate în limbajul naţional.

Din teoriile emise cu acest prilej sub numele infailibilului Stalin s-au impus pentru viitorii patruzeci de ani definiţii conceptuale privind relaţiile ideologie, mulţimi, lideri şi limbaj politic. Spre exemplu, definiţia dată de Stalin limbii, respectiv limbajului – *„un mijloc, un instrument cu ajutorul căruia oamenii comunică între ei, fac schimb de idei şi se înţeleg reciproc”* – o vom regăsi, până în 1989, în manualele de psihologie şi gramatică din toate ţările socialiste. Cei puţin avizaţi asupra particularităţilor acestui jargon numit*” limbă de lemn*” se vor întreba desigur unde-i inadvertenţa. Spre o mai bună înţelegere a efectelor ideologice scontate în 1950, reproducem o definiţie a limbajului dintr-o perspectivă psihologică de actualitate: *„funcţie de exprimare şi de comunicare a gândirii prin utilizarea de semne care au o valoare identică pentru toţi indivizii din aceeaşi specie, în limitele unei arii determinate”* (Sillamy, 1996, p. 180). Observam că în definiţia lui Stalin, genul proxim*” instrument”* – desemnează „materializarea” limbii – şi că sfera conceptului a fost restrânsă la specia umană. În viziunea stalinistă se insistă, de altfel, asupra „concreteţii” limbii*” ce reprezintă un sistem de mijloace materiale*” (sunete, cuvinte, reguli etc), pe funcţia sa *de „reflectare a*

realităţii", pe „condiţionarea sa social-istorică" şi *pe „legile obiective generale şi particulare de dezvoltare a limbii* Toate explicitările definiţiei staliniste insistă apoi asupra legăturii strânse dintre gândire şi limbaj şi rolului limbii în propagarea ideologiei.

Mai presus de teoretizări, Stalin s-a îngrijit de difuzarea continuă a limbajului politic prin toate canalele şi formele de comunicare socială. Creierul procesului de construcţie a *„omului nou"* au fost departamentele de propagandă care controlau ideologia difuzată în şcoli, administraţie, întreprinderi. Ele dispuneau de o armată imensă de propagandişti situaţi pe mai multe ierarhii şi paliere. *Agitatorii* activau direct la locul de muncă pentru „lămurirea" şi dinamizarea personalului. *Informatorii politici* şi *conferenţiarii de învăţământ politico-ideologic* reprezentau noile roluri şi status-uri sociale atribuite intelectualilor sub forma unor sarcini obşteşti. *Ziariştii* erau o categorie profesională cu calificare de excepţie în domeniul propagandei prin limbaj. *„Limba de lemn"* a tins să înlocuiască limbajul natural în comunicarea personală, metoda propagandistică a discuţiei *" de la om la om"* fiind o practică relevantă în contextul acestei aspiraţii.

Congresele partidului sunt cel mai prolific prilej de creaţie şi impunere a *„limbii de lemn".* Raportul liderului comunist se prezintă ca o analiză asupra societăţii planetei şi a celor două mari puteri – socialismul şi capitalismul – ce şi-o dispută. Raportul este lung, citirea lui întreruptă de aplauze durează câteva ceasuri, astfel că niciun subsistem al regimului comunist nu este trecut cu vederea. În ritualul consacrat, ceilalţi vorbitori intervin la final prin *„luările de cuvânt"* doar pentru a reitera şi detalia această viziune a lumii. Scopul ceremoniei este de a manifesta prin armonia minuţios respectată a regulilor discursive, alcătuirea lumii şi relaţiile viitoare cu aceasta. Căci *„educaţia comunista nu constă în a-i convinge pe oameni să vrea socialismul, ci să-l vadă"* (Besançon, 1993, p. 266). Însuşi Platon în *„Cratylos"* a dat o lecţie despre asemenea putere, arătând că instrumentele de guvernare sunt limbajul, legea şi

pedagogia, la originea limbajului fiind un „legiuitor” care vede nemijlocit „adevărul” pe care-l comunică.

În cazul *„limbii de lemn”* sovietice, rol însemnat în emitere şi difuzare au avut ziariştii. Nu întâmplător, oficiosul PCUS se intitula *„Pravda”* adică „adevărul”.

Despre ce tip de adevăr poate fi însă vorba? Interesante sunt în această privinţă consideraţiile lui G. Berger privind practica sovietică a impunerii*” adevărului”* ideologiei. *„În închisori şi lagăre* – scrie el – *se purtau dispute interminabile asupra deosebirii dintre pravda (adevăr) şi istina care, de asemenea, înseamnă adevăr. Rusa nefiind limba mea maternă, nu sesizam cu claritate nuanţa. Un filolog mi-a explicat. Echivalentul lui adevăr – truth în engleză, Wahreint în germană – este istina, cuvânt care exprimă în acelaşi timp noţiunea abstractă de adevăr şi realitatea concretă la care aceasta se referă. Pravda, dimpotrivă, reprezintă un concept pur rusesc, cel de adevăr superior, ridicat la demnitatea de idee (…) Pentru NKVD, ca şi pentru partid, adevărul exprimat prin istina nu exista; era o noţiune relativă, deci uşor de modificat. Numai pravda era adevărul absolut. Conceptul de pravda devenise fundamentul puterii*” ((1968, p. 156).

Din punctul de vedere al tehnicii utilizate de ziariştii sovietici pentru a ajunge la acest tip de consens, am reţinut o altă confesiune, reprodusă de A. Soljeniţîn ca reprezentând sfatul unei ziariste ce „urcă” în ierarhia profesională: *„Nimic mai simplu decât să iei ca atare un fapt deprimant şi să-l descrii… Să descrii ceea ce este, e mult mai simplu decât să descrii ceea ce nu este, dar şti că va fi. Ceea ce vedem azi cu ochiul liber, nu este neapărat adevărul. Adevărul este ceea ce trebuie să fie, ceea ce va fi mâine. Or, tocmai ziua de mâine, minunata noastră devenire trebuie descrisă”* (1985, p. 112). Nu întâmplător primii ziarişti de la *„Scânteia”,* oficiosul partidului comunist din România, au fost trimişi în „schimb de experienţă” (în realitate, un stagiu de pregătire şi perfecţionare) în redacţia *„Pravdei”* de la Moscova (Brucan.

S-a generalizat în acest fel *„limba de lemn”* a discursului politic comunist care, în esenţă, *„nu comunică niciun gând nou şi nu descrie nimic”* (Thom, 1993). Ea este însă necesară partidului comunist pentru întreţinerea ficţiunii ideologice. Totodată ea permite recrutarea, fără teama de a greşi, a conducătorilor şi activiştilor obşteşti. Şi nu în ultimul rând, oferă cetăţenilor posibilitatea de a se exprima prin discursuri publice – fără pericole pentru putere – în cadrul simulacrului numit” *democraţie socialistă*

Cine-au fost creatorii *„limbii de lemn”?* Desigur, intelectualii ce-au gravitat, în calitate de scribi mai mult sau mai puţin anonimi, pe lângă cercurile puterii.

Cunoaştem că după instaurarea partidelor comuniste la putere în ţările intrate sub influenţă sovietică după cel de-al doilea război mondial, a fost constituit sectorul *agitaţie-propagandă,* pe scurt *agit-prop*. În perioada 1946 – 1953 acesta a înlocuit cultura naţională „burgheză” cu *„realismul socialist1.* Din informaţiile provenite din cercul puterii, reiese că în conformitate cu cerinţa expusă de Gheorghiu-Dej (preluată, desigur, din indicaţiile Kremlinului), toate cuvântările liderilor erau scrise sau supervizate înainte de a fi rostite de către responsabilii resortului propagandistic. Autodidact, cu serioase lacune de cultură generală şi de limbă românească, de către ori se punea o chestiune în Biroul Politic, Chişinevschi (secretarul cu propaganda) alerga să deschidă unul dintre volumele lui Stalin de unde citea la întâmplare ca şi cum acolo s-ar fi aflat răspunsul căutat. Astfel că Gheorghiu-Dej nu manifesta mare încredere în competenţa sa. Pentru propriile sale cuvântări, apela cu predilecţie la Leonte Răutu (adjunctul lui Chişinevschi), fost responsabil al emisiunilor difuzate în limba română de Radio-Moscova în perioada războiului şi la ziaristul Ştefan Voicu (Aurel Rothenberg) pe care-l cunoscuse, în vremea războiului, în lagărul din Tg. Jiu.

Practicile discursive erau aceleaşi în toate celelalte nuclee de putere comunistă din statele-satelit ale

Moscovei, modelul fiind copiat la palierele inferioare ale partidului. Cu referire la conducerea şi controlul *„producţiei culturale”,* J. Revai care diriguia cultura maghiară, se exprima astfel în 1950: *„Nu putem încredinţa scriitorilor, artiştilor, dramaturgilor, scenariştilor din cinematografie grija de a stabili necesităţile Statului şi Partidului în domeniul artistic. Trebuie să solicităm şi planificarea acestui domeniu al producţiei... Trebuie să comandăm, să conducem producţia artistică, adică să impunem subiectul care ne interesează”* (apud Soulet, 1996, p. 90).

„Limba de lemn”, în care sunt exprimate comandamentele noului regim, este simultan difuzată şi în învăţământ, instituţiile acestuia fiind centrele de însuşire şi reproducere ale ei.

Profesorii universitari îndepărtaţi aproape toţi din învăţământul superior (1948) pe motivul apartenenţei sau simpatiilor manifestate faţă de *„partidele istorice*” ori pentru legionari, au fost repede înlocuiţi. Catedrele universitare au fost ocupate în general de intelectuali de etnie evreiască care se prevalau de legile rasiale adoptate în timpul războiului pentru a-şi declara activitatea antinazistă şi implicit adeziunea la partidul comunist. Titlurile universitare ale noilor ocupanţi au fost repede confecţionate. Spre exemplu, cazul lui Belu Zilber care – contrar afirmaţiilor făcute în memoriile publicate după moartea sa sub pseudonimul Andrei Şerbulescu (1991) – fusese la studii în străinătate fără să obţină licenţa de absolvire a lor. În 1945 a devenit însă licenţiat în filosofic la Universitatea din Bucureşti fără tangenţe anterioare cu respectiva specialitate ori instituţie de învăţământ. Curând şi-a susţinut teza de doctorat cu tema *„Imperialismul unor ţări înapoiate”.* Subiectul dezvolta teoria cominternistă a evoluţiei României – ţară mică dar „imperialistă” deoarece încorporase în teritoriul ei „provinciile străine” Transilvania, Basarabia şi Dobrogea – astfel că însuşi Chişinevschi s-a împotrivit publicării lucrării. Cu această „contribuţie ştiinţifică” însă, Zilber a fost numit profesor

universitar.

Campania de alfabetizare, pe lângă consecinţele pozitive, a contribuit la asimilarea *„limbii de lemn”* difuzată, în primii ani, cu ajutorul presei scrise şi radioului. Toate instituţiile şcolare au fost subordonate cerinţelor ideologice şi implicit comunicării prin*” limba de lemn”*. În deceniul şase au fost amplasate staţii de amplificare şi difuzoare în unităţile economice şi administrative din oraşe şi în aproape toate satele României.

Ca pretutindeni în şcolile româneşti din acea vreme, în consiliul pedagogic de deschidere a noului an şcolar 1950 – 1951 la Şcoala normală de învăţători din Arad, directorul prelucrează circulara primită de la ministerul de resort. Aceasta precizează: *„Scopul educaţiei este o educaţie comunistă. Toate acţiunile elevilor trebuie raportate la consecinţe, considerând dacă sunt duse în slujba luptei de clasa muncitoare şi îndrumată de partid ori sunt în detrimentul ei. Neînţelegerile dintre profesori nu pot contribui decât la o sabotare a muncii duse în vederea unei educaţii în spirit comunist”* (apudilica, 1998, p. 114).

O „catehizare” mai dură, înaintea declanşării epurărilor din învăţământ, se făcuse în rândul profesorilor universitari şi de liceu. Despre amintirile păstrate cu acel prilej, poetul Lucian Blaga relatează*: „Timp de unsprezece zile am fost ţinuţi toţi profesorii, conferenţiarii şi asistenţii câte 12 ore pe zi să audiem conferinţe despre materialismul dialectic şi istoric, despre noua constituţie, despre reformele economice şi sociale, despre istoria partidului bolşevic (...) Am mântuit audierea cursului de îndoctrinare stors de orice vlagă. Îmi dam seama, în sfârşit, că profesorii trebuie să-şi suspende activitatea cerebrală proprie şi că trebuie să încerce imposibilul: să gândească cu creierul” clasicilor marxişti”. Schimbarea de mod revenea în fond la o operaţie de altoire. Trebuie să ne retezăm substanţa cenuşie a meningelui cum ai reteza părul la frizer. Să acceptăm creier clasic, ca altoi”* (1990, p. 183).

Caracteristicile „limbii de lemn”.

T. Slama-Cazacu (1991) descrie *„limba de lemn”* ca *„subsistem al unei limbi, desemnând mai ales elemente lexicale dar şi unităţi frazeologice, cu caracter de expresii fixe, de clişee încremenite, cu sens determinat în contextul unei anumite” autorităţi”, în mare măsură utilizate stereotip-dogmatic, ca exprimare a unei ideologii”.* Aceste clişee sunt preluate prin imitaţie, dar şi impuse de puterea politică sau de grupări cu asemenea veleităţi, chiar dacă promotorii sau epigonii sistemului politic nu cunosc exact conţinutul semantic. Limbajul de lemn difuzat prin repetare şi utilizarea frecventă în diversele medii de comunicare ajunge să fie supus unei sugestii colective, arată autoarea. Intenţia reală este de a impune autoritatea, de a se împiedica altă modalitate de gândire şi, în genere, de a se ascunde, de a se masca adevărata realitate, dacă aceasta nu este favorabilă. După opinia lui A. Besançon (1990) însă, *„limbile de lemn”* sunt versiuni corupte ale discursurilor politice de orice tendinţă, din Est ca şi din Vest.

În comparaţie cu limbajul natural, susţine R. Jackobson (1963, apud Thom, 1993), discursul comunist se caracterizează printr-o serie de note specifice:

a) Emiţătorul este rareori specificat; personalitatea sa nu are importanţă pentru că el vorbeşte ca reprezentant al partidului, guvernului şi, în fine, al poporului.

b) Destinatarul este la fel de neprecizat ca şi emiţătorul; se confundă chiar cu acesta din urmă, fiind rareori personificat (cazul întâlnirilor diplomatice).

c) Referentul *„limbii de lemn”* este *„limba de lemn”;* referentul, mesajul şi codul se confundă.

d) Funcţia metalingvistică în *„limba de lemn*” trece pe primul plan pentru că aplicarea codului este, în acelaşi timp, expresia puterii şi expresia supunerii la aceasta; astfel pot fi explicate aspectele tautologice şi pedagogice ale” *limbii de lemn* e) Funcţia fatică se realizează prin formulele rituale din comunicarea care instaurează şi păstrează puterea, des utilizate de instanţele

conducătoare.

f) Funcţia referenţială este absorbită de funcţia incitativă; naraţiunile şi descrierile se transformă irezistibil în ordine şi imbolduri.

Din analiza discursului comuni st întreprinsă de R. Jackobson rezultă următoarele concluzii, cu privire la stilul ei:

— Stilul" *limbii de lemn*" este vag, plin de abstracţiuni şi redundanţe precum şi absolut identic, oricine ar fi autorul şi oricare ar fi tema;

— În *„limba de lemn*" există o singură adecvare: cuvintele se plasează potrivit unui ritual cunoscut de toţi;

— În ceea ce priveşte invenţia, hiperbola şi eufemismul, în ele sunt incluse registrele invectivelor comuniste (*„duşmani mârşavi", „câini turbaţi"* etc.) şi ceea ce a fost denumit *„blestemul superlativului" („cel mai dintâi", „cel mai egal"* etc.).

În *„limba de lemn",* pronumele *„eu"* a dispărut (excepţie fiind discursurile foarte solemne) iar pronumele la persoana a II-a nu apare niciodată. În schimb, *„noi*" este omniprezent la fiecare rând dar trimite totdeauna la acelaşi referent discursiv: unitatea poporului, partidului sau guvernului. Acest *„noi*" se află, de obicei, în opoziţie simetrică cu *„ei"* care semnifică forţele reacţiunii.

O extinsă analiză asupra *„limbii de lemn"* a realizat F. Thom. În lucrarea *„Limba de lemn*" (1993), autoarea propune o grilă de analiză a discursului politic sovietic, grilă ce va fi reprodusă, pe scurt, în cele ce urmează.

În primul rând, autoarea face observaţia pertinentă că *„limba de lemn"* apare sub două modalităţi: 1. O modalitate deschisă – exprimată prin limbajul editorialelor de presă şi a discursurilor oficiale; 2. O modalitate ascunsă – exprimată în literatura ştiinţifică şi în alte forme de manifestare publică. În ceea ce priveşte tema noastră, ne vom referi la caracteristicile *„limbii de lemn"* stabilite de F. Thom pentru modalitatea sa deschisă:

Sintaxa

1. Substantivarea – se traduce, mai ales, prin reculul

coordonatelor circumstanţiale, sistematic înlocuite de substantive precedate de o propoziţie. În locul verbului simplu apare un grup verbo-nominal. Efectul constă în sustragerea de la precizia verbului şi opţiunea pentru echivocul atemporalităţii.

2. Construcţiile pasive şi impersonale (ex.: *„s-a făcut”, „a fost exprimat”).*

3. Predilecţia pentru comparative (ex.: *„mai profunde”, „mai vaste”, „tot mai mult”, „tot mai important”);* caracteristic este şi faptul că în construcţiile lexicale unde sunt folosite, complementul nu este exprimat.

4. Modul imperativ – exprimat cel mai adesea prin sintagma*” trebuie să...”* sau simplu *„să...”*

3. Absenţa delicticelor denumite de Benveniste ca *„ansamblul de semne vide, non-referenţiale în raport cu realitatea”* care devin *„pline*” de semnificaţie când un locutor le asumă într-o anume instanţă a discursului său. Delicticele sunt cuvinte care îşi schimbă înţelesul în funcţie de context sau în funcţie de situaţia locutorului, semnificaţia lor neputând fi definită fără o referinţă la un mesaj. Spre exemplu, adverbele de timp sau de loc sunt adesea delictice în limba naturală. *„Limba de lemn”* le utilizează însă la modul absolut: *„acum”* are semnificaţia de *„în epoca noastră”* iar *„mâine”* înseamnă un viitor imprecis ca durată. În limbajul natural, delictice sunt prin excelenţă pronumele personale la persoana I şi persoana a II-a singular şi

Aceste particularităţi ale sintaxei există, în mod izolat, în diferite *„jargoane”* ale limbii utilizate în societatea contemporană. Spre exemplu, limbajul ştiinţific abundă de substantive, în jargonul administrativ se remarcă impersonalitatea iar în discursul jurnalistic şi cel pedagogic excelează *„mania comparativelor”.* Doar *„noua limbă”* comunistă însă reuneşte toate aceste particularităţi. Conjuncţia lor o transformă în ceva original, distinct de celelalte jargoane create de limba modernă. În acelaşi timp, discursul marxist-leninist

seamănă stilului celui de-al III-lea Reich care prezintă (într-un grad mai mic însă), particularităţi identice: în principal, accent pus pe procese şi hipertrofie a incitativului (Thom, 1993, p. 40).

Lexicul (vocabularul)

1. Maniheismul. Cea mai importantă idee-forţă a discursului este cea a unei lumi radical divizate în două tabere adverse şi ireconciliabile. Această viziune maniheistă a unei lumi împărţite în *„lagărul imperialist”* (spaţiul relelor universale) şi *„lagărul socialist”* (locul binelui şi adevărului absolut) este o sursă inepuizabilă de metafore pentru construcţia discursului public. Cuvintele *„limbii de lemn”* nu sunt utilizate la întâmplare. Fiecare concept se defineşte prin contrariul său, prin intermediul opoziţiei fundamentale *comunist – duşman.* Anumiţi termeni sunt destinaţi lumii comuniste iar contrariile lor, *„imperialismului”.* Remarcabilă este frecvenţa utilizării termenilor militari. Aceasta pentru că războiul nu este altceva decât *„o ocazie de legiferare a crimei”* (Todorov, 1996, p. 117). Starea de război, indusă prin propagandămulţimii, favorizează – aplicareaoricăror comandamente ideologice transmise şi înţelese ca imperative militare.

2. Sărăcia vocabularului. Conform unei anchete efectuate în 1983, în fosta URSS, F. Thom apreciază că ziariştii foloseau în jur de 1.500 de cuvinte, în timp ce dicţionarul limbii ruse din sec. XIX repertoriază 220.000. Mare parte dintre termenii *„limbii de lemn”* întrebuinţaţi în discursurile oficiale sunt preluaţi din registrul militar (aceeaşi predilecţie pentru terminologia militară se află şi în vocabularul propagandistic nazist). Imagistica războiului se extinde în cele mai paşnice domenii. În descrierea *„campaniilor agricole”,* în legătură cu mulsul vacilor sau culesul cartofilor, gazetarii şi propagandiştii utilizează noţiuni precum: fronturi, bătălii, atacuri, rezistenţă, luări cu asalt, strategii şi tactici.

3. Metafora organismului. Societatea este privită ca un imens organism, în care partea se subordonează

întregului (de aici şi utilizarea frecventă a unor expresii ca *„socialism matur”, „burghezie putreda”* etc). Dacă partea (individul) se rupe de întreg (colectivitatea socialistă), moare. După cum fiinţa biologică se conformează unui program prestabilit de evoluţie stadială, tot astfel organismul social este prezentat ca dezvoltându-se conform unor planuri defalcate în etape, stadii, trepte, orânduiri sociale. În cadrul acestora, socialismul reprezintă *„nivelul superior”* sau *„saltul uriaş”.* Parte a corpului social, individul este prezentat ca răspunzând unei cauzalităţi pur mecanice unde educaţia determină în mod absolut personalitatea, în relaţia individ-societate, noţiuni cheie în limbajul propagandei comuniste sunt *„viaţa”* şi *„creaţia”.* Ele ocupă un loc aproape identic ca importanţă şi semnificaţie în ideologia celui de-al III-lea Reich.

4. Organicism şi voluntarism. „Necesitatea istorică” impune o continuă dezvoltare ce culminează cu *„construcţia”* comunismului. Astfel se rezumă, de regulă, viitorul omenirii. Conceptul *„necesităţii istorice*” emis de Marx în legătură cu instaurarea comunismului este transformat în imperativ moral. Discursul public devine saturat de chemări la acţiune umană exprimate prin verbele: a ajuta, a juca un rol, a orienta, a facilita, a accelera, a stimula, a se sprijini pe a dezvolta, a întări, a apăra etc. în acest context, *„sub suprafaţa sa netedă, limba de lemn ascunde o tensiune pe care o rezumă două cuvinte: cuvântul „dezvoltare” şi cuvântul „construcţie*” (Thom, 1993, p. 43).

5. Reflectarea şi forma. Operaţiile intelectuale sunt reduse la reflectarea realităţii şi politicii partidului. A gândi are semnificaţia de a îndepărta fenomenele pentru a ajunge la principii.

Cu referire la vocabularul comun ideologiei comuniste şi celei naziste, unii autori au observat că anumite cuvinte dobândesc o valoare opusă celei pe care o au în limbile naturale. Spre exemplu, cuvântul *„ură”* – îndreptată împotriva duşmanului dobândeşte semnificaţia

de sentiment sacru, sfânt, eroic. Fanatismul semnifică o virtute iar *„credinţa oarbă”* în ideologie şi conducători este o componentă obligatorie a eticii promovate de amândouă regimurile politice.

În esenţă, mai mare decât sărăcia vocabularului *„limbii de lemn”* este sărăcia universului său conceptual.

Stilul

Dacă privim stilul ca pe o marcă personală pe care fiecare individ o aşază asupra limbii naturale, atunci discursul comunist poate fi caracterizat prin non-stil. De altfel, cu excepţia unor scrieri a lui Stalin sau Lenin, nu poate fi dedus autorul unei lucrări redactate în *limba de lemn* (Thom, 1993, p. 68). *„Limba de lemn”* a condus la instaurarea unei maniere de scriere colectivă, oricare ar fi subiectul tratat. Scopul ultim pare a fi cel imaginat de G. Orwell în romanul*” 1984”. „În cele din urmă vom face crima de gândire literalmente imposibilă, pentru că nu vor mai exista cuvinte în care ea să fie exprimată*”, îşi propune personajul Symes, geniul artizan al Novlimbii (1991, p. 54).

Încercarea de a aplica la *„limba de lemn”* cerinţele enunţate de Aristotel despre calităţile unui bun discurs oratoric, conduce la următoarele concluzii:

1. Claritatea definită de Stagirit ca prima virtute a stilului deoarece dacă*” discursul nu-şi arată obiectul, el nu-şi va îndeplini funcţia”*.

2. Precizia solicitată pentru a comunica concis şi limpede ideile

Stilul *„limbii de lemn”* este însă vag, plin de abstracţiuni şi redundanţe, ocoleşte precizia. Cititorul sau auditoriul are nevoie de o lungă practică pentru a distinge componentele cu sens ale comunicării. Orice abatere de la ceremonial are, în schimb, semnificaţii. În concluzie, aceste texte care nu-şi deconspiră sensul decât în distanţele faţă de un cod implicit sunt departe de claritatea şi precizia preconizate de filosoful grec.

3. Adecvarea conform căreia oratorul trebuie să-şi adapteze discursul la auditoriu, să ţină cont de atitudinea

publicului şi de impresia ce-o produce vorbirea sa. De la cerinţa adecvării, Cicero a derivat teoria celor trei stiluri adaptate scopurilor urmărite de orator, după cum acesta doreşte să demonstreze, să placă sau să emoţioneze.

În *„limba de lemn”* există o singură cerinţă de adecvare: cuvintele se plasează în conformitate cu un ritual prestabilit, cunoscut de toţi. Unele discursuri*” înfierează”*, altele laudă, altele îndeamnă. În fiecare caz, atitudinea publicului este prescrisă şi cunoscută dinainte. Nici măcar între comunicarea scrisă şi cea orală nu există diferenţieri. Stilul rămâne identic, oricine ar fi autorul şi oricare ar fi tema. Oricine stăpâneşte *„limba de lemn”*, poate scrie pagini de ziar sau rosti discursuri pe indiferent ce temă, fără o iniţiere prealabilă. Activiştii de partid ţineau aceleaşi prelegeri în faţa oricărei categorii profesionale. Absolvenţii secţiei de ziaristică a Academiei*” Ştefan Gheorghiu”* erau repartizaţi la ziarele naţionale şi locale la indiferent ce secţie. Erau capabili, în egală măsură, să scrie articole cu conţinut economic sau cultural. Tot ei „erau chemaţi” pentru a *„fasona”* discursurile oratorilor *„plenarelor de partid”* municipale, judeţene sau naţionale.

4. Invenţia – necesară pentru a surprinde auditoriul cu ceva neaşteptat căci, după cum preciza Aristotel, *„oamenii admiră ceea ce este îndepărtat”*.

„Limba de lemn” nu comunică nimic nou şi nu descrie ceva deosebit. Mai mult decât atât, se întâmplă ca oratorii să aibă carenţe de dicţie. În cazul lui Brejnev şi Ceauşescu erau observabile dificultăţile de pronunţie şi greşelile de limbă.

„Limba de lemn” în „varianta Ceauşescu”.

În anii dictaturii comuniste în România se impune *un model de discurs politic* ce va fi copiat la toate nivelurile structurilor societăţii. Se sconta prin acest tip de discurs pe anumite efecte mobilizatoare şi reacţii colective ale auditoriului.

D. Popescu (1994) – autor prezumtiv al cuvântărilor lui N. Ceauşescu – descrie reacţiile auditoriului la

Congresul al XIV-lea al PCR din 1989: *„S-au înregistrat peste 500 ridicări în picioare pentru scandări şi ovaţii (...). Între vorbitori nici cea mai mică deosebire, toate textele identice: o parte dedicată lui (N. Ceauşescu, n.n.), una ei (Elenei Ceauşescu, n.n.), una aprecierilor generale şi angajamentelor şi una exprimării mandatului de adeziune".* Acelaşi martor remarcă invariabilitatea temelor discursurilor lui Ceauşescu.

Un inventar comparativ al temelor discursurilor sale, relevă invarianţa acestora în decursul unei lungi perioade. Comparaţia poate fi efectuată având ca repere două discursuri prezentate la două evenimente de referinţă: Congresul al XI-lea al partidului (noiembrie 1974) şi Congresul al XIV-lea al partidului (noiembrie 1989). Deşi între cele două discursuri se află o distanţă de 15 ani, în discursul rostit la deschiderea festivităţii în 1974 şi cel citit la finalul congresului din 1989, temele şi succesiunea lor sunt următoarele:

— Prezentarea sintetică a istoriei poporului român într-o viziune deformată; conform acestei distorsiuni PCR este desemnat moştenitor unic al tradiţiilor istorice şi mandatat cu misiunea de a înfăptui idealurile trecutului în instaurarea comunismului.

— Momentul în care este susţinut discursul apare ca evenimentul politic de importanţa celor ce determină apariţia unei noi epoci istorice.

— Tema bunăstării poporului prezentata prin clişee ca *„ridicarea nivelului material şi spiritual al poporului – ţelul suprem al politicii partidului, esenţa societăţii socialiste multilateral dezvoltate": „proprietatea întregului popor şi cooperatistă – temelia de granit a edificării socialismului*

— Reiterarea tezei democraţiei socialiste (*„dezvoltarea democraţiei muncitoreşti revoluţionare – necesitate legică a înfăptuirii cu succes a socialismului; înfăptuirea consecventă a principiului construirii socialismului cu poporul şi pentru popor");* coroborat acesteia, precizări despre sarcinile statului în conducerea

şi planificarea activităţii economico-financiare pe baza planului unic şi întărirea *legalităţii socialiste;*

— Clişee ideologice cu subtitluri ca: *„Organizaţiile de masă şi obşteşti în sistemul democraţiei noastre muncitoreşti revoluţionare”; „Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste – expresie a unităţii întregului popor în jurul şi sub conducerea partidului”:*

— Previziuni despre *„creşterea rolului conducător al partidului”* (definit în concordanţă cu respectiva etapă ideologică*” centru vital al naţiunii, forţa politică conducătoare a întregii naţiuni”);*

— Norme ce vizează amplificarea propagandei în scopul *„formării omului nou, constructor conştient al socialismului şi comunismului în România”:*

— Prezentarea dihotomică a situaţiei politice internaţionale (în stabilitatea căreia PCR şi conducătorul său militează pentru o *„politică de pace şi largă colaborare internaţională, de participare activă la soluţionarea constructivă a problemelor complexe ale lumii contemporane”).*

Toate discursurile lui N. Ceauşescu, chiar şi cele susţinute liber, cu ocazia diferitelor vizite de lucru în unităţi economice sau agricole, au această structură tematică. Cum se scria un asemenea discurs? Conform relatării fostului consilier de presă al lui Ceauşescu, C. Mitea (1991) şi datelor oferite de D. Popescu (1994), lucrurile decurgeau cu destule complicaţii. Pregătirea unui discurs pentru un eveniment deosebit începea obligatoriu printr-o discuţie a lui Ceauşescu cu secretarul cu propaganda sau consilierul de presă. După ce liderul îşi comunica punctele de vedere, un colectiv elabora textul. Exista câte un colectiv pentru probleme istorice, pentru politica externă, chestiuni economice etc. *„Stilizarea”* şi unitatea textului, înainte de a fi prezentat lui Ceauşescu, era sarcina consilierului cu presa. Urmau sugestiile lui Ceauşescu, pe baza cărora se finaliza discursul.

Prin acelaşi sistem s-au pregătit discursurile pentru Congresul al IX-lea al PCR (1965) care-l declarase, în mod

oficial, pe Ceauşescu conducătorul partidului, înaintea desfăşurării evenimentului, noul lider înlocuise echipa ce pregătea documentele pentru congresele din timpul lui Gheorghiu-Dej cu alta nouă, al cărei redactor general era Dumitra Popescu. Din componenţa echipei făceau parte Paul Niculescu-Mizil, Manea Mănescu, Roman Moldovan, Nicolae Giosan. Discursurile congresului din 1965 excelează prin „naţionalismul" afirmat. Sintagma „poporul nostru" este înlocuită cu „poporul român" iar conceptele de „independenţă" şi „suveranitate naţională" sunt încorporate în orice frază al cărei sens le suportă.

Acest tip de discurs Ceauşescu îl impune obsesiv fapt ce conduce, în final, la suprasaturaţie naţională. Însuşi D. Popescu va relata, după moartea lui Ceauşescu, despre efectele acestor discursuri şi refuzul vorbitorului de a adecva tematica şi stilul la mulţimea căreia i se adresează în vizitele de lucru.

„Nu-l obliga nimeni să ţină toată ziua cuvântări, scrie D. Popescu. *Nu-l deranja faptul că spiciurile lui semănau ca două picături de apă (...) Dar de ce această constanţă a fondului de idei? Odată am avut cu el o discuţie pe această temă şi îngrijorările mele l-au uimit (...) A replicat: Dar de ce te deranjează asta pe tine? Efiresc! Noi n-avem două politici. Avem una singură*". Cuvântările sale, chiar şi în cercul restrâns al CPEx, lăsau*" impresia că faci o baie de gheaţă, că te scalzi într-o copcă la Polul Nord".* Efectul cel mai pregnant era senzaţia de depersonalizare a auditoriului*". Oamenii ieşeau din şedinţe cu o senzaţie de mineralizare; structura biologică intra în alt regn*" ((1994, pp. 74 – 75).

În cercetarea noastră asupra variantei*" limbii de lemn*" din România în timpul *„regimului Ceauşescu",* am utilizat *metoda analizei de conţinutalimbajului*. În aplicarea ei am respectat cerinţele de decupaj ale textului ce urmează a fi supus studiului: *omogenitatea, exhaustivitatea, exclusivitatea, obiectivitatea şi adecvarea sau pertinenţa* (Bardin, 1993). În consecinţă, propunem ca unitate de reper *„Cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu la*

încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR” din 24 noiembrie 1989 **(Anexa 1).** Termen de comparaţie este un eşantion de discurs literar (cu funcţia de editorial politic de presă), apropiat limbajului natural, eseul lui Marin Preda *„Spiritul primar agresiv şi spiritul revoluţionar”* apărut în 1971, în urma*” tezelor din iulie”*, pe tema angajării scriitorilor în *„revoluţia culturală”.*

Comparând stilul cuvântărilor politice cu limbajul natural se desprind câteva note caracteristice ale discursului politic din perioada

Ceauşescu, care a durat – se ştie – 24 de ani. Acestea sunt:

Vocabularul sărac. Vocabularul activ al limbii române conţine 120 – 125.000 cuvinte, dintre care aproximativ 1.500 alcătuiesc vocabularul fundamental. În mod normal, un om are nevoie de 4 – 5.000 de cuvinte pentru a se exprima. *Cuvântarea lui N. Ceauşescu la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR* este alcătuită din 3.110 cuvinte. Din analiza de conţinut a acestui discurs (de dimensiune redusă în raport cu media discursurilor sale) reiese că vocabularul discursurilor lui Ceauşescu este alcătuit din 450 – 500 de cuvinte. Prin aproximare rezultă un vocabular de circa zece ori mai redus decât al unui vorbitor ce utilizează bine limba naturală.

Logoreea. Frazele sunt lungi, arborescente, stufoase. Dimensiunea medie a unei fraze este de 50 de cuvinte (media s-a calculat pentru primele zece fraze; extreme – 15 cuvinte şi 116 cuvinte). În general, fraza se suprapune alineatului. Excepţie: adăugarea unei fraze scurte ce are rol de a sintetiza sau întări imperativul conţinut de fraza precedentă.

Lipsa de substanţă, de conţinut Este sesizată de lingvişti ca o caracteristică generală a limbajelor ideologiei naziste şi comuniste. Ele conţin puţine aluzii la actualitate, puţine descrieri şi foarte puţină informaţie. Şuvoiul de cuvinte nu se alimentează de la nicio sursă vizibilă, el se autogenerează la infinit (în discursuri revin, de altfel, la

modul obsedant formulele *„aşa cum am mai spus”, „aşa cum s-a arătat”, aşa cum a dovedit”* etc.).

Caracteristici ale morfologiei şi sintaxei

Tendinţa generală de substantivare a tuturor părţilor de vorbire în discursurile lui Ceauşescu predomină substantivele (în discursul analizat sunt în raport de superioritate triplă comparativ cu verbele). Cele mai utilizate substantive: „popor” (23 ori), „România” (17 ori), „partid” (15 ori), „socialism” (de două ori mai des decât „comunism”), „activitate”, „dezvoltare”, „rol”, „societate”, „patrie”.

Tendinţa de a forma cuvinte prin mijloace interne, în principal prin conversiune. Se remarcă, în primul rând, în cazul substantivelor comune („dezvoltarea”, „schimbarea”, „creşterea”, „înfăptuirea”) provenite prin conversiune sau schimbarea valorii gramaticale din infinitivul lung al verbelor. Din punct de vedere semantic, infinitivul presupune numele acţiunii (deci, un anume grad de concreteţe). Rezultatul substantivalii este o falsă concreteţe a discursului. Avem de a face cu o sustragere de la precizia verbală prin opţiunea pentru echivocul atemporalităţii.

Frecvenţa utilizării pronumelui personal „nostru” Aceasta este folosit, în general, ca adjectiv pronominal posesiv ce denumeşte mai multe obiecte posedate şi mai mulţi posesori („realizările noastre”), „întregului nostru popor”, „naţiunea noastră” semnifică, în fapt, o formă tipică de manifestare a spiritului dictatorial. Pluralul indică în aceste cazuri unicul posesor al obiectului denumit, al discursului şi implicit, al puterii. De remarcat că în discursul analizat pronumele personal „nostru” şi formele sale sunt cele mai întrebuinţate cuvinte (în raport dublu faţă de cel mai utilizat substantiv).

Preferinţa pentru gerunziu Ex.: „făcând”, „construind”, „dezvoltând”. Gerunziul este un mod impersonal ce indică împrejurarea unei acţiuni în curs de desfăşurare. Întrebuinţarea sa semnifică intenţia de mişcare interioară a frazei. Rezultatul este însă un fals

concret, o falsă mişcare. În discursurile lui Ceauşescu se mai observă tendinţa ca gerunziul să urmeze unei propoziţii enunţiative şi unui verb dicendi (a spune, a face, a evidenţia, a arăta), ceea ce sporeşte falsa intenţie a concreteţii.

Utilizarea frecventă a verbelor impersonale Ex.: „se pare", „se crede", „se zice", „se consideră". Conotaţiile acestei caracteristici se încadrează în particularităţile care maschează dictatura.

Dintre verbele impersonale se sesizează prezenţa verbului „a trebui" (verb impersonal care nu are subiect). Schema frazei în care apare acest verb este, în general, următoarea:

Subiect / trebuie / să
P1 P2 P1

Rezultatul este o falsă implicare a oratorului.

Predilecţia pentru modul imperativ Ex.: „să ne angajăm", „să înfăptuim". Reprezintă o încercare de corelare cu tendinţa actuală din limba română de a înlocui indicativul prezent cu conjunctivul. Aceasta tocmai pentru că presupune un grad sporit de participare la acţiune (ceea ce şi încerca să sugereze ideologia epocii).

Frecvenţa mare a superlativului relativ al adjectivelor Ex.: „cele mai noi", „cel mai înalt". În timp ce superlativul absolut presupune însuşirea la gradul cel mai înalt sau mai scăzut, prin comparaţie cu alte însuşiri tipice şi sugerând concreteţea, superlativul relativ denotă tot o falsă concreteţe ce provine dintr-o falsă comparaţie.

Aglomerarea de complemente şi atribute ce conferă lungimea exagerată a frazei în general frazele încep cu propoziţii simple, succedate de o suită de complemente. Aglomerarea de complemente este dublată de o aglomerare de atribute exprimate prin adjective calificative duble sau triple („largi dezbateri democratice", „viaţă liberă, demnă, fericită").

Maniheismul socialism-capitalism, trecut-prezent, proletariiimpieri alişti în deceniile opt şi nouă este mai puţin prezent decât în deceniile anterioare. Faptul denotă orientările şi scopurile politicii externe ale timpului. Se

manifestă pregnant şi în discursurilepostcomu nişte, termenii specifici deceniilor cinci-şase fiind reluaţi cu vehemenţă şi virulenţă similare.

Cu referire la discursul politic impus de „epoca Ceauşescu" şi la particularităţile presei din ultimul sau deceniu, apreciem ca relevantă prezentarea" *machetei-robot"* a cotidianului judeţean *„Flacăra roşie"* din Arad din anul 1988 **(Anexa 2).** Tematica abordată este similara presei centrale şi locale de pe cuprinsul României. Singurele diferenţe – titlurile rubricilor, paginile ori locurile din pagini unde sunt amplasate articolele.

Lectura *„machetei-robot"* a unui ziar tipic *„epocii Ceauşescu"* poate lăsa falsa impresie că un astfel de ziar nu era citit sau cumpărat decât din obligaţie. În realitate, ziarul arădean atinsese cota maximă admisă pentru tirajul ziarelor judeţene – 40.000 exemplare. Cererea era mai mare decât oferta şi rămânea nesatisfăcută în condiţiile de restricţie impuse de economia de hârtie din acea perioadă. Cele mai citite materiale erau anchetele sociale (într-o perioadă de mare criză de bunuri de consum) şi rubricile de fapte diverse (scrise în concordanţă cu virtuţile criticii şi autocriticii). Nominalizarea unui individ reprezenta, în mod cert, „urcarea" sau „coborârea" sa în ierarhia politică (şi implicit profesională) locală. Din acest punct de vedere, ziarul era sursă de informaţii sociale şi politice de certă credibilitate. Datele economice citate, în flagrantă contradicţie cu realitatea prezentau indicatorii de plan impuşi de planul economic naţional, economiei judeţene şi locale ca fiind îndepliniţi. Titlurile şi conţinutul articolelor fac deseori trimiteri la „luptele" purtate în diversele campanii agricole (câte una pentru fiecare anotimp), la „bătăliile" pentru economisirea materiilor prime şi energiei sau pe „frontul" ridicării conştiinţei socialiste.

„Relaţiile de producţie" din redacţia unui ziar românesc din perioada amintită prezintă particularităţi tipice. Pentru branşarea conţinutului său la comenzile conducerii naţionale a partidului şi a cerinţelor locale, redactomi-şef al ziarului era membru al biroului

comitetului judeţean de partid. În această calitate prelua din rapoartele săptămânale prezentate la şedinţele acestui organism, „sarcinile” impuse de conducerea judeţului pe care le transmitea (cu prilejul altei şedinţe săptămânale ori extraordinare) întregii redacţii. Totodată erau indicate întreprinderile care trebuiau criticate, respectiv lăudate (în funcţie de nominalizările făcute în şedinţa biroului judeţean de partid). Documentările gazetarilor „în teren” se planificau în concordanţă cu aceste sarcini. Ele presupuneau obligaţia prezentării ziaristului la secretarul de partid din întreprinderea sau gospodăria colectivă respectivă. Secretarul de partid decidea apoi cine vor fi interlocutorii ziaristului.

În respectiva perioadă, cenzura era în mod oficial desfiinţată. În presă şi edituri funcţiona însă *„autocenzura”* cu un regim mai drastic decât cel la care-ar fi fost supuşi scriitorii sau gazetarii de către o instituţie aparte de supervizare. La angajare, fiecare gazetar era obligat să semneze „de luare la cunoştinţă” un regulament intern ce conţinea o listă cu mai bine de trei sute de interdicţii şi avertismente. În funcţie de acestea trebuiau alese temele, structurate materialele şi utilizat limbajul. Materialele scrise de redactori treceau prin filtrul şefilor de secţii, al secretarului de redacţie, redactorului şef-adjunct şi apoi al redactorului şef. Pentru articolele ce prezentau unele dificultăţi, se cerea avizul responsabilului cu presa – funcţie în cadrul secţiilor judeţene de propagandă – sau al şefului resortului propagandistic de nivel judeţean. În fiecare dimineaţă, redactorul şef al ziarului judeţean îşi prezenta raportul consilierului cu presa de nivel prezidenţial, semnalând chestiunile mai deosebite (printre care şi eventualele greşeli tipografice, ulterior drastic sancţionate). „Linia” unui ziar judeţean se imprima în concordanţă cu „Scânteia”, oficiosul partidului la care lucrau un mare număr de gazetari. Munca lor era socotită ca o mare responsabilitate, fapt ce făcea ca diferenţa de salarii dintre gazetarii „Scânteii” şi colegii lor din celelalte redacţii să fie de circa trei ori mai mare. Calificarea de

gazetar era asimilata celei de „activist politic în domeniul presei”, specializare dobândită la *„academia de partid/*

Pentru admiterea cu circuit închis, candidaţii erau selectaţi din rândurile activiştilor organizaţiilor de tineret (de preferinţă din sectoarele industriei grele sau construcţiilor). Secţiile judeţene de cadre verificau apoi minuţios „puritatea” dosarului candidatului. Pentru secţiile de învăţământ sau cultură ale ziarului erau angajaţi uneori intelectuali cu studii universitare obişnuite. După angajare aceştia erau trimişi, în mod obligatoriu, la cursurile post-universitare ale respectivei academii politice. Şansele lor de promovare în ierarhia redacţională erau însă nule, redactorii şefi fiind totdeauna „muncitori la bază”.

Printre alte sarcini ale ziariştilor acelei perioade era şi aceea de a scrie „cuvântările” vorbitorilor desemnaţi pentru întrunirile politice de nivel judeţean sau municipal. De asemenea, „revedeau” telegramele trimise soţilor Ceauşescu în numele „colectivelor de oameni ai muncii” şi redactau „adeziunile” fruntaşilor în muncă ori ale activiştilor de partid (desemnaţi anterior de secţia judeţeană de propagandă) pentru a fi publicate în ziar. De obicei, celui desemnat i se aducea la cunoştinţă de secretarul de partid pe întreprindere că „trebuie să scrie o adeziune la ziar” în legătură cu un anume eveniment. Simultan, redactorului din respectivul resort publicistic – industrie, agricultură sau viaţă de partid – i se comunica, prin propria sa reţea ierarhică, să ia legătura cu secretarul de partid din respectiva întreprindere „pentru a lua nume”. Rezultatul erau 20 – 30 rânduri, scrise de ziarist cu respectarea integrală a particularităţilor discursului politic în „varianta Ceauşescu”, publicate sub semnătura fruntaşului în producţie desemnat de conducerea de partid care citea în ziar ceea ce „scrisese” ca orice alt cititor.

Deşi pare greu de crezut, „candidaţii” la semnătura „adeziunilor” erau mai mulţi decât pretindeau instrucţiunile. Aceasta deoarece promovările profesionale (şi implicit creşterea salariului) erau totdeauna condiţionate de „realizarea sarcinilor politice şi obşteşti”.

Bunăoară, pentru a se putea înscrie la examenele pentru obţinerea gradelor didactice, învăţătorii şi profesorii erau obligaţi să aibă cel puţin o „publicaţie". Cum comandamentele ideologice şi economia de hârtie nu îngăduiau tipărituri decât în scop propagandistic, publicarea *unei" adeziuni*" era un fericit prilej de îndeplinire a condiţiei ce atrăgea un spor de salariu şi reuşită profesionala.

În esenţă, *„limba de lemn"* – din presă sau din discursul oficial – era o instituţie căreia trebuia să i te supui şi de care depindeai obligatoriu în ierarhia profesională şi implicit în habitatul cotidian (repartizarea unei locuinţe sau a unui bilet de odihnă şi tratament prin sindicat).

IV. Ce-a mai rămas din *„omul nou „l*

Schimbările din 1989 şi criza explicativă din ştiinţele socioumane

Anul 1989 – *„annus mirabilis",* cum este adesea numit – constituie punctul de reper al discursurilor şi demersurilor ce au ca temă societăţile post-comuniste. Indiferent de disciplinele socio-umane ce le patronează, acestea sunt complicate, în principal, de absenţa unor ipoteze explicative şi predictive, anterioare faptului istoric.

„Există o serie de teorii care prevăd căderea iminentă a capitalismului şi inevitabila apariţie a socialismului – printre acestea „Manifestul Comunist" al lui Marx şi" Drumul către servitute" al lui IIA vek – dar astăzi ştim că toate sunt greşite, observa R. Dahrendorf. *Nu avem teorii care să ne ajute să realizăm sau măcar să înţelegem, tranziţia de la socialism la societatea deschisă. Poate şi acesta să fie un aspect al marii „trahison des clercs" (trădarea cărturarilor): intelectualii au explicat evenimente care nu au avut loc niciodată dar s-au ferit să vorbească despre acelea care se ascund în spatele revoluţiilor din 1989"* (1993, p. 69). Ulterior, istoricii au apreciat că deşi*" agonia Imperiului a fost neaşteptat de scurtă, boala îşi făcea drum de decenii, poate chiar de la originile sale*", deceniul nouă al secolului XX fiind etapa *de*

„implozie” a sistemului comunist (Soulet, 1998, p. 259).

Nu doar evenimentele din 1989 sunt greu de interpretat de ştiinţele socio-umane. Însuşi prezentul istoric, prin mulţimea evenimentelor şi aglomerarea de informaţie, pare a se sustrage încadrării în metodă. Reţinem în acest sens observaţia pertinentă a lui F. Furet (1999) despre lipsa de simetrie a surplusului de informaţii, pe de o parte şi penuria de mijloace de interpretare, pe de altă parte. Un francez cultivat de la finele secolului XIX, apreciază Furet, pare a fi fost mai „utilat” pentru a da un sens epocii sale decât omologul său de la finele secolului XX.

La sfârşitul anilor ’80 ai secolului precedent se considera că revoluţiile sunt fenomene depăşite în societăţile moderne. „Capitularea” cvasigeneralã a teoriilor în faţa evenimentelor din 1989 a devenit obiect de analiză sociologică (Gabanyi, 1999). Termenul de *tranziţie,* utilizat pentru a desemna timpul prezent în spaţiul fostului Imperiu comunist, implică ambiguitate în definire şi imprecizie în estimarea duratei sale.

În încercarea de a analiza reprezentările sociale remanente ideologiei şi instituţiilor comuniste, precum şi modificărilor din psihicul individual cauzate de căderea comunismului, vom utiliza complementar termenii de *schimbare sociala* şi *schimbare psihică (individuală)* propuşi de A. Sirota (1998). Nu există schimbare socială sau colectivă fără schimbare individuală. Relaţia dintre schimbările sociale şi cele individuale nu este în raport de directă proporţionalitate. Dacă intervine o schimbare brutală şi de amploare a spaţiului extern (mediul fizic, social sau cultural), în loc ca aceasta să favorizeze o schimbare psihică apare riscul provocării unei rupturi şi amplificării rezistenţei (Lewin, 1959) sau instalării unei situaţii de criză a cărei rezolvare este nesigură (Giust-Desprairies, 1991; Ridel, 1996). Este şi cazul acestei „ieşiri” din comunism, apreciată a fi una dintre cele mai profunde crize din istoria omenirii.

Schimbările individuale apar astfel ca rezultat al

acumulării experienţelor personale şi al transformărilor reprezentărilor despre ele însele sau al raportului dintre sine şi non-sine (Sirota, 1998). Necesare transformărilor sociale, schimbările individuale produc întâi tensiuni interne (conflict între dorinţă şi mecanismele de protecţie). Acestea pot deveni distructive pentru relaţiile interpersonale şi paralizante pentru anumite organizaţii şi instituţii (prin rivalităţile, motivaţiile şi pasiunile provocate inevitabil). Pentru a-şi depăşi temerile fireşti privind schimbarea, individul traversează un *travaliu de doliu* (Racamier, 1992) şi/sau un *travaliu cultural* (Kaes, 1996). Travaliul cultural constă într-o elaborare culturală necesară fiecăruia pentru a se separa de dependenţele sale anterioare. Individul renunţă, într-un timp mai lung sau mai scurt, mai mult sau mai puţin de bunăvoie, la beneficiile asociate poziţiei precedente pentru a construi o nouă legătură cu trecutul său, legătură care să-i permită să investească în noi relaţii şi schimbări.

Schimbările datorate căderii *„imperiului comunist”,* la *nivelul mentalului individual şi colectiv* sunt greu de estimat din alte multiple considerente. La nivelul schimbării individuale, modificările survenite în configuraţia personalităţii individului, supus o parte însemnată de viaţă programului de formare a *„omului nou”,* nu au termeni de comparaţie. Raportarea din perspectivă psihologică individuală şi socială la situaţia de dinaintea instaurării regimurilor comuniste este inoperaţională. De altfel, schimbările sociale date nu i-au interesat în mod deosebit pe psihosociologi care preferă schimbările simulate în favoarea dispozitivelor de consultanţă pentru care sunt solicitaţi (Enriquez, 1992).

Din punctul de vedere al psihosociologici şi istoriei, în contextul post-comunismului, prezintă importanţă şi observaţiile lui G. Rocher (1968) privind *schimbare socială,* identificată prin următoarele caracteristici:

1. manifestarea sa ca fenomen colectiv (afectează condiţiile şi modul de viaţă ale unei colectivităţi sau unui însemnat segment al ei precum şi universul mental al

indivizilor);

2. este structurală (organizarea socială se modifică integral sau în elementele structurale cele mai însemnate);

3. se transformă în timp (poate fi descrisă ca o succesiune de mai multe etape cu sesizarea diferenţei între debut şi alte puncte de referinţă);

4. are durabilitate sau permanenţă (transformările nu sunt scurte şi superficiale).

Analiza lui Rocher poate fi un punct de referinţă pentru o definiţie a schimbăriiutilizabilăânstudiul transformărilor din planul reprezentărilor sociale. Astfel, schimbarea este apreciată ca o transformare vizibilă, care afectează, într-o manieră de o anume profunzime, structura şi funcţionarea socială dintr-o colectivitate, modificând cursul evoluţiei sale (Neculau, 1999, p. 29). Instituţiile, legăturile cauzale antrenate în câmpul social al fostului regim, situaţiile ritualizate sunt tendinţele de substanţă care provoacă modificări ale comportamentelor, atitudinilor, opiniilor şi mentalităţilor (Forse, 1991). Schimbarea presupune obiectivarea şi ancorarea altor teorii şi concepte ce vor forma noi reprezentări sociale. În acest sens, prăbuşirea regimurilor comuniste înseamnă schimbare în mentalul colectiv şi individual.

Un deceniu în date comparative

Ce s-a întâmplat în fostele state comuniste în primul deceniu după prăbuşirea comunismului? După primele alegeri libere a ieşit la iveală *„nostalgia pentru vremurile bune (...) când nu trebuia să te temi că-ţi pierzi locul de muncă, nu exista inflaţia, nu trebuia să te gândeşti că a doua zi trebuia să faci ceva cu banii pe care îi ai, pentru că dacă nu o faci acum, peste un an banii tăi nu mai au nicio valoare”*, povesteşte G.H. Hodos (1996), fost cominternist şi deţinut politic în etapa stalinistă. Şi în Ungaria, aşadar, ţară mai pregătită în 1989 pentru şocul schimbării decât România, oamenii au resimţit puternic pierderea siguranţei satisfacerii trebuinţelor primare, a locului de muncă, a locuinţei, a securităţii publice şi pensiei asigurate la bătrâneţe. Cu excepţia primei generaţii de

«*revoluţionari de profesie*» care crezuseră în utopia comunismului mondial, ceilalţi deveniseră apolitici: intrau în partid ca un pas necesar în algoritmul carierei profesionale fără să-şi pună problema convingerilor în materialismul dialectic, nici în victoria comunismului. Schimbarea i-a contaminat însă pe cei mai mulţi cu o nouă iluzie. După cum constată Hodos: *„O altă utopie apărea: utopia potrivit căreia capitalismul le va permite toate aceste lucruri: să călătorească, să poată deveni bogaţi. Toate acele filme americane de tip „Dallas" pe care le priveau, le-au arătat un paradis care nu exista în lumea socialistă. Astfel, noua utopie a fost capitalismul".*

Curând după şocul schimbării, oamenii au început să-şi piardă entuziasmul pentru libertatea pe care o dobândiseră, copleşiţi de responsabilitatea ei.

Într-o evaluare a situaţiei post-comuniste se evidenţiază degradarea economică a fostelor state socialiste ale căror economii fuseseră dependente de piaţa reglementată de Uniunea Sovietică. „T*erapiile de şoc*" aplicate în industrie şi agricultură au provocat crize economice fără precedent şi n-au beneficiat de investiţiile străine scontate. De regulă, adaptarea la *dificultăţile tranziţiei* a fost invers proporţională cu dezvoltarea economică anterioară. Astfel că nivelul de trai al României s-a redus între 1990 – 1991 cu 35%. Nici măcar ţările unde reformele începuseră mai devreme (Ungaria, Cehoslovacia) n-au scăpat de această cădere. După entuziasmul primelor luni de libertate, asupra Europei Răsăritene *„pesimismul îşi întinde vălul mohorât"* (Kamoouh, 2000, p. 17). Deziluzia şi protestele mulţimii au luat proporţii atât de mari încât însuşi Lech Wallesa, unul dintre disidenţii şi reformatorii recunoscuţi ai comunismului, a ajuns să propună*" suspendarea temporară a democraţiei".*

Caracteristicile „epocii Ceauşescu" şi aplicarea cu întârziere a programului reformator, a particularizat societatea românească prin următoarele elemente semnificative:

1. Între conceperea noului cadru legislativ şi aplicarea lui s-a creat o discrepanţă. Efectul prim a fost distrugerea vechilor structuri economice etatizate şi centralizate tară ca, simultan să fie înfiinţate noi firme cu capital privat, producătoare de bunuri şi servicii.

Astfel producţia industrială naţională a anului 1992 a coborât la jumătatea celei din 1989, valoarea ei continuând să scadă în anii ce-au urmat. Aşteptările populaţiei de accelerare a ritmului reformei economice şi implicit, accesul la beneficiile sale, au fost înşelate şi după schimbarea echipei politice la alegerile electorale din 1996. Potrivit comunicatului Comisiei Naţionale de Statistică, raportat la 1997, în 1999 produsul intern brut a scăzut cu 22% iar producţia industrială a înregistrat un recul de 30%. Investiţiile s-au ridicat doar la 65% faţă de ceea ce fusese în urmă cu doi ani. Inflaţia a sporit în 1998 cu 40, 2% faţă de 1997 iar în 1999 cu 54, 3% faţă de anul precedent.

2. Sărăcirea populaţiei a evoluat progresiv. Ecoul subiectiv al acestei situaţii a fost înregistrat cu ajutorul sondajelor de opinie.

Reproducem, spre exemplificare, datele Barometrului de Opinie Publică, realizat de Central de Sociologie Urbană şi regională (CURS). La întrebarea „Cum apreciaţi veniturie actuale ale familiei dv?”, estimările comparative – cu momentele de referinţă martie 1995 şi octombrie 1999 – reflectă o scădere a nivelului de trai al populaţiei (Fig. 1).

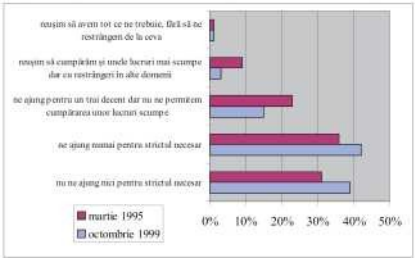

Fig. 1. Percepţia nivelului veniturilor actuale ale familiei (apud Barometrul de opinie publică, CURS, 1999, p. 15 – 16)

3. La un deceniu după căderea regimului, majoritatea românilor apreciau condiţiile de viaţă din 1989 ca fiind mai bune deşi în acel an se revoltaseră din cauza crizei de alimente şi energie electrică.

La întrebarea*" Dvs credeţi că era mai bine sau mai rău înainte de 1989 faţă de acum în ceea ce priveşte nivelul de trai?"*, în octombrie 1999, 61% dintre intervievaţi au fost de părere că o duceau în 1989 mai bine iar 11% îşi apreciază condiţia ca neschimbata. Doar 24% dintre români erau mai mulţumiţi cu viaţa din post-comunism.

4. Reforma economică a fost percepută ca *„sărăcireapopulaţiei* Marea majoritate a românilor a apreciat pozitiv libertatea câştigată şi alte schimbări politice, însă reforma economică le-a sporit temerile. Privatizarea a fost percepută ca *„stimul pentru sărăcie"* iar cei care s-au îmbogăţit ca oameni necinstiţi care-au reuşit prin „încălcarea legii" şi „relaţii" (Constantinescu, 1995).

Momentul târziu al declanşării *„marii privatizări"* (după falimentul firmelor economice) şi modul în care a avansat (evaziuni fiscale, accentuarea corupţiei) au fost interpretate de mulţi ca un rău social ce putea fi evitat prin menţinerea economiei etatizate. Reprezentarea întreprinzătorilor se face prin asociere cu necinstea. La acelaşi sondaj de opinie, întrebarea *„Cum credeţi că au reuşit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România?"*, alternativa de răspuns „încălcarea legii" a fost aleasă de 54% dintre intervievaţi, alţi 21% socotind eficient capitalul de „relaţii", în muncă şi merit personal nu cred decât 9%. În felul acesta reforma economică dobândeşte o conotaţie negativă.

5. Speranţele de mai bine ale românilor s-au deteriorat progresiv. După sondajele de opinie CURS în perioada octombrie 1996 – noiembrie 2000. La întrebarea *„Cât de mulţumit sunteţi, în general, de felul în care trăiţi?",* răspunsurile intervievaţilor (Fig. 2) relevă creşterea stresului şi frustrărilor:

S	**T**	**s**	**1**			**T**

ondajul Gradul de mulţumire			**998**			
Foarte mulţumit						
Destul de mulţumit						
Nu prea mulţumit						
Deloc mulţumit	33	38	17	15	16	17

Fig. 2. Aprecierea globală a nivelului actual de trai (apud Barometrul de opinie publică, CURS, 2000, p. 16)

Reprezentate grafic (Fig. 3), evoluţia lor este următoarea:

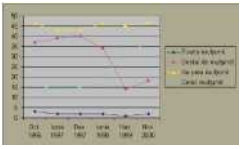

Fig. 3. Evoluţia aprecierilor globale ale nivelului de trai în oct. 1996 – nov. 2000

Numărul celor *„foarte mulţumiţi”* de traiul lor a fost constant foarte mic (1 – 3% dintre români). Cei mai numeroşi intervievaţi se declară, de asemenea, constant, *„nu prea mulţumiţi”* (43 – 47%). Fluctuaţii însemnate

înregistrează categoria celor *„deloc mulţumiţi”:* dacă în perioada 1996 – 1998, ponderea lor reprezenta 15 – 17%, în 1999, procentul acestora s-a ridicat la 38%, în 2000 înregistrându-se în rândul lor o scădere de 5%. Invers, în 1996 – 1998, în categoria” *destul de mulţumiţi*” de traiul lor, se declarau 34 – 40% români. Cu certitudine, mulţi dintre aceştia au trecut în anii ce-au urmat, în categoria celor *„deloc mulţumiţi”,* astfel că în 1999 doar 14% dintre români erau *„destul de mulţumiţi* în anul viitor, numărul lor a crescut cu 4%.

O evaluare sociotropică a aşteptărilor şi speranţelor s-a încercat cu ajutorul întrebării” *Cum credeţi că veţi trai peste iman?* Răspunsurile au condus însă la concluzia scăderii numărului optimiştilor (Fig. 4).

Sondajul Trai peste un an...	**T**	**1999**	**1998**		**1997**	**1996**
Mult mai bine						
Ceva mai bine						
Aproximativ la fel						
Ceva mai prost						
Mult mai prost						

Fig. 4. Evaluarea „speranţei de mai bine”.
(apud Barometrul de opinie publică, CURS, 2000, p.26).

În reprezentare grafică datele apar în Fig. 5:

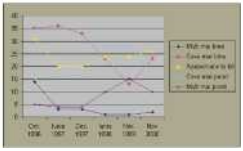

Fig. 5. Evoluţia „speranţei de mai bine” în oct. 1996 – nov. 2000

Dacă în 1996, 49% dintre români credeau că vor trăi în anul ce vine *„mult mai bine”* său” *ceva mai bine*”, în anul 2000 numărul acestora se redusese la jumătate (25%). Categoria *„indecişilor”* ce se aşteaptă la menţinerea situaţiei lor, a rămas relativ constantă în 1996 – 2000 (31% în 1996, 20% în 1997 iar în 2000, 26%). În 1998 şi 1999 speranţa de mai bine s-a redus, oamenii simţindu-şi speranţele înşelate de guvernarea Convenţiei Democrate, percepută iniţial ca începutul *„schimbării în bine”*. *„Mult mai bine*” se aşteptaseră să trăiască doar 1 – 2% dintre români în 1999 şi 2000. În aceeaşi perioadă, aspiraţia de *„mai bine*” a înregistrat o creştere semnificativă de 13%.

Din asemenea date care-au utilizat *„trecutul şi viitorul ca indicii ale prezentului* după cum spune Ziolkowski (1998), reiese dezamăgirea intervievaţilor faţă de schimbările intervenite. La doi ani după căderea comunismului, în 1991, 58% dintre românii chestionaţi estimau o stagnare a traiului lor, 27% sperau într-o ameliorare şi numai 15% credeau că viaţa lor se poate înrăutăţi. Chiar dacă datele referitoare la post-comunismul românesc indică dezechilibrul societăţii, nu înseamnă că în interiorul ei s-a instaurat *anomia* teoretizată de E. Durkheim (1893) pentru a descrie prăbuşirea bruscă a sistemului de valori în cazul seismelor social-politice de anvergură.

În evaluarea schimbărilor psihosociologice după un deceniu de post-comunism, am întreprins o cercetare

proprie utilizând teoria reprezentărilor sociale şi metode de analiză cantitativă şi calitativă din socio-uman.

Reprezentări sociale datorate „comunismului rezidual”.

Premisele cercetării Timp de aproape o jumătate de secol, în România s-au depus mari eforturi, prin mijloacele şi tehnicile propagandistice enunţate şi descrise anterior, organizate la scala tuturor instituţiilor naţionale şi locale în scopul formării *„omului nou”.* Reprezentărilor sociale datorate acestora se menţin, în continuare, sub formă de remanenţe a căror cunoaştere prezintă interes în evaluarea atitudinilor, opţiunilor şi comportamentelor privind „schimbarea”. Cât durează însă remanenţele unor reprezentări? După unii autori, zece ani (Andriamifidisoa (1982), după alţii până la trei generaţii (după teoria emisă de Ibn Haldoun în 1987 în urma studierii modificărilor unor prescripţii din Coran).

În ceea ce priveşte obiectivele cercetării proprii, am considerat utilă schema propusă de C. Flament (1989) privind practicile sociale ca factor de transformare a reprezentărilor sociale:

Modificări ale circumstanţelor externe
Modificări ale practicilor sociale
Modificări ale prescriptorilor condiţionali
Modificări ale prescriptorilor absoluţi

Prin *circumstanţele externe* se înţelege orice stare a lumii exterioare reprezentării sociale, ţinând de o cauzalitate străină acesteia, *practicile sociale* fiind interfaţa între circumstanţele externe şi prescripţiile ei interne. De vreme ce *prescriptorii* (normele) determină practicile sociale, se estimează ca ei să „absoarbă” modificările de origine externă ale acestora. Firesc este ca, la început, modificările cognitive şi schimbările prescriptorilor absoluţi să fie minimale. Procesul descris în schema de mai sus poate să nu meargă până la capăt, mai ales dacă, pe parcurs, circumstanţele se schimbă iarăşi (cazul expectanţelor românilor, contrazise de evoluţia

economică şi socială în primul deceniu de post-comunism).

Obiectivele cercetării Investigaţia noastră psihosociologică vizează, în principal, două elemente: a) *remanenţele* datorate reprezentărilor sociale formate prin propaganda ideologiei comuniste după un deceniu de la căderea regimului; b) *raportul perceptiv-atitudinal al schimbării.*

Elaborarea instrumentului de investigaţie Investigaţia a luat formă de anchetă pe bază de chestionar, apelând totuşi la o diversitate metodologică de structurare a itemilor, analiză şi interpretare a răspunsurilor ce-şi propun investigarea remanenţelor reprezentărilor sociale datorate ideologiei comuniste.

Construcţia itemilor a presupus utilizarea unor tehnici precum *întrebări cu răspuns deschis, alternative de răspuns, fraze cu început dat, tehnica diferenţiatorului semantic, scalele de atitudini.* Aceasta deoarece cercetarea reprezentărilor sociale implică necesitatea unei abordări plurimetodologice a conţinutului, structurii interne şi nodului central al reprezentării.

Chestionarul aplicat a fost construit în două etape. O primă etapă a cuprins elaborarea proiectului de chestionar şi aplicarea acestuia pe un lot restrâns (20 persoane) sub formă de interviu. Lotul preliminar a fost alcătuit din persoane avizate asupra exigenţelor temei (ziarişti, profesori, jurişti, studenţi). Fiecăruia dintre aceşti intervievaţi i-au fost solicitate sugestii şi opinii menite să îmbunătăţească eficienţa investigaţiei. Într-o a doua etapă, pe baza rezultatelor preliminare şi sugestiilor primite în cadrul pretestării, a fost eleborat instrumentul de cercetare în forma finală şi chestionarul cu 28 de itemi.

Descrierea eşantionului Cercetarea s-a efectuat pe un lot semnificativ (600 intervievaţi), selectat aleator. Opt dintre itemii chestionarului (2128) au fost destinaţi descrierii eşantionului.

În esenţă, structura eşantionului a respectat proporţiile populaţiei mature a României. Astfel, au răspuns chestionarului nostru 52% femei şi 48% bărbaţi;

46% dintre aceştia domiciliază în mediul urban (oraşele Arad şi Sebiş din judeţul Arad) şi 54% în mediul rural (sate şi comune din judeţul Arad).

Subiecţii au fost categorizaţi în cinci grupe de vârstă, după cum urmează: a) între 18 – 25 ani (16%); b) între 26 – 39 ani (27%); c) între 40 – 50 ani (24%); d) între 51 – 60 ani (20%); e) peste 61 ani (13%). Nu întâmplător majoritatea subiecţilor aparţin grupelor b şi e (51%), fiind maturi între 26 – 50 ani, prin urmare categoria celor care au trăit cel puţin la nivel de adolescenţi regimul comunist şi care, totodată, dispun de interesele şi motivaţiile ce conduc la mobilizarea resurselor interioare pentru parcurgerea proceselor psihice necesare adaptării la schimbările sociale.

În ceea ce priveşte studiile subiecţilor, aceştia au fost departajaţi în cinci grupe: a) absolvenţi de 8 clase (10%); b) şcoală profesională (12%); c) liceu (53%); d) pregătire postliceală (15%); e) studii universitare (8%); f) titluri superioare diplomei universitare (2%). Observăm că majoritatea intervievărilor au studii liceale, consecinţă a generalizării învăţământului de zece ani în timpul „regimului Ceauşescu” şi continuării celui de-al doilea ciclu liceal învăţământul seral sau sub forma cursurilor fără frecvenţă pentru cei încadraţi în muncă. Apreciem, de altfel, că un grad mai ridicat de educaţie este o premisă mai favorabilă adaptării la schimbare.

Referitor la structura ocupaţiilor respondenţilor, ea corespunde următoarelor categorii: a) muncitori (15%); b) ţărani (11%), c) intelectuali (25%); d) funcţionari (19%); e) elevi (1%); 1) studenţi (5%); g) pensionari (18%); h) lucrători în comerţ (2%); i) prestări de servicii (2%); j) şomeri (3%); k) alte profesii (1%).

Pentru studiul temei noastre, am apreciat ca importante corelaţiile dintre activismul politic trecut şi actual al intervievaţilor, pe de-o parte, reprezentările remanente şi opţiunile lor actuale, pe de altă parte. Astfel, înainte de 1989 au fost membri PCR 35% dintre intervievaţi iar 65 % s-au declarat a fi fost fără

apartenenţă politică. Niciunul nu şi-a declarat înscrierea într-o organizaţie sau partid politic, anterior instaurării comunismului în România. Cât despre militantismul politic după căderea comunismului, chestionarul nostru s-a referit la posibilitatea apartenenţei sau manifestării simpatiei faţă de unul dintre principalele partide politice aflate în cursa electorală din anul 2000 (afirmarea simpatiei fiind considerată ca manifestarea a interesului faţă de politică). Intervievaţii s-au declarat membri activi sau simpatizanţi ai partidului a) Alianţa pentru România (6%); b) Partidului Naţional Liberal (16%); c) Partidului Democrat (2%); d) Partidului Naţional Ţărănesc creştin şi democrat (1%); e) Partidului Social Democrat din România (15%); f) Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (3%); g) Partidului România Mare (5%). Majoritatea au optat pentru „alte situaţii" – 53%, cu specificarea, aproape generală, „nu fac politică" (51% din totalul intervievaţilor).

Menţionăm că ultimul item al chestionarului a oferit respondenţilor posibilitatea (opţională) de a-şi declara identitatea. Doar 37% dintre intervievaţi şi-au asumat responsabilitatea declarării numelui şi prenumelui lor.

Designul cercetării în studiul remanenţelor reprezentărilor sociale datorate programului formării „omului nou", am apreciat ca operaţională teoria lui S. Moscovici (1997) conform căreia „universul" unei reprezentări sociale are trei dimensiuni: *informaţia, câmpul reprezentării (imaginea) şi atitudinea.*

Informaţia (dimensiune sau concept) este legată de organizarea cunoştinţelor pe care le posedă un grup faţă de un obiect social – în cazul nostru, cunoştinţele datorate propagării ideologiei comuniste. Interesul actual pentru cunoaşterea istoriei comunismului şi rezistenţa la uitare a unor stereotipuri verbale şi cunoştinţe generale transmise propagandistic au fost testate cu ajutorul a patru itemi.

Importante ni s-au părut în contextul evaluării acestor cunoştinţe vârstele intervievaţilor în 1990. Am apreciat astfel că a avea sub 25 ani la data căderii regimului comunist, însemna o cunoaştere mai mult sau

mai puţin amănunţită a sistemului şi o predispoziţie maximă pentru schimbare. Din această categorie fac parte 29% dintre intervievaţi. Indivizii cuprinşi între 25 – 50 ani la data căderii regimului sunt categoria cea mai numeroasă (58%) şi reprezintă populaţia care a trăit, în ansamblul ei, jumătate de viaţă în realitatea monopolului economiei centralizate şi propagandei partidului unic. Această majoritate este totodată responsabilă de gestionarea schimbărilor aferente tranziţiei. Restul intervievărilor (13%) aveau peste 50 de ani în 1989, aceştia fiind, în prezent, categoria pensionarilor, segment social ce-a acumulat din cauza dificultăţilor traiului zilnic din post-comunism o mare doză de insatisfacţie şi stres.

La întrebarea *„în ce măsură vă interesează istoria comunismului?”,* 31% dintre intervievaţi au apreciat „mult, 48% au răspuns „destul”, 17% – „puţin” şi numai 4%, nu sunt deloc interesaţi de cunoaşterea trecutului apropiat. Prin urmare, mai puţin de un sfert din eşantionul investigat nu este preocupat de istoria regimului precedent. Mai uşor este, desigur, în această situaţie cunoaşterea segmentului social dezinteresat de trecut. Din corelaţiile efectuate (vârsta intervievărilor la data căderii regimului comunist, profesie, sex, mediu social, apartenenţa politică înainte şi după 1989) nu reies rezultate semnificative. Apreciem, în consecinţă, că segmentul (mic, de altfel) al dezinteresaţilor de trecut este compus din indivizi puternic ancoraţi în prezent, fără preocupări de domeniul istoriei (Fig. 6).

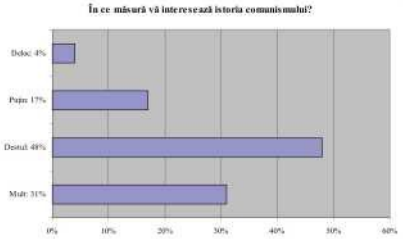

Fig. 6. Interesul actual faţă de istoria trecutului apropiat

Pentru a cunoaşte informaţiile de care dispun

românii despre fondatorii ideologiei şi începutul istoriei comunismului în ţară, la mai bine de un deceniu de la căderea regimului, am adresat două întrebări cu răspunsuri deschise ce fac apel la cunoştinţele „de bază" difuzate prin propaganda comunistă". *Vă mai amintiţi cine au fost creatorii ideologiei comuniste?"* – a fost una dintre ele. Marx şi Engels – au răspuns 34% dintre intervievaţi; Marx, Engels şi Lenin – au precizat alţi 31%; Marx, Engels, Lenin şi Stalin, răspund alţi 7% intervievaţi. Apreciem a fi corect păstrate în memorie de aproape două treimi dintre intervievaţi (72%) toate cele trei tipuri de răspunsuri (Fig. 7). Din alte răspunsuri a fost omis numele lui Marx sau al lui Engels (5%), după cum unii respondenţi îl recunosc doar pe Lenin ca fondator al ideologiei comuniste (6%). 4% intervievaţi îi identifică pe primii lideri comunişti (Ana Pauker, Gheorghiu-Dej) sau pe ultimul lider comunist din România (Ceauşescu) cu creatorii ideologiei comuniste. Doar 5% dintre chestionaţi declară necunoaşterea răspunsului. Răspunsurile incorecte sau non-răspunsurile aparţin în procent de aproape 70% categoriei de intervievaţi ce avea mai puţin de 25 ani la data căderii regimului comunist, restul asocierilor dovedindu-se, de asemenea, nesemnificative.

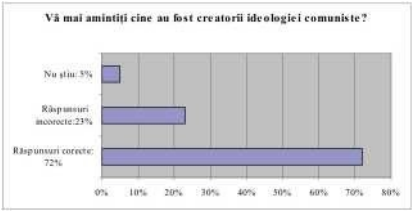

Fig. 7. Informaţia privind creatorii ideologiei comuniste

„Aţi putea situa în timp apariţia comunismului la noi în ţară?" – a fost cel de-al doilea item de testare a rezistenţei informaţiei despre istoria comunismului în România. Întrebarea voit imprecisă (nu s-a cerut data fondării partidului comunist, nici specificarea momentului instaurării regimului comunist) a urmărit identificarea sensului pe care îl atribuie intervievaţii prezenţei

comunismului în România. Astfel, 30% dintre intervievaţi apreciază ca punct iniţial anul în care s-a înfiinţat partidul comunist (1921), în timp ce 45% identifică momentul apariţiei comunismului în ţară cu timpul instaurării respectivului regim (anii 1944 – 1948). Restul de 25% intervievaţi dau răspunsuri vagi (Fig. 8). De altfel, majoritatea acestora au avut vârste imature la data căderii regimului comunist.

Aţi putea situa în timp apariţia comunismului la noi în ţară?
Răspunsuri incorecte: 25%
Răspunsuri corecte: 75%
0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80%

Fig. 8. Informaţia actuală despre data apariţiei comunismului în România

Dacă aceşti itemi au testat rezistenţa în memorie a unor informaţii primare din istoria şi ideologia comunistă, o altă întrebare ce prezenta alternative de răspuns, a urmărit identificarea rezistenţei unor stereotipuri verbale des uzitate în „limba de lemn” *(„teorie ştiinţifică” doctrină politică în scopulformării omului nou” etc.),* versus gândire critică în termeni de refuz sau acceptare *(„sistem socialfalimentar”; „filosofic de viaţă valabilă şi în zilele noastre”).* Indicaţiile au specificat posibilitatea de alegere a doua variante de răspuns care întrunesc acordul subiectului, pe considerentul că una dintre opţiunile intervievatului se referă la ideologie iar cealaltă la aprecierea regimului politic construit sub lozinca ei.

Variantele de răspuns alese ca şi continuare a începutului de frază

„Consider comunismul…” au întrunit, în ordinea preferinţelor, următoarele opţiuni (Fig. 9):

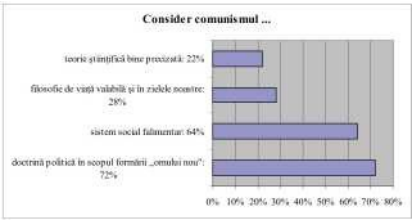
Consider comunismul ...
teorie ştiinţifică bine prezisă: 22%
filosofie de viaţă valabilă şi în zilele noastre: 28%
sistem social falimentar: 64%
doctrină politică în scopul formării „omului nou": 72%
0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80%

Fig. 9 Informaţia actuală despre data apariţiei comunismului în România

Dacă aceşti itemi au testat rezistenţa în memorie a unor informaţii primare din istoria şi ideologia comunistă, o altă întrebare ce prezenta alternative de răspuns, a urmărit identificarea rezistenţei unor stereotipuri verbale des uzitate în „limba de lemn" *(„teorie ştiinţifică", „doctrină politică în scopulformării omului nou" etc.)*, versus gândire critică în termeni de refuz sau acceptare *(„sistem socialfalimentar": „filosofic de viaţă valabilă şi în zilele noastre").* Indicaţiile au specificat posibilitatea de alegere a doua variante de răspuns care întrunesc acordul subiectului, pe considerentul că una dintre opţiunile intervievatului se referă la ideologie iar cealaltă la aprecierea regimului politic construit sub lozinca ei.

Variantele de răspuns alese ca şi continuare a începutului de frază *„Consider comunismul..."* au întrunit, în ordinea preferinţelor, următoarele opţiuni (Fig. 9):

Practici ale regimului comunist	**Scala de evaluare**				
conducerea societăţii de către partidul unic					
obligarea cetăţenilor de a fi încadraţi în muncă					
controlul politic asupra informaţiei					

gratuitatea învăţământului şi a asistenţei medicale					
Interzicerea avorturilor					
proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie	1	31		18	16
limitarea proprietăţii particulare la strictul necesar					
	(nesemnificative)				

Fig. 10. Aprecierea unor practici ale regimului comunist

Din punctajele obţinute prin însumarea valorilor pozitive acordate de intervievaţi fiecărei caracteristici enunţate, reiese că trăsăturile fostului regim au fost apreciate în ordinea şi cu valoarea prezentate în Fig. 11:

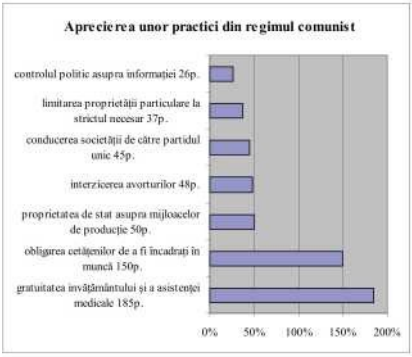
Aprecierea unor practici din regimul comunist
controlul politic asupra informaţiei 26p.
limitarea proprietăţii particulare la strictul necesar 37p.
conducerea societăţii de către partidul unic 45p.
interzicerea avorturilor 48p.
proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie 50p.
obligarea cetăţenilor de a fi încadraţi în muncă 150p.
gratuitatea învăţământului şi a asistenţei medicale 185p.
0%
50%
100%
150%
200%

Fig. 11. Aprecierea unor practici ale regimului comunist în reprezentare ierarhică

Prin uzilizarea aceleiaşi proceduri de cotare,

respingerea respectivelor practici din regimul comunist se ierarhizează conform reprezentării din Fig. 12.

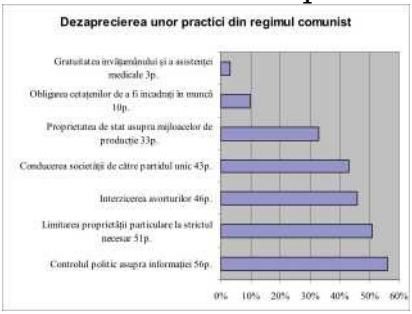
Dezaprecierea unor practici din regimul comunist
Gratuitatea învăţământului şi a asistenţei medicale 3p.
Obligarea cetăţenilor de a fi încadraţi în muncă 10p.
Proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie 33p.
Conducerea societăţii de către partidul unic 45p.
Interzicerea avorturilor 46p.
Limitarea proprietăţii particulare la strictul necesar 51p.
Controlul politic asupra informaţiei 56p.
0% 10% 20% 30% 40% 50% 60%

Fig. 12. Respingerea unor practici ale regimului comunist în reprezentare ierarhică

Este vizibilă diferenţa dintre punctajele pozitive acordate (Fig. 11) şi cele negative (Fig. 12) datorată, în principal, deprinderii de notare cu valori peste zero. Semnificativă este şi diferenţa aprecierilor înregistrate de gratuitatea învăţământului şi asistenţei medicale (consecinţă a sărăciei populaţiei, disfuncţionalităţii sistemului asigurărilor de sănătate, spaimei de boală care deţine o pondere mare în sondajele de opinie ce evaluează temerile de viitor şi desigur ataşamentului faţă de valorile culturale la care au avut acces majoritatea cetăţenilor României abia în timpul regimului comunist). Preţuirea acordată obligativităţii cetăţenilor de a avea un loc de muncă este, de asemenea, explicabilă în condiţiile post-comunismului descrise în capitolul anterior. Fapt semnificativ, valorile acordate celorlalte caracteristici se situează la mare distanţă (cel puţin o sută de puncte de primele).

Una dintre cele mai mari şi reprimate dorinţe în timpul regimului comunist a fost libertatea de expresie, fapt evident în cotarea cu punctajul ce-o situează pe primul loc în sancţionarea interzicerii ei.

Cotele sunt însă mici raportate la orizontul de aşteptare din trecut. Dacă în prima etapă a post-comunismului libertatea de expresie a fost extrem de valorizată

— Numărul şi tirajul mare al ziarelor nou-apărute

fiind prima schimbare semnificativă

— Din cauza ponderii scăzute de informaţie oferite de presa scrisă, această schimbare s-a depreciat. După cum dovedesc însă statisticile, la mai bine de un deceniu de la căderea comunismului, românii se situează printre cei mai mari consumatori de programe de televiziune din lume, în topul preferinţelor lor aflându-se ficţiunile sud-americane, cunoscute sub numele de telenovele şi talk-show-urile politice.

Surprinzătoare poate fi toleranţa în timp a măsurii de interzicere a avorturilor în „regimul Ceauşescu”, interdicţie care coroborată cu absenţa şi sancţionarea mijloacelor contraceptive a cauzat moartea a peste zece mii de femei în decursul perioadei 1966 – 1989. Apreciem că rejectarea din memoria colectivă a efectelor legislaţiei anti-avort se datorează tocmai specificului cu funcţie de tabu sexual al interdicţiei precum şi sentimentului de culpabilitate cauzat de credinţele religioase.

În ceea ce priveşte valorile neutre, acestea se situează la cote mai mici (între 1 şi 34%) faţă de generalul constatat (circa 40% subiecţi). Caracteristica vechiului regim, indiferentă celor mai mulţi dintre intervievaţi (34%) este „proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie”. Raportat la numărul întreprinzătorilor particulari şi la disfuncţionalităţile economiei de tranziţie prin comparaţie cu siguranţa şi stresul scăzut al producătorilor din vechiul sistem, se înţelege că economia planificată şi etatizată nu este percepută ca şi ceva rău. Aceeaşi explicaţie poate funcţiona şi în cazul „limitării proprietăţii particulare la strictul necesar” (28% intervievaţi neutri în aprecierea ei), numărul scăzut al celor care trăiesc mai bine din beneficiile unei investiţii private fiind mic. Observăm totodată că deşi aproape toţi cetăţenii României au devenit proprietarii apartamentele în care au locuit ca şi chiriaşi ai statului înainte de 1989, faptul nu dobândeşte semnificaţii importante nici într-o altă anchetă de opinie; explicaţia rezidă în menţinerea aceluiaşi habitat cu preţuri mai mari decât înainte datorită

scumpirilor continue ale energiei electrice şi termice, preţul chiriei în regimul comunist fiind mai degrabă simbolic.

Intenţie de evaluare a stereotipurilor datorate ideologiei comuniste prezintă itemul" *Sunteţi de părere că regimul comunist s-a prăbuşit în România şi în celelalte ţâri din cauza...* fiind prezentate şase alternative cu instructajul de a fi marcate toate opiniile ce întrunesc acordul intervievatului. Alternativele alese se prezintă conform ierarhiei reprezentate în Fig. 13:

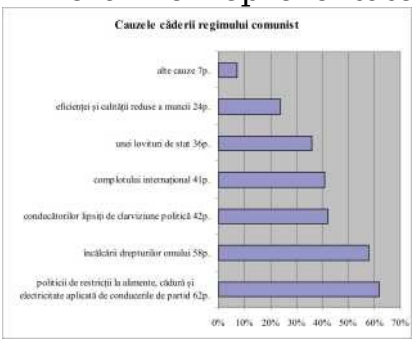
Cauzele căderii regimului comunist
alte cauze 7p.
eficienţei şi calităţii reduse a muncii 24p.
unei lovituri de stat 36p.
complotului internaţional 41p.
conducătorilor lipsiţi de clarviziune politică 42p.
încălcării drepturilor omului 58p.
politicii de restricţii la alimente, căldură şi electricitate aplicată de conducerile de partid 62p.
0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70%

Fig. 13. Reprezentarea cauzelor prăbuşirii regimului comunist

Ponderea răspunsurile este semnificativă în argumentarea contextului special al post-comunismului românesc. Deşi în toate celelalte foste state comuniste, în 1989 nu funcţiona politica de restricţii impusă de grupul de decizie de la Bucureşti (cartelarea principalelor alimente, întreruperea periodică a energiei electrice casnice, furnizarea restrictivă a agentului termic şi apei menajere), majoritatea subiecţilor apreciază respectiva situaţie drept cauza principală a prăbuşirii sistemului comunist în Europa. 30% dintre cei 58% intervievaţi ce atribuie căderii sistemului, ca şi cauza principală, încălcarea drepturilor omului, au fost oameni maturi (între 25 – 50 ani) la finele regimului. Deşi situată pe penultimul loc în opţiunile intervievărilor, eficienţa şi calitatea redusă a muncii – desemnată de istorici şi teoreticienii din ştiinţele socio-umane ca importantă în prăbuşirea sistemului – este identificată ca atare în special de

categoria intervievărilor tineri. Un sfert din cei 24% intervievaţi ce-au marcat-o, aveau sub 25 ani în 1989. De aşteptat ar fi ca printre aceia ce cred că un complot internaţional sau o lovitură de stat au condus la prăbuşirea regimului, să se afle, în principal, aderenţi la programul unor partide ce-au făcut din aceste teorii puncte ale doctrinei lor. Corelaţiile cu opţiunile politice din trecut şi cele actuale ale intervievaţilor sunt însănesemnificative, contextul prăbuşirii regimului comunist din România favorizând atribuirea unor cauze externe într-o mai mare măsură decât celor interne.

„Situaţi calitatea de comunist în scala de apreciere de mai jos. Marcaţi cu „x" atributul care i se potriveşte – este itemul ce permite evaluarea reprezentării comunistului prin tehnica diferenţiatorului semantic:

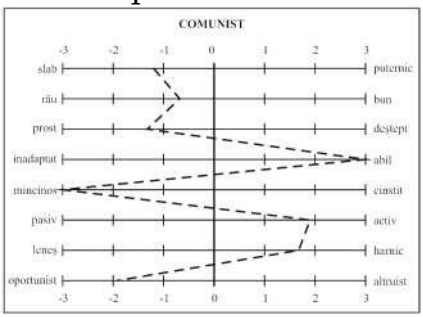

Fig. 14. Profil semantic („comunist")

Majoritatea subiecţiloraşa cum este evident din Fig. 14-a preferat neutralitatea (reprezentarea în linia continuă). Pe locul doi (linia fragmentată), reprezentarea comunistului a întrunit elemente pozitive şi negative extrase din scala diferenţiatorului semantic cu următoarea frecventă:

Abd	23%
Oportunist	20%
Mincinos	16%
	16

%

Slab… 15 %

Harnic 15 %

Răuost 14 %

Prost 13 %

„Într-o singură frază cum aţi defini democraţia?” – a fost o întrebare cu răspuns deschis. 17% dintre intervievaţi au evitat să răspundă. Cele mai numeroase răspunsuri asociază conceptul de democraţie cu cel de libertate (39%). Din analiza acestui gen de definiţii reiese şi că libertatea este concretizată şi redusă la libertatea cuvântului (28% din totalul intervievărilor precizează sensul democraţiei ca „libertate de expresie”). 14% răspunsuri asociază democraţia cu anumite drepturi (a alege şi a fi ales, respectarea drepturilor omului, drepturi şi obligaţii conform legii – fiind cele mai întrebuinţate sensuri). 7% dintre intervievaţi au făcut trimiteri la definiţia etimologică a cuvântului („demos” şi „kratos”, respectiv puterea poporului), sintagmă utilizată frecvent în discursurile din regimul comunist. 6% din totalul respondenţilor au asociat cuvântul cu cel de „dreptate” (în general cu sensul de egalitatea a tuturor cetăţenilor). 3% intervievaţi definesc democraţia cu sintagma utilizată frecvent de presa post-comunistă – „calea spre Europa”. Restul intervievărilor se referă la practici specifice prezentului (definind democraţia ca „înrobire în taxe şi impozite”, „societate cu două clase: de opulenţă şi mizerie”, „ţara lui Papură-Vodă”) sau o plasează în zona dezirabilului („este bună dar nu o avem”).

Cuvintele „democraţie”, „libertate”, „drepturi”, „dreptate” sunt cuvinte care se asociază într-un ansamblu (denumesc valorile europene începând din Renaştere). Unitatea lor se încadrează în *„themald”,* concept propus în teoretizarea reprezentărilor sociale pentru desemnarea

conceptelor profund înrădăcinate, arhetipurilor şi ideilor forţă din memoria colectivă (Markova şi colab, 1998). Prin urmare, nucleul central al reprezentării sociale a democraţiei păstrează această „themata", nealterată de ideologia comunistă care a dispus doar elemente periferice, de puţină stabilitate şi durată în reprezentarea numitei „democraţii socialiste".

Atitudinea finalizează despărţirea orientării globale faţă de obiectul reprezentării sociale (Moscovici, 1997). Grile de semnificaţii ale realităţii, reprezentările sociale anticipează comportamente şi interpretări ale situaţiilor, graţie unui sistem de categorizări coerente şi stabile. De altfel, primele cercetări asupra reprezentărilor sociale au abordat relaţiile dintre structura internă şi dinamica lor asupra comportamentului.

Prin chestionarul propus s-a încercat, în principal, realizarea decupajului remanenţelor unor reprezentări sociale şi atitudini privind schimbarea (itemii 5, 7, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20). *„După informaţiile (experienţa) Dv" în ce situaţii regimul comunist a însemnat un progres în România faţă de perioada interbelică?"1* – a fost întrebarea ale cărei alternative de răspuns (posibil de ales în număr nelimitat) sunt, în urma analizei datelor, ierarhizate după cum urmează în Fig. 15:

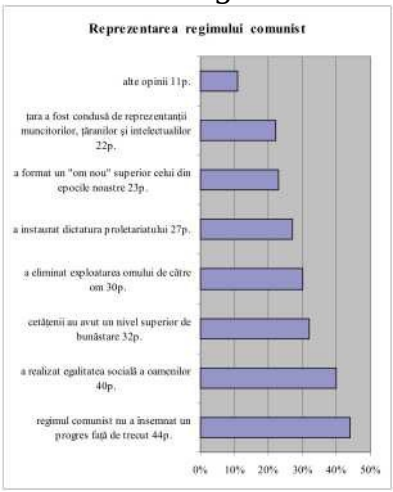
Reprezentarea regimului comunist
alte opinii 11p.
ţara a fost condusă de reprezentanţii muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor 22p.
a format un "om nou" superior celui din epocile noastre 23p.
a instaurat dictatura proletariatului 27p.
a eliminat exploatarea omului de către om 30p.
cetăţenii au avut un nivel superior de bunăstare 32p.
a realizat egalitatea socială a oamenilor 40p.
regimul comunist nu a însemnat un progres faţă de trecut 44p.
0% 10% 20% 30% 40% 50%

Fig. 15. Reprezentarea ierarhică a caracteristicilor

pozitive ale regimului comunist

Din ierarhizarea opţiunilor, reiese refuzul a aproape jumătate dintre intervievaţi de-a aprecia regimul trecut prin stereotipul verbal impus de ideologia comunistă – *„formă superioară a orânduirilor sociale* Rezultă, în schimb, recunoaşterea posibilităţilor de mobilitate socială şi aprecierea unui nivel de trai convenabil (apartamentul la bloc a însemnat un progres pentru muncitorii veniţi de la ţară unde, de regulă, întreaga familie locuia într-o singură încăpere, lipsită şi de confortul apei curente).

„Credeţi că regimul comunist a împiedicat sau a ajutat dezvoltarea personalităţii?” – a fost o altă întrebare care, de asemenea, a obţinut răspunsuri ce dovedesc disocierea de limbajul propagandistic (Fig. 16). Astfel, mai mult de jumătate dintre intervievaţi sunt de părere că regimul comunist a împiedicat dezvoltarea personalităţii; aproximativ un sfert au ales varianta de răspuns „depinde”. Doar 17% au opinat contrariul, pondere semnificativă între ei înregistrând categoriile vârstnicilor şi celor cu studii profesionale.

Fig. 16. Ierarhizarea opiniilor privind posibilitatea dezvoltării personalităţii în trecut

La întrebarea*” Care sunt lucrurile din timpul regimului comunist în România ce v-au satisfăcut?* din răspunsurile primite (posibile două fără a fi menţionată o ierarhie a lor) rezultă scala valorică din Fig. 17.

Printre alte alternative menţionate, unele, în număr semnificativ, se referă la nivelul de trai mai ridicat pe care l-au avut intervievaţii, comparativ cu prezentul. Alte aprecieri pozitive pot fi interpretate ca remanenţe ale propagandei din etapa comunismului naţional.

Dacă presa nu a prezentat situaţii statistice despre infracţionalitatea din trecut, oamenii au crezut că nu există

ca o consecinţă a bunei legislaţii sociale şi eficienţei

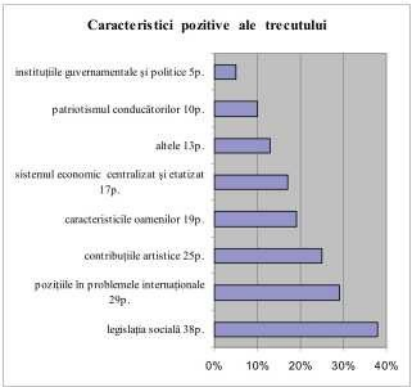

Fig. 17. Scala reprezentării notelor pozitive ale regimului comunist forţelor de ordine. Aceeaşi propagandă a imprimat convingerea că liderul comunist N. Ceauşescu devenise un arbitra în soluţionarea conflictelor internaţionale, impresie întărită de amintirile unor foşti apropiaţi ai săi. Este, de asemenea, explicabilă nostalgia consumatorilor actului de cultură – refugiul în lectură, abonamentele la teatre şi concerte, precum şi frecventarea expoziţiilor şi muzeelor fiind apanaje ale trecutului. Subvenţiile acordate producţiilor culturale, statutul de profesionişti atribuit unui mare număr de scriitori şi artişti cărora statul le făcea numeroase comenzi bine retribuite, programul redus al televiziunii române, precum şi timpul liber mult mai mare explică discrepanţa dintre aprecierea valorilor culturale în trecut comparativ cu prezentul.

După încercarea descrisă de evaluare a reprezentărilor fostului regim politic, la un deceniu după căderea acestuia, încercasem şi sondarea atitudinilor faţă de regimul actual prin comparaţie cu precedentul”. *Cât de mulţumit sunteţi acum de felul în care aţi trăit înainte de 1990 în comparaţie cu prezentul?”* – a fost întrebarea ale cărei răspunsuri i-au împărţit pe intervievaţi în două grupuri de dimensiuni inegale (Fig. 18). 44% se declară a fi foarte mulţumiţi de traiul lor în regimul comunist; acestora li se alătură alţi 17% „destul de mulţumiţi”. Prin urmare, 61% dintre respondenţi afirmă că viaţa lor a fost mai bună în timpul regimului comunist. Explicaţia rezidă în

realitatea economică şi socială nesatisfăcătoare în raport cu aşteptările oamenilor în primii ani de după schimbare.

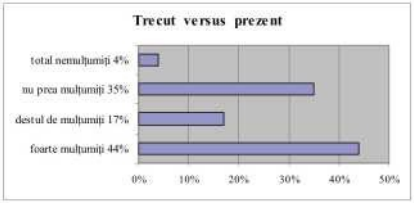

Fig. 18. Aprecierea prezentului comparativ cu trecutul din perspectiva nivelului de trai în ce măsură oamenii sunt de acord cu anumite elemente ale „schimbării" şi cum este aceasta înţeleasă pe fondul remanenţei reprezentărilor şi mentalităţilor generate de ideologia comunistă – a fost tema la care a făcut referiri următorul set de întrebări.

„Ce cale credeţi că este mai eficientă pentru a grăbi „schimbarea în bine" a României?" – a fost unul dintre aceşti itemi. Alternativele prezentate (din care puteau fi alese două, fără specificarea ordinii) se ierarhizează în opţiunea intervievaţilor conform graficului din Fig. 19.

„În opinia generală o „schimbare în bine" depinde de „mersul reformei". Care dintre categoriile sociale enumerate mai jos credeţi că are cea mai mare importanţă în acţiunea de reformare?" – a fost întrebarea cu referire la percepţia schimbărilor economice. Puteau fi

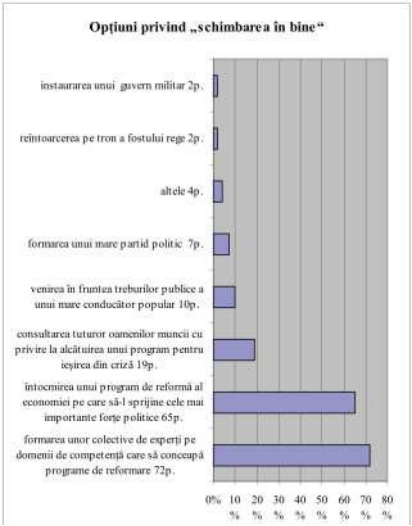
Opţiuni privind „schimbarea în bine"
instaurarea unui guvern militar 2p.
reintoarcerea pe tron a fostului rege 2p.
altele 4p.
formarea unui mare partid politic 7p.
venirea în fruntea treburilor publice a unui mare conducător popular 10p.
consultarea tuturor oamenilor muncii cu privire la alcătuirea unui program pentru ieşirea din criză 19p.
întocmirea unui program de reformă al economiei pe care să-l sprijine cele mai importante forţe politice 65p.
formarea unor colective de experţi pe domenii de competenţă care să conceapă programe de reformare 72p.
0%
10%
20%
30%
40%
50%
60%
70%
80%

Fig. 19. Ierarhizarea opţiunilor prin care ar putea fi accelerată „schimbarea în bine” făcute două alegeri, indiferent de ordine. Întrebarea, al cărei răspuns viza şi evaluarea remanenţei reprezentării clasei muncitoare ca şi categorie socială responsabilă de progresul social (conform teoriei marxiste a luptei de clasă), a avut ca rezultat această ierarhizare a grupurilor sociale (Fig. 20):

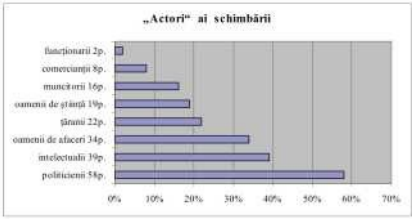

Fig. 20. Opţiuni privind gradul de implicare al unor categorii sociale şi profesionale în procesul schimbării

Rezultatele înregistrate evidenţiază consecinţele puternicei mediatizări a politicienilor şi intelectualilor. Devine evident din procentajul mai mare obţinut de ţărani, comparativ cu muncitorii, cât de profundă este mentalitatea provenită din teoriile poporaniste promovate de literatura clasică românească şi faptul că România era în prima jumătate a secolului XX o ţară agrară. Corelaţiile cu studiile, vârsta, profesia sau mediul intervievărilor sunt şi de data aceasta nesemnificative.

„Se apreciază că privatizarea are în ţara un ritm lent. Ce categorie de oameni credeţi că au reuşit până acum să devină patroni (oameni de afaceri)?” – este itemul ce-şi propune să sondeze formarea reprezentării întreprinzătorului particular. După marcarea tuturor opiniilor cu care subiecţii sunt de acord (conform instrucţiunilor itemului) a rezultat următoarea scală valorică a caracteristicilor presupuse necesare reuşitei în afaceri (Fig. 21).

Reiese din rezultatele înregistrate conştientizarea nivelului ridicat de corupţie; simultan o cotă înaltă de încredere acordată oamenilor curajoşi, cu spirit de iniţiativă şi calităţi profesionale.

În evaluarea schimbărilor economice şi politice, prin

analogie cu realităţile regimului trecut, intervievaţii au răspuns la întrebarea:

Fig. 21. Reprezentarea calităţilor presupuse importante pentru reuşita în afaceri

„Dintre schimbările petrecute în România după 1990, pe care le apreciaţi ca pozitive, respectiv negative?”1. Răspunsurile vizau nuanţarea atitudinilor şi opţiunile pe o scală cu şapte trepte, pretinzând notarea alegerii cu un punctaj de la – 3, până la 3 pentru fiecare opinie, rezultatele obţinute fiind reprezentate procentual în Fig. 22.

libertatea presei							
pluripartidismul							
posibilitatea de a iniţia afaceri							
sistemul economic							
poziţionarea ţării în relaţiile internaţionale	9	5	6	21	24	17	
privat							

izarea în învăţământ şi sănăt							
lipsa speranţei de viitor							

Fig. 22. Reprezentarea tabelară a evaluării unor trăsături ale post-comunismului (%)

Din însumarea punctajelor obţinute prin cotarea intervievaţilor reiese că schimbările petrecute în România după 1990 au fost apreciate în ordinea şi cu valoarea din Fig. 23 şi Fig. 24:

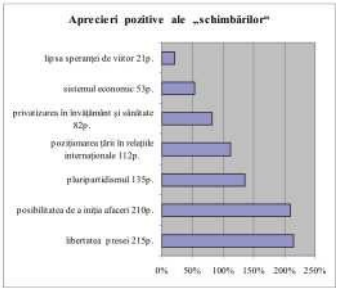
Aprecieri pozitive ale „schimbărilor"
lipsa speranţei de viitor 21p.
sistemul economic 53p.
privatizarea în învăţământ şi sănătate 82p.
poziţionarea ţării în relaţiile internaţionale 112p.
pluripartidismul 135p.
posibilitatea de a iniţia afaceri 210p.
libertatea presei 215p.
0% 50% 100% 150% 200% 250%

Fig. 23. Reprezentarea grafică a „schimbărilor" pozitive

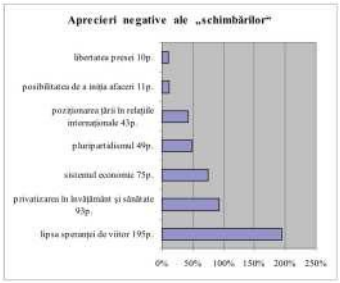
Aprecieri negative ale „schimbărilor"
libertatea presei 10p.
posibilitatea de a iniţia afaceri 11p.
poziţionarea ţării în relaţiile internaţionale 43p.
pluripartidismul 49p.
sistemul economic 75p.
privatizarea în învăţământ şi sănătate 93p.
lipsa speranţei de viitor 195p.
0% 50% 100% 150% 200% 250%

Fig. 24. Reprezentarea grafică a „schimbărilor" negative

Remanenţa teoriei partidului unic a fost propusă spre evaluare cu ajutorul itemului ce-a solicitat intervievărilor alegerea uneia dintre opiniile cu referire la *„existenţa opoziţiei politice".* Ierarhia şi polarizarea preferinţelor în jurul lor este reprezentată în Fig. 25:

a) opoziţia este o necesitate: confruntarea de păreri, dialogul ajută să câştige adevărul, soluţia de compromis 68

%.

b) opoziţia trebuie acceptată pentru că aşa este în ţările democratice 19 %.

c) dezvelind aspectele negative, opoziţia arată ce trebuie îndreptat în starea de lucruri din societate 18%.

d) opoziţia este lipsită de patriotism deoarece critică mereu guvernul (puterea) şi nu-l lasă să lucreze 4%.

e) opoziţia arată peste tot părţile negative ale guvernării (puterii) şi contribuie astfel la promovarea unei imagini negative despre ţară 3 %.

e) în toate problemele este nevoie de consens şi ordine; opoziţia sparge consensul şi constituie o sursă de instabilitate internă; ea trebuie evitată 2 %.

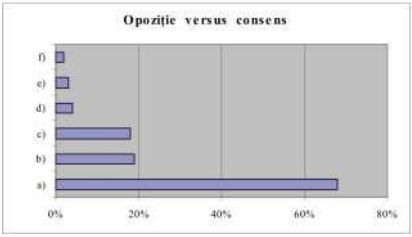

Fig. 25. Reprezentarea procentuală a opţiunilor privind „existenţa opoziţiei politice”.

Ce oameni ar trebui să conducă România este interogaţia adresată intervievărilor în scopul identificării remanenţelor patternului conducătorului ca ipostază a *„omului nou”.* Cu indicaţia de a fi alese două dintre mai multe calităţi ale candidaţilor în alegerile electorale iar într-un alt item solicitându-se marcarea a doua dintre caracteristicile unor oameni ce-ar provoca răul în ţară dacă ar ajunge în fruntea ei, au reieşit rezultatele exprimate tabelar în Fig. 26:

Elementele patternului pozitiv	**ve nta**	**Elementele patternului**	**” ta**	**ve**
pre ocupaţi de	47	con sider că urmăresc		84

prosperitatea economică naţională	doar propriile interese	
oameni inteligenţi	Ignoranţi şi nechibzuiţi	
Interesaţi de problemele cetăţenilor	33 fascişti şi imperialişti	29
Interesaţi de apărarea şi independenţa ţării	21 dezinteresaţi de protecţia socială	23
buni profesionişti		
eu credinţă în Dumnezeu	trădători ai libertăţii	
simpatiei şi buni oratori		
buni români		
anticomunişti		

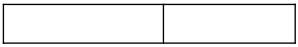

Fig. 26. Patternuri perceptive ale conducătorului

În concluzie, la 12 ani după căderea regimului comunist, în marea lor majoritate, în opiniile şi opţiunile declarate, oamenii ce l-au trăit se disociază de acest trecut. Între disocierea declarată verbal şi comportamentele economice şi sociale înregistrate în post-comunism se evidenţiază însă un clivaj. Ce explicaţii psihosociologice comportă înţelegerea acestei realităţi?

Pentru *actorii sociali* ce trăiesc prezentul – indivizi ce-au fost supuşi în timpul regimului comunist procesului ideologic de formare a *„omului nou”* – schimbarea înseamnă în primul rând un proces de *conversiune.* Fenomenul este definit de W. Doise (1987) ca schimbare a opiniilor, credinţelor, depăşirea unor credinţe false, schimbarea conduitei şi abandonarea unor practici dezavuate. Conversiunea este considerată, de regulă, rezultatul unei influenţe minoritare. Ea trebuie să afecteze întregul, personalitatea sau grupul în totalitate şi va fi rezultatul unei interacţiuni între personalitatea individului şi mediul social. În această interacţiune îşi găsesc expresia trebuinţe umane precum nevoia de siguranţă a vieţii (inclusiv a locului de muncă) ce ocupă palierul al doilea în *„piramida trebuinţelor umane”* (Maslow, 1968), imediat după trebuinţele fiziologice.

La nivelul mentalului colectiv, la un deceniu de la căderea regimului trecut, reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste s-au estompat, trecutul este judecat raţional, cu spirit critic iar *„miturile”* sale şi-au pierdut puterea pentru marea majoritate a componenţilor societăţii româneşti. Deşi în planul atitudinilor şi opţiunilor, majoritatea indivizilor sunt favorabili schimbării – după cum reiese din analiza rezultatelor chestionarului aplicat –, în planul comportamentelor economice şi politice, conform statisticilor de specialitate, eficienţa este mică, mai mică chiar decât în majoritatea societăţilor postcomuniste.

50 de ani de comunism au fost zadarnici?

În ansamblu, cercetarea noastră a analizat modificărilor produse în mentalul colectiv şi individual al românilor datorită a două mari schimbări: impunerea regimului comunist (1944 – 1947) şi prăbuşirea lui (1989).

În analiza celor două etape am ţinut seama, în primul rând, de decupajul contextului situaţional în care s-a produs fiecare schimbare, fapt pentru care am recurs la ample incursiuni în istoria recentă (reală şi propagandistică) a României. În tematica abordată – studiul reprezentărilor sociale datorate ideologiei şi propagandei comuniste precum şi a remanenţelor acestora, manifestată sub formă de atitudini şi comportamente –, am încercat o tratare complexă, în mai multe etape, după cum urmează:

1. Cunoaşterea conţinutului unor reprezentări sociale prin evocarea genezei conceptelor ideologice şi practicilor politice prin care au fost impuse în timpul regimului comunist;

2. Dinamica structurii – în speţă a nodului central şi elementelor periferice – şi tehnicile propagandistice specifice fiecărei etape ideologice;

3. Verificarea centralităţii, a schemei cognitive de bază a reprezentărilor prin practicile şi comportamentele impuse indivizilor din societăţile comuniste în raport cu teoria reprezentărilor instrument de acţiune;

4. Analiza argumentaţiei (modul cum se integrează conţinutul, structura internă şi nodul central al reprezentării sociale în comportamente şi comunicare – în esenţă, cunoaşterea funcţionării reprezentării sociale şi remanenţelor sale).

50 de ani de comunism au fost zadarnici, aşadar? Iată o întrebare gravă, care adresată după un deceniu de la prăbuşirea regimului, rămâne temeiul unor noi reflecţii şi cercetări. Consecinţele acestei proiect de *„societate atomizata»* – cum a fost deseori denumită din cauza costisitoarelor eforturi depuse pentru depersonalizarea indivizilor ei în scopul formării*” omului nou”* – fac parte de-

acum din trecutul recent, alimentând totodată structuri ale viitorului. În ceea ce priveşte această cercetare, din rezultatele anchetei pe eşantion întreprinse, reiese că în România cei 45 de ani de regim comunist pot fi asociaţi duratei intermediare a etapelor istorice. Acel timp numit de F. Braudel (1989) al *istoriei conjuncturale* care produce schimbări ale mentalului colectiv de mai mică amploare şi persistenţă în raport cu *duratele lungi ale istoriei* (acele*prisons de longue duree)* ce-şi înscriu timpul în secole.

În evaluarea datelor prezentei cercetări, *remanenţa unor mentalităţi* poate fi explicată prin *rezistenţa la schimbare* în plan comportamental, înţeleasă ca stare de tensiune psihologică instalată la nivelul fiecărui membru al colectivităţii care a suportat transformarea mai mult sau mai puţin bruscă a unui sistem aflat în relativ echilibru. În planul eseisticii gazetăreşti *mentalităţile comuniste* sunt menţinute şi în prezent ca explicaţii unilaterale ale evoluţiei economiei, corupţiei generalizate ori trăsăturilor clasei politice româneşti. Analizele pe tema clivajului dintre declarable verbale şi conduitele comportamentale, lipsei de preţuire a timpului ca valoare generică în producerea bunurilor ori preferinţei pentru discuţiile sterile reînvie prototipuri de situaţii şi personaje caragialeşti. Scriitorului – ce descrie o lume ce excelează în ceea ce-a fost numit *„marea trăncăneală”* (Iorgulescu, 1988) – îi poate fi atribuită în acest sens calitatea de cel dintâi psihosociolog al societăţii româneşti. În general, jurnaliştii şi ceilalţi lideri de opinie încheie cu ideea concluzivă că dacă schimbăm mentalitatea românilor se va schimba şi comportamentul lor, schimbarea fiind înţeleasă ca responsabilitatea implicită a decizionalilor politici.

Divergenţa atitudine-comportament înregistrată şi cu ajutorul rezultatelor obţinute de noi în chestionarul aplicat, se adecvează însă complexităţilor situaţiei socio-istorice descrise. În ansamblul fenomenelor la care ne raportăm, marile schimbări, după cum observă teoreticienii revoluţiilor, nu servesc progresului economic.

Există însă nişte limite care nu trebuie depăşite deoarece când starea economică se înrăutăţeşte şi se accentuează polarizarea socială, libertatea şi democraţia ajung în pericol (nazismul, fascismul şi comunismul au ca geneză profundele crize economice şi sociale ale societăţilor de origine).

Clivajul atitudini şi comportament a fost, de altfel, o „marcă" a relaţiilor sociale din anii regimului comunist. A. Iakovlev (1991) unul dintre teoreticienii perestroikăi, îl sintetiza astfel: *„toţi împreună votam pentru dar separat fiecare se declara contra* în termeni de psihosociologie, în identificarea şi analiza acestui fenomen operant poate fi fenomenul *disonanţei cognitive* teoretizat de L. Festinger (1959).

În raport cu reprezentările sociale, *teoria disonanţei cognitive* devine o complementară a procesului „ancorării" la nivelul psihicului individual. Cogniţiile sunt definite, de altfel, ca şi" *cunoştinţe, opinii, sau convingeri asupra mediului, a propriei persoane sau a propriului comportament".* Festinger menţionează patru surse principale de disonanţă: logică (incongruenţă între două gânduri sau două credinţe); culturală (incongruenţă între un comportament şi o normă); raportul dintre specific şi general (incongruenţă între o opinie sau un comportament particular şi o serie de comportamente sau opinii); raportul dintre experienţa trecută şi cea prezentă (incongruenţa între o aşteptare şi un fapt). În post-comunism regăsim toate aceste tipuri de disonanţă.

În ce măsură adecvarea atitudine-comportament poate fi prevăzută şi influenţată? – este o altă întrebare cu trimitere la câmpul explicativ al psihosociologici, în speţă la *teoriile controlabilităţii mediului.*

K. Lewin (1959) a propus un model topologic având ca idee centrală *„câmpul psihosocial"*. Înţeles ca totalitatea factorilor ce acţionează la un moment dat asupra individului. În sfera noţiunii de *„câmp psihosocial"* sunt admise deopotrivă variabile ecologice, sociale şi anumiţi vectori interni ai organismului şi personalităţii

individului. Speranţa, aspiraţiile, planurile apărute ca percepţie a controlabilităţii mediului sunt determinante reale ale conduitei individului. Astfel, comportamentele sunt mai mult decât un simplu răspuns la variabilitatea situaţională din mediul fizic şi social.

Dacă schimbarea mediului nu reuşeşte, rămâne alternativa schimbării de sine pentru a obţine echilibrul în raport cu mediul. Dacă şi controlul de sine eşuează, consecinţa poate fi pierderea controlului, dezadaptarea, dezechilibrul psihic. Dacă individul reuşeşte în proiectul său, are şanse mari de repeţie a succesului, eşecurile, în schimb, se sting în timp. Dacă nimic din ceea ce întreprinde o persoană sau un grup nu reuşeşte, aceasta duce la descurajare, în extremă la sentimentul de neajutorare.

În deceniul şapte al secolului de curând încheiat, a apărut sintagma *„locus of control”* utilizată pentru localizarea sursei percepută ca determinantă asupra eşecului sau reuşitei individuale. Noţiunea de control se referă la percepţia sursei (interne sau externe) de penalizare sau de recompensare a individului. Prima grilă mai răspândită de evaluare a controlului se leagă de numele lui J. Rotter (1966). Instrumentul propus discerne între *„externalitate”* şi *„internalitate”*. În primul caz, sursa controaului (întăririi) conduitei este proiectată din afară: în întâmplare, şansă, destin, în împrejurările obiective, în alţii mai puternici, toate acestea fiind însoţite adesea de o simptomatologie depresivă (Beauvois, Dubois, 1998). În cazul „internalităţii”, sursa controlului (întăririi) conduitei este interioară: efort propriu, mobilizare energetică, însuşiri personale de voinţă, aptitudini, deprinderi dobândite

Pornind de la experienţe de laborator, determinate de teoria lui Rotter, M. Seligman (1975) a propus un model al *„neajutorării învăţate”.* Autorul postulează că procesele afective, cognitive şi comportamentale tipice depresiei sunt consecinţa învăţării depresive ce induce ideea că efectele activităţii (reuşitele şi pedepsele) sunt

necontrolabile. *„Neajutorarea învăţată”* prin acţiunea instituţiilor şi cutumelor tipice regimului comunist în scopul formării *„omului nou”* – obedient şi cu credinţă în atotputernicia partidului, respectiv a conducătorului –, poate fi, desigur, o explicaţie sintetică a remanenţelor post-comuniste. Tot astfel cum *„neajutorarea învăţată”* poate fi analizată la nivelul *„duratei lungi”* a istoriei în corelaţie cu trăsăturile societăţii tradiţionale româneşti.

Ce-i de făcut? – întrebării generice a lui Lenin pentru prima schimbare – îi sunt proprii alte răspunsuri decât cadrele ideologiei sale sau unilateralitatea oricărei ideologii. Intrarea maselor pe scena istoriei după regulile uniformizante ale marxism-leninismului, nazismului sau fascismului a condus, fără excepţie, la regimuri de dictatură. Eşecul *„societăţilor imitative”* după model sovietic şi implicit al programului formării *„omului nou”* pledează în favoarea pluralităţii modelelor societate. La aproape două decenii de la schimbare, timp în care o nouă generaţie s-a maturizat, putem constata însă prin observaţie directă că anumite practici, cu rădăcini în tehnicile de propagandă şi manipulare ale trecutului, sunt recurente.

În ceea ce priveşte psihologia politică şi temele sale de cercetare, terenul post-comunismului românesc este unul fertil: de la discursul politic susţinut în *„limba de lemn”* la discursul populist de astăzi; de la tehnicile de *rescriere a istorie* în spiritul naţionalismului comunist la încercările de confiscare a memoriei colective prin militantismul profitabil contra ororilor şi crimelor trecutului; de la procesele staliniste la tehnica *„ţapului ispăşitor”* ilustrată prin punerea în circuitul public a dosarelor unora dintre colaboratorii Securităţii; de la maniheismul*” luptei de clasă*” la fenomenele *„Pieţei Universităţii*” şi *„mineraidelor”.* Toate acestea şi multe altele se află în câmpul deschis al investigaţiei politicului cu mijloace psihosociologice.

Anexa 1

Cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR din 24 noiembrie 1989

„Stimaţi tovarăşi.

Congresul al XIV-lea se încheie prin adoptarea, în unanimitate, şi în deplină unitate, a tuturor hotărârilor, a Programului – Directivă privind dezvoltarea economico

— Socială a patriei noastre în cincinalul al 9-lea şi, în perspectivă, până în anii 2000 – 2010, care completează în mod minunat Programul partidului, de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare fermă a României spre înaltele piscuri ale civilizaţiei comuniste.

(Urale şi aplauze puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu – P.C.R!”, „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

La dezbateri – în plen şi în secţiuni – au luat cuvântul 554 de delegaţi din toate judeţele şi din Capitala patriei, precum şi din toate sectoarele şi ramurile de activitate, care au analizat, în spirit critic şi autocritic, activitatea de până acum şi au prezentat hotărârea organizaţiilor de partid, a tuturor oamenilor muncii, a întregului popor, de a înfăptui neabătut hotărârile ce vor fi adoptate de Congres (Aplauze puternice, prelungite).

Aş dori să menţionez, cu multă satisfacţie, punctul principal al discuţiilor

— Şi politic şi ideologic – şi din punct de vedere ştiinţific – demonstrând creşterea puternică a nivelului general al partidului, al clasei muncitoare, a întregii noastre naţiuni, uriaşul nivel politico – ideologic care constituie forţa partidului, a naţiunii noastre socialiste. (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu

— P.C.R!”, „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

Cred că veţi fi de acord cu mine să subliniem că în Congres au vorbit academicieni, oameni de ştiinţă, dar au vorbit şi muncitori, şi ţărani, şi activişti din diferite

domenii şi să vă spun drept – nu vreau să supăr pe nimeni – dar am remarcat un înalt nivel de pregătire şi înţelegere la cooperatorii noştri, la muncitorii noştri, care nu numai că ştiu să producă, dar au şi un nivel politic şi ideologic ridicat, au înalte cunoştinţe tehnice, ştiinţifice şi culturale, demonstrând apropierea nivelului de dezvoltare între categoriile sociale din patria noastră şi dramul ferm spre crearea unui popor muncitor unit, înarmat cu cele mai noi cunoştinţe ale ştiinţei şi tehnicii în toate domeniile de activitate. Acesta este, poate, cel mai mare succes şi rezultat al construcţiei socialismului în România – omul nou! (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporal!”).

Lucrările Congresului al XIV-lea, marele foram democratic al comuniştilor, au reprezentat cea mai largă dezbatere democratică asupra tuturor problemelor privind stadiul actual şi perspectivele dezvoltării României socialiste. Prin aceste lucrări, odată cu încheierea Congresului al XIV-lea, se încheie de fapt, şi dezbaterile generale din partid şi din întregul popor, care au demonstrat unitatea şi voinţa de nezdruncinat a întregii naţiuni de a înainta, sub conducerea partidului, pe calea socialismului şi comunismului, a întăririi independenţei şi suveranităţii României! (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

Având în vedere toate aceste largi dezbateri democratice, se poate afirma, cu deplin temei, că hotărârile adoptate, în unanimitate, de marele forum al comuniştilor români reprezintă înţelepciunea şi voinţa întregului popor, care acţionează ca un tot unic pentru ridicarea României pe culmi tot mai înalte de progres, civilizaţie şi bunăstare a întregii naţiuni (Aplauze şi male puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu – şi poporul!”, „România – viitorul!”).

Stimaţi tovarăşi.

Concluzia generală din toate dezbaterile care au avut loc, inclusiv din Congres, este aceea că am străbătut cu

succes un drum lung de luptă şi muncă şi am ajuns la un înalt nivel de dezvoltare economico – socială. Am înfăptuit cu succes pe pământul străbun al patriei noastre socialismul – visul întregii noastre naţiuni (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu – P.C.R!”, „Ceauşescu şi poporul!”)

În istoriamilenară – apoporuluinostruavemmulte, multe victorii, care demonstrează forţa, vitalitatea şi hotărârea întregului popor de a-şi asigura întotdeauna viaţa, libertatea, independenţa. Dar, putem afirma că niciodată până acum poporul nostru nu a cunoscut o asemenea măreaţă victorie ca făurirea socialismului pe pământul străvechi al patriei (Aplauze puternice, male şi ovaţii; se scandează „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

Sub conducerea gloriosului nostru partid comunist, întregul popor, în strânsă unitate, a făurit în numai câteva decenii un viitor de aur României, pe care înaintaşii noştri îl vedeau prin secole, demonstrând că un popor liber, stăpân pe destinele sale, poate lichida înapoierea de secole într-un timp scurt şi să-şi asigure o viaţă demnă, liberă şi fericită, de bunăstare! (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporal!”, „Ceauşescu să trăiască – România să înflorească!”).

I-a revenit partidului nostru comunist marea cinste de a înălţa, într-o perioadă istorică scurtă – care în istoria omenirii reprezintă minute – patria noastră pe cele mai înalte trepte de progres şi civilizaţie, îndeplinindu-şi astfel angajamentul revoluţionar, în faţa poporului, de a-l conduce spre o viaţă nouă, în deplină libertate şi independenţă! (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu – RC.R!”, „Vom munci şi vom lupta, ţara o vom înălţa!!”).

Este necesar ca, şi acum, la încheierea lucrărilor marelui nostru forum democratic, să subliniem cu întreaga tărie rolul clasei muncitoare – clasa cea mai înaintată a societăţii –, căreia istoria i-a dat misiunea de a lichida vechea orânduire, de a asigura ridicarea omenirii la o nouă

civilizaţie. Şi clasa muncitoare românească şi-a îndeplinit şi îşi îndeplineşte cu cinste această misiune istorică! (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu şi poporul!”)

Doresc să sublimez, de asemenea, rolul hotărâtor al ţărănimii care, de altfel, de-a lungul multor secole a constituit principala forţă a societăţii noastre şi a dus greul luptelor pentru formarea naţiunii şi pentru independenţa României. Şi în anii construcţiei socialiste ţărănimea şi-a demonstrat înaltele sale calităţi, asigurând o agricultură socialistă superioară, de înaltă productivitate şi realizând cea mai mare producţie agricolă de până acum din istoria patriei noastre. În alianţă cu clasa muncitoare şi ţărănimea şi-a demonstrat forţa şi capacitatea de a asigura mersul ferm înainte spre socialism! (Aplauze şi urale prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!”)

De asemenea, este necesar să subliniem rolul important al intelectualităţii. De altfel, în multe momente grele de-a lungul istoriei, cei mai înaintaţi oameni din rândul intelectualilor, nu numai că au luptat pentru cultură, pentru ridicarea ştiinţei, dar atunci când a fost nevoie, au lăsat, ca să spun aşa, stiloul sau condeiul – cum era pe timpuri – la o parte, au pus mâna pe armă pentru independenţa României, pentru a asigura viaţa în libertate a poporului nostru (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!”).

În anii socialismului, intelectualitatea şi îndeosebi intelectualitatea tehnică, a cunoscut o puternică dezvoltare şi a avut, în toate domeniile, un rol hotărâtor în progresul ştiinţei, învăţământului, culturii, în toate realizările socialiste din patria noastră. împreună cu clasa muncitoare, cu ţărănimea, intelectualitatea a avut şi are un rol de importanţă hotărâtoare în dezvoltarea patriei noastre, în victoria socialismului şi comunismului în România. (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!”, „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

Concluzia generală – din întreaga dezbatere, din

lucrările marelui forum al comuniştilor – este una singură, şi anume că toate măreţele noastre realizări au fost posibile numai datorită lichidării orânduirii burghezo – moşiereşti, lichidării asupririi şi inegalităţilor, făuririi celei mai drepte orânduiri – societatea socialistă. Numai şi numai socialismul a asigurat marile victorii, ridicarea patriei noastre pe înaltele culmi de progres şi civilizaţie (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

Stimaţi tovarăşi.

În deplină unanimitate, Congresul a adoptat Programul partidului de dezvoltare a patriei noastre în următorii 10 – 20 de ani. Avem un program minunat, de largă perspectivă, privind înaintarea fermă a României spre zările luminoase, spre un înalt nivel de dezvoltare a industriei, agriculturii, a tuturor sectoarelor de activitate. Intrăm, odată cu aceasta, într-o nouă etapă, superioară, de dezvoltare a României. Obiectivul strategic, fundamental, îl reprezintă înfăptuirea până în anii 2000 a Programului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi realizarea condiţiilor pentru a trece, la începutul mileniului III, într-o etapă nouă, spre comunism! (Urale şi aplauze puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu să trăiască, România să înflorească!”).

Încă în cincinalul al 9-lea, până în 1995, vom realiza o parte importantă din acest program de perspectivă, iar în anul 2000, România va deveni o ţară cu o industrie puternică, pe baza celor mai noi realizări ale ştiinţei, cu o agricultură socialistă puternică, cu un nivel de viaţă ridicat al întregii naţiuni, demonstrând, în fapte, că tot ceea ce realizăm este destinat progresului şi ridicării ţării, bunăstării generale a poporului – scopul şi ţelul suprem al politicii partidului, esenţa societăţii socialiste multilateral dezvoltate ce o edificăm cu succes în România (Aplauze şi male puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!”, „Vom munci şi vom lupta, ţara o vom înălţa!”)

În următorul cincinal, şi în anii până în 2000 – 2010,

România va deveni o ţară cu un înalt nivel ştiinţific, cu un învăţământ care să asigure crearea unui popor cu înalte cunoştinţe în toate domeniile, cu o înaltă cultură – poporal României socialiste gata să treacă spre etapa superioară, spre comunism, pe baza celor mai cunoştinţe ale ştiinţei şi tehnicii, ale cunoaşterii legilor de dezvoltare generală a omenirii. (Urale şi aplauze puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”, „Ceauşescu şi poporul!”).

Acum, la încheierea lucrărilor marelui forum al comuniştilor, să ne angajăm, în faţa partidului, a întregului popor, că vom acţiona întotdeauna în spirit revoluţionar şi cu întreaga răspundere faţă de interesele socialismului, ale poporului, ale asigurării independenţei şi suveranităţii României! Să demonstrăm prin întreaga activitate – aşa cum partidul nostru a făcut de la înfiinţarea sa – că nimic nu ne poate abate de la îndeplinirea ţelului suprem, al asigurării unui loc demn în societatea comunistă, pentru întreaga noastră naţiune. (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu, eroism – România, comunism!”)

Este necesar să acţionăm întotdeauna în spiritul hotărârilor pe care le-am adoptat în deplină unanimitate, în vederea perfecţionării continue a întregii activităţi de conducere şi planificare, în raport cu dezvoltarea generală a societăţii, a ştiinţei şi cunoaşterii umane. Să aplicăm, în toate domeniile şi cu toată fermitatea, autoconducerea, autogestiunea, autofinanţarea, făcând astfel ca toate unităţile economice, sociale şi teritoriale să-şi desfăşoare activitatea cu rezultate maxime, cu eficienţă şi rentabilitate maximă – aceasta constituind o necesitate obiectivă şi reprezentând adevărata cale de construire a socialismului cu poporul şi pentru popor. (Urale şi aplauze puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!”)

În spiritul hotărârilor adoptate, să acţionăm cu toată fermitatea pentru dezvoltarea societăţii noastre, a proprietăţii întregului popor şi a proprietăţii cooperatiste –

baza făuririi cu succes a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a comunismului, garanţia sigură a bunăstării şi viitorului fericit al întregului popor (Aplauze puternice, prelungite”)

Aşa cum am dezbătut şi în Congres, să perfecţionăm şi să dezvoltăm tot mai puternic formele democraţiei muncitoreşti revoluţionare în toarte domeniile de activitate, pornind de la faptul că socialismul nu se poate realiza decât pe baza unei largi, foarte largi democraţii care să asigure participarea tuturor claselor sociale, a întregului popor, la conducerea conştientă a tuturor sectoarelor de activitate. Socialismul înseamnă acea democraţie în care poporul este adevăratul făuritor al propriului său viitor, al comunismului, al libertăţii şi independenţe

Programul minunat pe care l-am adoptat asigură creşterea continuă a nivelului de trai, material şi spiritual al întregului popor. Toate organismele statului nostru, ale democraţiei muncitoreşti – de jos până sus şi de sus până jos – întregul nostru partid trebuie să considere întotdeauna ca sarcină centrală – odată cu dezvoltarea generală a patriei – ridicarea continuă a bunăstării poporului. Să creăm un nivel de viaţă care să asigure poporului nostru cele mai bune condiţii – în conformitate cu cele mai înalte exigenţe ale ştiinţei – pentru un popor civilizat, cu o bună sănătate fizică şi o înaltă inteligenţă (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu şi poporul!”)

În întreaga noastră activitate trebuie să acţionăm cu întreaga răspundere, să asigurăm creşterea continuă a rolului conducător al partidului în toate domeniile, a forţei şi unităţii sale. Să asigurăm întărirea unităţii de granit între partid şi popor

— Garanţia victoriei socialismului şi comunismului, a înaintării ferme a patriei noastre pe calea progresului, a întăririi independenţei şi suveranităţii României (Urale şi aplauze puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu – P.C.R!”, „Ceauşescu şi poporul!”)

În încheierea lucrărilor Congresului, doresc, încă o dată, să mulţumesc tuturor partidelor şi organizaţiilor care au trimis reprezentanţii lor la lucrările Congresului nostru!

Vă mulţumesc dumneavoastră, tuturor, stimaţi tovarăşi şi prieteni, care participaţi direct la lucrările celui de-al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu – România, pacea şi prietenia!”)

Considerăm aceasta ca o expresie a relaţiilor de prietenie şi solidaritate, a dorinţei comune de a întări şi mai mult în viitor colaborarea şi solidaritatea în lupta împotriva politicii imperialiste, în lupta pentru dezarmare şi pace, pentru o nouă ordine economică, pentru progresul economico-social şi independenţa tuturor naţiunilor lumii.

În toate acestea vedem importanţa realizării unei unităţi şi mai puternice – aşa cum, de altfel, a reieşit şi din întâlnirile pe care le-am avut ieri cu multe delegaţii

— Considerând aceasta ca o necesitate pentru toate partidele şi forţele progresiste, democratice de pretutindeni. În unitate şi colaborare a constat, întotdeauna, constă şi astăzi şi va consta şi în viitor puterea uriaşă a forţelor progresiste şi antiimperialiste. Popoarele unite pot impune o politică nouă, democratică, de adevărată egalitate între toate naţiunile, pot asigura pacea pe planeta noastră! (Aplauze puternice, prelungite)

La încheierea lucrărilor marelui nostru fomm democratic, în numele tuturor participanţilor la Congres, adresez clasei muncitoare, ţărănimii, intelectualităţii, întregului nostru popor chemarea de a acţiona întotdeauna, în deplină unitate, pentru asigurarea ridicării României spre cele mai înalte culmi de progres şi civilizaţie. Să demonstrăm, în orice împrejurări – aşa cum a făcut-o naţiunea noastră de-a lungul istoriei sale îndelungate – că poporul, oamenii muncii, constructori ai socialismului, sunt şi reprezintă factorul hotărâtor al victoriei socialismului. Poporul unit va asigura triumful comunismului în România, îşi va construi viitorul aşa cum îl doreşte – în comunism, în deplină independenţă!

(Aplauze puternice şi urale; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporal!”, „Vom munci şi vom lupta, pacea o vom apăra!”)

Stimaţi tovarăşi.

Congresul a aprobat, în deplină unanimitate, politica externă şi orientările viitoare ale activităţii internaţionale a partidului şi poporului nostru. Doresc să asigur, de la această înaltă tribună, întregul popor, că şi în viitor vom acţiona cu întreaga răspundere – în interesul poporului nostru, al tuturor popoarelor, pentru dezarmare şi, în primul rând, pentru dezarmare nucleară, pentru o lume a păcii şi colaborării egale între toate naţiunile! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu – pace!”)

Stimaţi tovarăşi.

Cunoaşteţi componenţa noului Comitet Central al partidului format din 467 de comunişti, a organelor sale. Ceea ce aş dori să sublimez este faptul că, pentru prima dată, în Comitetul Central sunt prezenţi un mare număr de muncitori, ţărani şi intelectuali care lucrează direct în producţie, ceea ce, fără nicio îndoială, va accentua caracterul revoluţionar, caracterul de muncă şi luptă, al Comitetului nostru Central (Aplauze puternice, prelungite).

În numele Comitetului Central nou ales, doresc să mulţumesc Congresului, tuturor delegaţilor pentru încrederea ce ne-au acordat-o şi să ne angajăm că noul Comitet Central va lucra în aşa fel încât să asigure înfăptuirea în cele mai bune condiţii a Programului – Directivă, a tuturor hotărârilor, în vederea înaintării ferme a patriei noastre spre realizarea obiectivului strategic până în anii 2000! (Aplauze puternice)

În mod deosebit, aş dori să mulţumesc Congresului, întregului partid şi întregului popor pentru alegerea mea în înalta funcţie de secretar general al Partidului Comunist Român. (Aplauze prelungite şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu – P.C.R!”, „Ceauşescu să trăiască, România să înflorească!”)

Anexa 2

Macheta-robot a ziarului judeţean „Flacăra Roşie” din Arad în anul 1988

Pagina I:

— În întâmpinarea evenimentului politic la zi; fapte din întrecerea socialistă, reportaje, foto reportaje, articole cu succesele oamenilor muncii din industrie, agricultură, investiţii etc.

— Agricultură la zi

— Tribuna experienţei înaintate

— Actualitatea arădeană

Pagina îi

— Carnet cultural

— Participarea noastră la Festivalul Naţional „Cântarea României”.

Pagina III:

— Din activitatea consiliilor populare: acţiuni edilitar-gospodăreşti de interes obştesc

— Agenda tineretului

— Note, foiletoane

Pagina IV:

— Actualitatea internaţională

— Mica publicitate

Miercuri

Pagina I:

— Câtă energie investiţi pentru economisirea energiei

— Vecini cu pământul dar nu şi cu rezultatele

— Sfera de influenţă a comunistului

— La încheierea ediţiei

Pagina îi

— Din activitatea organizaţiilor de masă şi obşteşti: sindicat, UTC, femei, FDUS

— Rubrica sport

— Informaţia pentru toţi

— Mica publicitate

Pagina III:

— Pagina femeii (trimestrial)

— Pagina tineretului (trimestrial)
— Pe teme sociale
— Poşta redacţiei
— În colţii grapei *Pagina IV:*
— Actualitatea internaţională
— Mica publicitate
Pagina I:
— Agenda întrecerii socialiste
— Marca întreprinderii, prestigiul nostru
— Muncitorul agricol, muncitor complex sau Dimineaţa pe linia grajdului
— Actualitatea arădeană *Pagina îi*
— Din activitatea şcolilor
— Pe urmele scrisorilor venite la redacţie, Răspundem cititorilor sau Dialog cu subredacţiile
— Mica publicitate *Pagina III:*
— Viaţa de partid
— Stilul şi metodele de muncă ale organizaţiilor de partid – pagină (trimestrial)
— În conflict cu legea
— Omul în oglinda propriei conştiinţe (trimestrial)
Pagina IV
— Actualitatea internaţională
— Mica publicitate
Pagina I:
— În întâmpinarea evenimentului politic
— Materialele refolosibile – sursă de materii prime
— Autoconducerea muncitorească şi autogestiunea (lunar)
— La zi în agricultură
— La încheierea ediţiei pe glob *Pagina îi*
— Carnet cultural
— Daciada
— Breviar pionieresc
— Din activitatea consiliilor populare (bilunar)
— Organizaţiile FDUS şi ODUS în acţiune (bilunar)
Pagina III:
— Raidul nostru

— Pe urmele materialelor publicate
— Pe şleau
— Ilustrată pe adresa dv.
— Să cunoaştem legile ţării
Pagina IV:
— Actualitatea internaţională
— Mica publicitate
— Marea publicitate
Sâmbătă
Pagina I:
— Agenda întrecerii socialiste
— Investiţiile (lunar)
— La zi în agricultură
— Reportaj
Pagina îi
— Ne scriu corespondenţii
— Carnet cultural
— Sfatul medicului (poşta medicală)
— Programul TV
— Ne-am interesat pentru dv.
Pagina III;
— Din judeţ... de pretutindeni
Pagina IV;
— Actualitatea internaţională
— Sport. Programul manifestărilor sportive
— Mica publicitate
— Marea publicitate
Duminică
Pagina I:
— În întâmpinarea evenimentului politic
— La zi în agricultură
— Trei redactori ai ziarului nostru au urmărit...
— Actualitatea arădeană
Pagina II;
— Viaţa culturală
Pagina III:
— Viaţa de partid
— De ici... de colo

Pagina IV:

— Actualitatea internaţională

— Mica publicitate

— Marea publicitate

Anexa 3

Chestionarul aplicat în 2000 pentru investigarea remanenţei reprezentărilor sociale datorate ideologiei şi instituţiilor comuniste

Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" Arad

Catedra de Ştiinţe Socio-Umane

CHESTIONAR

Vă rugăm să binevoiţi a răspunde la întrebările de mai jos. Părerile Dv. ne interesează în cadrul unei teme de cercetare ştiinţifică asupra opiniilor în schimbare în perioada de tranziţie din ţara noastră.

Cu mulţumiri anticipate Colectivul de cercetare

1. Menţionaţi vârsta dv. în 1990.

2. Aţi putea situa în timp apariţia comunismului la noi în ţară?

3. Vă amintiţi cine au fost creatorii ideologiei comuniste?

4. Consideraţi comunismul:

O teorie ştiinţifică bine precizată

O doctrină politică în scopul „formării omului nou".

O sistem social falimentar;

O filosofie de viaţă valabilă şi în zilele noastre

(Alegeţi două răspunsuri cu care sunteţi de acord.)

5. După informaţiile (experienţa) Dv., în ce situaţii regimul comunist a însemnat un progres în România faţă de perioada interbelică?

O a realizat egalitatea socială a oamenilor

O a instaurat dictatura proletariatului

O a eliminat exploatarea omului de către om

O a format un „om nou" superior celui din epocile istorice precedente

O ţară a fost condusă de reprezentanţii muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor;

O cetăţenii au avut un nivel superior de bunăstare 0

regimul comunist nu a însemnat un progres faţă de trecut

O alte opinii (care)

(Posibile oricâte alegeri.)

6. În ce măsură vă interesează istoria comunismului?

O destul

O puţin

O deloc

7. Credeţi că regimul comunist a împiedicat sau a ajutat dezvoltarea personalităţii indivizilor care au trăit în el?

O a ajutat dezvoltarea personalităţii

O a împiedicat formarea personalităţii

O depinde

O n-am nicio părere (opinie)

8. În opinia Dv. a fi fost comunist (membru de partid) înseamnă a te caracteriza prin următoarele trăsături:

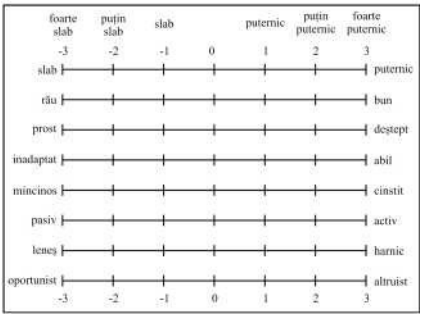

(Marcaţi cu „X” locul potrivit pentru calitatea de membru de partid în cazul fiecărui caracteristici. Spre exemplu, cazul primului cuplu de atribute contrarii. Dacă apreciaţi că niciunul dintre ele nu caracterizează membrul de partid comunist, marcaţi cu „X” sub semnul „O”. Dacă aveţi convingerea că numai un om „foarte slab” putea fi comunist, marcaţi cu „X” sub – 3; dacă apreciaţi la polul opus, adică „foarte puternic”, marcaţi cu „X” sub + 3. Celelalte grade de apreciere – 2 – 1, respectiv + 2, + 1 indică prezenţa calităţii negative ori pozitive într-o mai mică sau mică măsură).

9. Care dintre practicile regimului comunist vi se par a fi fost: bune; mai puţin bune; nici bune, nici rele; rele?

O conducerea societăţii de către partidul unic

O obligarea cetăţenilor de a fi încadraţi în muncă
O controlul politic asupra informaţiei
O gratuitatea învăţământului şi a asistenţei medicale
O interzicerea avorturilor
O proprietate de stat asupra mijloacelor de producţie
O limitarea proprietăţii particulare la strictul necesar
O altele (care)

(Notaţi în dreptul fiecărui răspuns de la „a” la „h” punctajul propus: 2 – bune, 1 mai puţin bune; 0 – nici bune, nici rele; – 1 – rele.)

10. Sunteţi de părere că regimul comunist s-a prăbuşit în România şi în celelalte ţări din cauza:

O complotului internaţional
O politicii de restricţii la alimente, căldură şi electricitate aplicată de conducerile de
O conducătorilor lipsiţi de clarviziune politică
O eficienţei şi calităţii reduse a muncii
O încălcării drepturilor omului
O unei lovituri de stat
O alte cauze (care)

(Marcaţi toate opiniile cu care sunteţi de acord.)

11. Cât de mulţumit sunteţi acum de felul în care aţi trăit înainte de 1990 în comparaţie cu prezentul?

O foarte mulţumit
O destul de mulţumit
O nu prea mulţumit
O total nemulţumit

(Marcaţi una dintre opinii.)

12. Care sunt lucrurile din timpul regimului comunist în România ce v-au satisfăcut?

O instituţiile guvernamentale şi politice
O legislaţia socială
O poziţiile în problemele internaţionale
O sistemul economic centralizat şi etatizat
O caracteristicile oamenilor
O patriotismul conducătorilor
O contribuţiile artistice şi ştiinţifice
O altele (care)

(Se pot face două alegeri fără vreo ordine.)

13. În opinia generală, o „schimbare în bine” depinde de „mersul reformei”. Care dintre categoriile sociale enumerate mai jos credeţi că are cea mai mare importanţă în acţiunea de reformare?

O ţăranii
O intelectualii
O muncitorii
O comercianţii
O funcţionarii
O politicienii
O oamenii de afaceri
O oamenii de ştiinţă

(Puteţi face două alegeri fără vreo ordine.)

14. Se apreciază că privatizarea în ţară are un ritm lent. Ce categorie de oameni credeţi că au reuşit până acum să devină patroni (oameni de afaceri)?

O oameni inteligenţi şi bine pregătiţi profesional
O cei cărora nu le place munca cinstită
O foşti „nomenklaturişti” cu bani şi relaţii
O cei cu iniţiativă şi predispuşi la risc
O cei care au furat

(Marcaţi toate opiniile cu care sunteţi de acord.)

15. Ce cale credeţi că este mai eficientă pentru a grăbi „schimbarea în bine” a României?

O formarea unui mare partid politic

O întocmirea unui program de reformă a economiei pe care să-l sprijine cele mai importante forţe politice 0 instaurarea unui guvern militar

O venirea în fruntea treburilor publice a unui mare conducător popular

O reîntoarcerea pe tron a fostului rege

O consultarea tuturor oamenilor muncii cu privire la alcătuirea unui program pentru ieşirea din criză

O formarea unor colective de experţi pe domenii de competenţă care să conceapă programe de reformare.

O altele (care)

(Puteţi face două alegeri fără vreo ordine.)

16. Într-o singură frază cum aţi defini democraţia?

17. Cu privire la existenţa opoziţiei politice există păreri diferite:

O opoziţia trebuie acceptată pentru că aşa este în ţările democratice

O în toate problemele este nevoie de consens şi ordine; opoziţia sparge consensul şi constituie o sursă de instabilitate internă; ea trebuie evitată 0 opoziţia este o necesitate: confruntarea de păreri, dialogul ajută să câştige adevărul, soluţia de compromis

O dezvelind aspectele negative, opoziţia arată ce trebuie îndreptat în starea de lucruri din societate

O opoziţia este lipsită de patriotism pentru că critică mereu guvernul (puterea) şi nu-l lasă să lucreze

O opoziţia arată peste tot părţile negative ale guvernării (puterii) şi contribuie astfel la promovarea unei imagini negative despre ţară.

(Alegeţi opinia cu care sunteţi de acord.)

18. Dintre schimbările petrecute în România după 1990 pe care le apreciaţi ca pozitive, respectiv negative:

O libertatea presei

O pluripartidismul

O posibilitatea de a iniţia afaceri

O sistemul economic

O poziţionarea ţării în relaţiile internaţionale

O privatizarea în învăţământ şi sănătate

O lipsă speranţei de viitor

(Acordaţi puncte de la – 3, o până la 3 fiecărei opinii.)

19. În opţiunile mele electorale apreciez, în primul rând, următoarele calităţi ale candidaţilor:

O interesaţi de apărarea şi independenţa ţării

O oameni inteligenţi

O preocupaţi de prosperitatea economică naţională

O buni români

O simpatici şi buni oratori

O buni profesionişti

O cu credinţă în Dumnezeu

O interesaţi de problemele cetăţenilor

O anticomunişti
O altele (care)
(Se vor alege două, indiferent de ordine.)
20. Consider însă că este rău pentru ţară să ajungă în fmntea ei:
O oameni ce urmăresc doar propriile interese
O trădători ai libertăţii
O ignoranţi şi nechibzuiţi
O fascişti şi imperialişti
O ateişti
O dezinteresaţi de protecţia socială
O alţii (care)
(Se vor face două alegeri, indiferent de ordine).
21. Ocupaţia
22. Studii
O 8 clase
O şcoală profesională
O liceu
O pregătire postliceală
O licenţiat în
O titluri superioare licenţei
23. Vârsta:
O între 18 – 25 ani
O între 26 – 39 ani
O între 40 – 50 ani
O între 51 – 60 ani
O peste 61 ani
24. În prezent membru (simpatizant) al următorului partid:
OPD.
O PNT-cd
0PDSAR
O UDMR
OPRM
O alte situaţii (care)
25. Înainte de 1989:
O fost membru PCR
O fost membru al unui „partid istoric”.

O fără apartenenţă politică bjF1

27. Domiciliez în mediul:

a) urban b) rural

28. Numele şi prenumele (opţional)

Bibliografie

Abric, J.C., *Aspecte teoretice în reprezentările sociale* în *„Psihologia câmpului social: reprezentările sociale"* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi tehnică, Bucureşti, 1995, pp. 127 – 135

Accoce, P, Rentehwick, P, *Aceşti bolnavi care ne guvernează,* Tribuna, Craiova, 1993

Andrew, C., & Gordievski, O., *KGB-istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov,* (1991), ALL, Bucureşti, 1993

Arendt, H.*Originile totalitarismului"*, (1951), Humanitas, Bucureşti, 1994

Aron, R., *La lutte de clases,* Galimard, Paris, 1964

Ball, T., Dagger, R.*Ideologiipolitice şi idealul democratic"*, (1995), Polirom, Iaşi, 2000

Bardin, *V, L'analyse de contenu,* PUF, Paris, 1993

Beauvois, J.L., Dubois, N., *Credinţe interne şi credinţe externe* în *Psihologia socială a relaţiilor cu celălalt* (coord. S. Moscovici), Polirom, Iaşi, 1998, pp. 135 – 150

Berger, B., *Le Naufrage d'une generation,* Denoël, Paris, 1968

Besançon, A., *Originile intelectuale ale leninismului* fl977), Humanitas, Bucureşti, 1993

Betea, L., *Sfârşitul libertăţii,* Mirton, Timişoara, 1993

Betea, L., *Maurer şi lumea de ieri; mărturii despre stalinizarea României,* Fundaţiei „Ioan Slavici", Arad, 1995

Betea, L., *Al. Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu,* Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997

Betea, L., *Lucreţiu Pătrăşcanu – moartea unui lider comunist,* Humanitas, Bucureşti, 2001

Betea, L., *Corneliu Mănescu în dialog, Convorbiri neterminate,* Polirom, Iaşi, 2001

Blaga, L., *Luntrea lui Caron,* Dacia, Cluj, 1990

Blanchet, A., *Dire et faire, L entretien,* Edition Armand Colin, Paris, 2004

Bonardi, C., Georget, P, Roland-Levy, Roussiau, N., *Psychologic sociale applique, Economie, Mediaş, Nouvelles technologies*, în Press Editions, Paris, 2003

Braudel, E, *Timpul lumii,* Meridiane, Bucureşti, 1989

Brucan, S., *Generaţia irosită,* Edit. Univers & Calistrat Hogaş, Bucureşti, 1992

Capozza, D., Volpato, C., *Relaţii intergrupuri: perspective clasice şi contemporane* în *Stereotipuri, discriminări şi relaţii intergrupuri (*coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Polirom, Iaşi, 1997, pp. 11 – 31

Cercle, A., Somar, A., *Psychologic sociale, Cours et exercices,* Dunod, Paris, 2005

Cernîşevschi, *Ce-i de făcut?* (1860), Politică, Bucureşti, 1963

Chatelet, Fr., Pisier, E., *Concepţii politice ale secolului XX (1983),* Humanitas, Bucureşti, 1994

Cioldi, F.L., Doise, W., *Identitate socială şi identitate personală* în *Stereotipuri, discriminare, relaţii intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Polirom, Iaşi, 1997, pp.53 – 73

Ciuceanu, R., *Potcoava fără noroc,* Meridiane, Bucureşti, 1994

Constantinescu, N.N., *Reformă şi redresare economică în România,* Economică, Bucureşti, 1995

Dahrendorf, R, *Reflecţii asupra revoluţiei din Europa* (1990), Humanitas, Bucureşti, 1993

Daun, A., *Mentalitatea suedeza* (1989), Humanitas, Bucureşti, 1995

Deconchy, J. P, *Psychologie sociale, croyances et ideologies,* Meridiens Klincksieck, Paris, 1989

Deconchy, J.P. *Reprezentări sociale şi mecanisme ideologice* (1984), în *„Psihologia câmpului social: reprezentările sociale”* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi tehnică, Bucureşti, 1995, pp. 225 – 237

Doise, N., Palmonari, *Caracteristici ale reprezentărilor sociale,* în „Psihologie socială. Aspecte

contemporane" (coord. A. Neculau), Polirom, Iaşi, 1996, pp.23 – 34.

Dollard, J., şi colab., *Frustration and aggression,* New Haven, Yale University Press, 1939

Donici, L., *Revoluţia rusă* (1928), Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996

Dorna, AL, *Fondements de la psychologie politique,* PUF, Paris, 1998 Eliade, M.*Traité d'histoire des Religions",* Payot, Paris, 1975

Enriquez, E., *Principes methodologiques* în *„L organisation en analyse",* PUF, Paris, 1992, pp.23 – 48

Fisch, F., *Pearl Harbour, Yalta, Europa,* Edit. Venus, Bucureşti, 1993

Fischer-Galaţi, S., *Europa de Est şi războiul rece,* Institutul European, Iaşi, 1996

Flament, C., *Structure et dinamique des representations sociales* în D. Jodelet (ed), *Les representations sociales,* PUF, Paris, 1989, pp.204 – 219

Flament, C., *Structura, dinamica şi transformarea reprezentărilor sociale* în *Psihologia câmpului social – Reprezentările sociale* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi Tehnică, Bucureşti, 1995, pp. 155 – 177

Furet, F., *Trecutul unei iluzii, Eseu despre ideea comunistă în secolul* W (1995), Humanitas, Bucureşti, 1996

Furet, E, *Revoluţia în dezbatere* (1999), Polirom, Iaşi, 2000

Gabanyi, A.U., *Revoluţia neterminată,* Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999

Gheorghiu-Dej, Gh., *Articole şi cuvântări,* Editura PMR, vol. I, Bucureşti, 1951

Gheorghiu-Dej, Gh., *Articole şi cuvântări* (ed. a III-a), Edit, pentru literatură politică, Bucureşti, 1953

Gilbert, E, *Machiavel et Guichardin: politique et histoire en Florence auXVIe siècle,* Du Seuil, Paris, 1996

Girard, R, *Le bouc emissaire,* Grasset & Fasquelle, Paris, 1982

Girardet, R., *Mituri şi mitologii politice* (1986),

Institutul European, Iaşi, 1998

Giust-Desprairies, E, *Subiectul în reprezentarea socială* (1988), în „Psihologie socială. Aspecte contemporane" (coord. A. Neculau), Polirom, Iaşi, 1996, pp. 205 – 233

Gorbaciov, M., *Memorii* (1993), Nemira, Bucureşti, 1994

Gross, P, *Revolution from abroad: The Soviet conquest of Poland's wetern Ukraine and western Byelorussie,* Princeton Univ. Press, 1988

Halbwachs, M., *Les cadres sociaux de la mémoire,* Albin Michel, Paris, 1925

Halbwachs, M., *LaMemoire collective,* Paris, PEE, 1950

Iakovlev, A… Marcou, L., Ce *que nous voulons faire de I Union Soviétique,* Du Seuil, Paris, 1991

Ibáñez, T., *Ideologie şi relaţii intergrupuri* în *Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Polirom, Iaşi, 1997, pp.244 – 262

Ilica, A, *Şcoala Normală din Arad de la 1920 până în prezent,* Multimedia, Arad, 1998

Iluţ, P., *Abordarea calitativă a socio-umanului,* Polirom, Iaşi, 1997

Iorgulescu, M., *Eseu despre lumea lui Caragiale,* Cartea Românească, Bucureşti, 1988

Istrati, P, *Spovedanie pentru învinşi,* (1928), Dacia, Cluj-Napoca, 1990

Jodelet, *Xb, Reprezentat ions sociales: phénomènes, concepts et theorie,* în „Psychologie sociale", (coord. S. Moscovici), PUF, Paris, 1984 Jodelet, D., *Les representations sociales,* PUF, Paris, 1989

Jodelet, D., *Reprezentările sociale, un domeniu în expansiune* în *Reprezentările sociale* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi Tehnică, Bucureşti, 1995, pp. 97 – 125

Joule, R.V., *Supunerea liber consimţită: schimbarea atitudinilor şi comportamentelor sociale* în *Psihologia socială a relaţiilor cu celălalt* (coord. S. Moscovici), Polirom, Iaşi, 1998, pp.191 – 209

Kaes, R., *Souffrance et psychopathologie des liens institutionnels,* Dunod, Paris, 1996

Karnoouh, C., *Comunism, postcomunism şi modernitate târzie,* Polirom, Iaşi, 2000

Koestler, A., *întuneric la amiază, (Zero et 1 infini,* 1940), Albatros, Bucureşti, 1991

Kantorowicz, E.*The Kings two bodies. A Study în medieval political theology",* Princeton, 1957

Le Bon, G., *Psihologia mulţimilor* (1895), Anima, Oradea, 1990

Lefort, C., *Elements d'une critique de la bureaucratic,* Gallimard, Paris, 1979

Lenin, *Ce-i de făcut?* (1902), *Opere complete*, vol.6, Politică, Bucureşti, 1962

Lenin, *Un pas înainte, doi paşi înapoi (1904), Opere complete*, vol.8, Politică, Bucureşti, 1962

Lenin, *Statul şi revoluţia (1917), Opere complete*, vol.33, Politică, Bucureşti, 1964

Lenin, *Oeuvres, vol. 24 (Avril-Juin 1917),* Sociales, Paris, 1966

Lenin, Oeuvres, vol. 33 (Août 1921 Mars 1923), Sociales, Paris, 1963

Lewin, K., *Decisions de groupe et changement social* în *Psychologic dynamique,* PUF, Paris, 1957

Lifton, R. L, *Thought Reform and The Psychology of Totalism,* New York, W.W. Norton, 1969

Li Zhisui, *Viaţa particulara a preşedintelui Mao,* (1994), Elit, Bucureşti, 1997

Lynch, M., *Stalin şi Hruşciov: URSS, 1924 – 1964* (1990), All, Bucureşti, 1994

MacPherson, M.*The Power Lovers: An intimate Look at politicians and Their Marriages"*, Putnams, 1974

Makarenko, A.S., *Poemul pedagogic,* «1936), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1956

Malaparte, C., *Tehnica loviturii de stat* (1931), Nemira, Bucureşti, 1996

Marineasa, V, Vighi, D., *Rusalii 51. Fragmente din deportarea în Bărăgan,* Marineasa, Timişoara, 1994

Markova, I. şi colab., *Reprezentările sociale ale „Comunităţii" în perioada post-comunistă* în *Psihosociologia schimbării* (coord. A. Neculau, G. Ferreol), Polirom, Bucureşti, 1998, pp. 178 – 190

Marx K" Fr., Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (1848) în Opere alese, vol. I, Edit. PMR, Bucureşti, 1951

Medvedev, *R., Despre Stalin şi stalinism* (1989), Humanitas, Bucureşti, 1991

Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public,* PUF, Paris, 1976

Moscovici, S., *Psychologie des minorites actives,* PUF, Paris, 1979

Moscovici S., *L ere des representations sociales,* Delachaux et Niestle, Paris, 1984

Moscovici, S., *L ere des representations sociales în L étude des representations sociales* (coord. W. Doise, A. Palmonari) Delachaux & Niestle, Paris, 1986, pp.34 – 80

Moscovici, S, *Des representations collectives aux representations sociales* în *Represantions sociales,* PUF, Paris, 1989

Moscovici, S., *Fenomenul reprezentărilor sociale* în *Psihologia câmpului social; Reprezentările sociale* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi Tehnică, Bucureşti, 1995, pp.1 – 84

Moscovici, S., *Descoperirea maselor* (1996), în *Psihologie socială: Aspecte contemporane,* (coord. A. Neculau), Polirom, Iaşi, 1996, pp. 393 – 213.

Moscovici, S., *Psihologia socială sau Maşina de fabricat zei,* Polirom, Iaşi, 1997

Moscovici, S., *Cronica anilor risipiţi* (1997), Polirom, Iaşi, 2000

Mucchielli, R., *La méthode du caz,* Libraires Techniques et Edition Sociales Françaises, Paris, 1987

Mucchieli, A. (coord), *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele umane şi sociale* (1996), Polirom, Iaşi, 2002

Neculau, A., *Memoria pierdută, Eseuri de psihosociologia schimbării,* Polirom, Iaşi, 1999

Niţescu, *NV, Subzodiaproletcultismului;*

Dialecticaputerii, Humanitas, Buc, 1993

Orwell, G., *1984* (1948), Univers, Bucureşti, 1991

Oşca, A., Chiriţoiu, M., *Consideraţii privind rezistenţa organelor militare ale statului român faţă de ocuparea ţării de către Armata Roşie* în *6 martie 1945, începutul comunizării României,* Enciclopedică, Bucureşti, 1995, pp.262 – 278

Parot F., Richelle, M., *Introduction à la psychologie,* PUF, Paris, 1992

Petcu, I., *Ceauşescu, Biografie neretuşată,* Românul, Bucureşti, 1994

Pipes, R., *Scurtă istorie a revoluţiei ruse* (1995), Humanitas, Bucureşti, 1998

Platon, *Apărarea lui Socrate, Opere,* Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Popescu, D., *Am fost şi cioplitor de himere,* Expres, Bucureşti, 1994

Preda, M., *Spiritul primar agresiv şi spiritul revoluţionar* în *Creaţie şi morală,* Cartea Românească, Bucureşti, 1989

Pu I, *Ultimul împărat,* Recif, Bucureşti, 1993

Racamier, PC., *Le génie des origines,* Payot, Paris, 1992

Radu, I. şi colab., *Psihologie socială,* Exe, Cluj-Napoca, 1994

Raţiu, A, *Cumplita odisee a grupului Pătrăşcanu, Adevăruri dureroase,* Gestiunea, Bucureşti, 1996

Rebber, A., *The Penguin Dictionary of Psychology,* Penguin Books, London, 1985

Ridel, L., *Intervenţia psihosociologică: un demers de schimbare printr-o analiză a semnificanţilor centrali* în *Psihosociologia schimbării (*coord. A. Neculau, G. Ferreol), Polirom, Iaşi, 1998, pp. 89 – 96

Robson, M., *Italia: liberalism şi fascism, 1870 – 1945,* (1992), AII, Bucureşti, 1997

Rocher, G., *Le changement social,* Edit. HMH, Paris, 1968

Rozental, M., Iudin, P, *Mic dicţionar filosofic,* Edit, de

Stat pentru literatură politică, Bucureşti, 1954

Sandu, D., *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România,* Staff, Bucureşti, 1996

Schuyler, C.V.R., *Misiune dificila, Jurnal, 28 ianuarie 1945 – 2 o septembrie 1946,* Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p.83 Schwartzenberg, R.G.LEtat spectacle", Flammarion, Paris, 1977

Sfetcu, P, *13 ani în anticamera lui Dej,* Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000

Sillamy, N., *Dicţionar de psihologie* (1996), Univers enciclopedic, Bucureşti, 1996

Sirota, *A., Janere sau relaţia dintre schimbarea psihică şi schimbarea sociala* în *„Psihosociologia schimbării"* (coord. A. Neculau, G. Ferreol), Polirom, Iaşi, 1998, pp. 121 – 138

Slama-Cazacu, T., *Stratageme comunicaţionale şi manipularea,* Polirom, Iaşi, 2000

Soljeniţîn, A., *Arhipelagul Gulag* (1973), Univers, Bucureşti, 1997

Solj eniţân, A., *Chestiunea rusă la sfârşit de secol* AA (1994), Anastasia, Bucureşti, 1995

Soljeniţîn, A., *November seize,* Fayard-Seuil, Paris, 1985

Soulet, J.F., *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre* /1996), Polirom, Iaşi, 1998

Soulet, J.F., *Istoria imediată* (1994), Corint, Bucureşti, 2000

Stalin, I. V, *„Marxismul şi problemele lingvisticii"* (1950), PMR., Bucureşti, 1951

Sudoplatov, P, *Misiuni speciale; Arhitectura terorii* (1994), Elit Comentator & Eleusis, Bucureşti, 1996

Sun Tzu, *Arta războiului,* Aurelia, Bucureşti, 1996

Şerbulescu, A., *Monarhia de drept dialectic,* Humanitas, Bucureşti, 1991

Tănase, S., *Elita politică şi dinamica modernizării; România 1948 – 1965* (teză de doctorat), 1996

Tănăsescu, A., *Un Fătfrumos de laborator, un Fătfrumos de tip nou: omul nou* în *Miturile comunismului*

românesc, Edit. Universităţii, Bucureşti, 1995, pp. 16 – 22

Thom, E, *Sfârşiturile comunismului* (1993), Polirom, Iaşi, 1994 Thom, F., *Limba de lemn* (1987), Humanitas, Bucureşti, 1993 Tismăneanu, V, *Reinventareapoliticului,* Polirom, Iaşi, 1997 Toland, L, *Viaţa lui Adolf Hitler,* (1977), Moldova, Iaşi, 1995

Todorov, T., *Confruntarea cu extrema; Victime şi torţionari în secolul*

W (1991), Humanitas, Bucureşti, 1996

Troţki, L., *Stalin, biografie politică,* (1949), Timpul, Iaşi, 1996

Ţugui, P, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej,* Edit. I. Cristoiu, Bucureşti, 1999

Vaksberg, A., *Hotel Lux; Les parties frères au service de l Intemnaţionale communiste,* Fayard, Paris, 1993

Verdery, K., *Compromis şi rezistenţă – cultura română sub Ceauşescu* – (1991), Humanitas, Bucureşti, 1994

Verdes-Leroux, L, *Le reveil des somnambules – Le parţi communiste, les intellectuels et la culture,* Fayard-Minuit, Paris, 1987

Volkogonov, D., *Staline, triomphe et tragedie,* Flammarion, Paris, 1991

Volkogonov, D., *Lenin; O nouă biografie,* fi 994), Orizonturi, Bucureşti, 1997

Volkogonov, D., *Troţki-eternul radical,* «1996), Lider, Bucureşti, 1998

Zimbardo, P.G., Leippe, M.R., *The Psychology of Atitude Change and*

Social Influence, New York, McGraw-Hill, 1991

Zinoviev, A., *Homo sovieticus* (1981), Dacia, Cluj-Napoca, 1991

Ziolkowski, A., *Despre pluralitatea prezentului* în *Psihosociologia schimbării (coord. A. Neculau, G. Ferreol),* Polirom, Iaşi, 1998, pp.233 – 244

Yin, R.K., *Case study Research,* California, Sage Publications, 1 Wierzbicki, P, *Structura minciunii* (1987), Nemira, Bucureşti, 1996 Werth, N., *Histoire de l Union*

Soviétique (ed. a 2-a), PUF, Paris, 1992

ARTICOLE DIN PERIODICE

Buzatu, Gh., Chiriţoiu, M., *Comintern – „Stalintern" – Cominform* în Dosarele istoriei, nr. 10/1998, pp. 58 – 62

Ceauşescu, N, *Cuvântarea la Marea Adunare Populară din 22 august 1968* în *Scânteia* din 23 august 1968

Ceauşescu, N., *Cuvântare la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR* în *Flacăra Roşie, 13.519/ 25 noiembrie 1989*

Cioroianu, A., *Ana Pauker* în revista *Dosare le istoriei* nr. 8/1997, pp. 32 – 40

Constantiniu, F., *Comintern şi cripto-Comintern* în revista *Dosarele istoriei* nr. 10/1998, pp. 49 – 51

Constantiniu, F., *Căderea Anei Pauker* în revista *Dosarele istoriei* nr. 8 /1997, pp. 42 – 44

Elţîn, B., *Spovedanie* (1990) în Revista „Moldova suverană", nr. 32/1992, Chişinău

Henry, B., Moscovici, S., *Problèmes de l'analyse de contenu,* în „Langage" / septembrie, 1968

Jodelet, D., *Mémoire de masse: le cote morale et affectif de I histoire* în *Bulletin de Psychologie,* 405. XLV, 1992, p.239 – 250

Kricevski, *B., 0 banda de tâlhari pune mâna pe Rusia* (1917) în revista *„Memoria"* nr. 6/1992

Latour, B., *Le grandpartage?* în *Revue de synthèse,* 5/1983, pp. 231238

Maisonneuve, J., *Reflexions autours du changement et de I interven*tion in *Connexions* 3, pp. 12 – 34

Mitea, C., *Jurnalul unui fost* în revista *Totuşi iubirea,* nr. 25/ iunie 1991

Rose, R., Haerpfer, C. W, *Reacţia maselor în transformările din societăţile post-comuniste* în *„Revista de cercetări sociale"* nr. 4/1994

Rotter, J.B., *Generalizând Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement, Psychological Monographs,* 80/1966

Schön, E., *îngrijim vacile după metode sovietice* în

Scânteia din 22 oct. /1950

Sherif, M.*Influenţe de grup asupra formării normelor şi atitudinilor”* în „Influenţa socială”, Iaşi, 1996, pp.67 – 84

Tănase, S., *Interviu cu G.H. Hodos* în revista *Sfera politicii,* anul V, nr. 35, pp. 26 – 28

Totok, W., *Deportările în Bărăgan* în revista „Memoria” nr. 14/1995, pp. 9 o-104

Voslesenski, M., *Nomenklatura în revista Memoria* nr. 14/1995

Werth, N., *Felix Dzerjinski et les origines de KGB* în *L Histoire,* no.58/sept. 1992, Paris, 1992, pp. 30 – 42

DOCUMENTE ŞI PERIODICE

Barometrul de Opinie Publică, noiembrie 2000, Centrul de Sociologie urbană şi regională CURS, realizat la cererea Fundaţiei pentru o Societate Deschisă

Buletinul Direcţiei Naţionale de Statistică (1990 – 2000)

Scânteia – colecţia din octombrie-noiembrie 1946 (articolele de prezentare a candidaţilor comunişti în alegeri)

Dezbatere asupra temelor literaturii şi artei în revista *Contemporanul* din 28 mai 1948

Directivele de bază ale NKVD pentru ţările din orbita sovietică, Moscova 2 – 6 – 1947 (strict secret), K-AA/CC II3. Indicaţia NK/oo3/47 în revista „Memoria” nr. 8/1993

„Documente ale procesului reeducării din închisorile Piteşti, Gherla”, Vremea, Bucureşti, 1995

Documente ale procesului Toma Arnăuţoiu, Vremea, Bucureşti, 1998

Gheorghiu-Dej, Gh., *Dare de seamă la Plenara CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie* 1961 în *Scânteia* din 6 decembrie 1961

Formular de înregistrare a Anei Pauker în evidenţele organizaţiei de partid din Moscova în Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului,* Univers enciclopedic, Bucureşti, 1996, pp. 376 – 379

Grigore Răceanu, Memoriul din lo iulie 1964 pentru reprimirea în PMR în Gh. Buzatu, M. Chiriţoiu –

„Agresiunea comunismului în România; Documente din arhivele secrete: 1944 – 1989”, vol. II, Paideia, Bucureşti, 1998, pp.78 – 79

Hotărârea Prezidiului Academiei Române din 28 iunie 1949 (Pentru o justă orientare a activităţii ştiinţifice în RPR) în revista *Viaţa Românească,* nr. 7 – 8/1949

Proces verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu cu privire la Ana Pauker din 4 iulie 1955 în D. Cătănuş, I. Chiper, *Cazul Foriş,* Edit. Vremea, Bucureşti, 1999, pp. 218 – 225

Referat al Cancelariei CC al PMR din 30 nov. 1963 privind pe Vanda Nikolski, în Gh. Buzatu, M. Chiriţoiu op. cit., vol. I „pp. 168 – 171

Referat al secţiei cadre a CC al PMR din 7 iun. 1953 privind pe Emil Bobu, op. cit. pp. 176 – 177

Stenograma discuţiei cu Alexandru Drăghici din 3 iunie 1968, op. cit., p.228

Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 17 decembrie 1989 în M. Bunea, *Praf în ochi, Procesul celor 24 – 1 – 2,* Scripta, Bucureşti, 1991

Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 17 decembrie 1989 în op. cit.

Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 22 decembrie 1989 în op. cit.

Teleconferinţa lui Nicolae Ceauşescu din 20 decembrie 1989

Emisiunea „Marius Tucă Show” de la postul de la televiziune Antena 1 din decembrie 1999 „Ultimele zile ale lui Ceauşescu”. Invitaţi: generalul Victor Atanasie Stănculescu, Gelu Voican-Voiculescu, generalul Andrei Kemenici, generalul magistrat Constantin Lucescu, coloneii Viorel Domenico şi Ionel Boeru, maiorul Constantin Paisie, analistul Ion Cristoiu.